TSHIVENḐA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka

Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

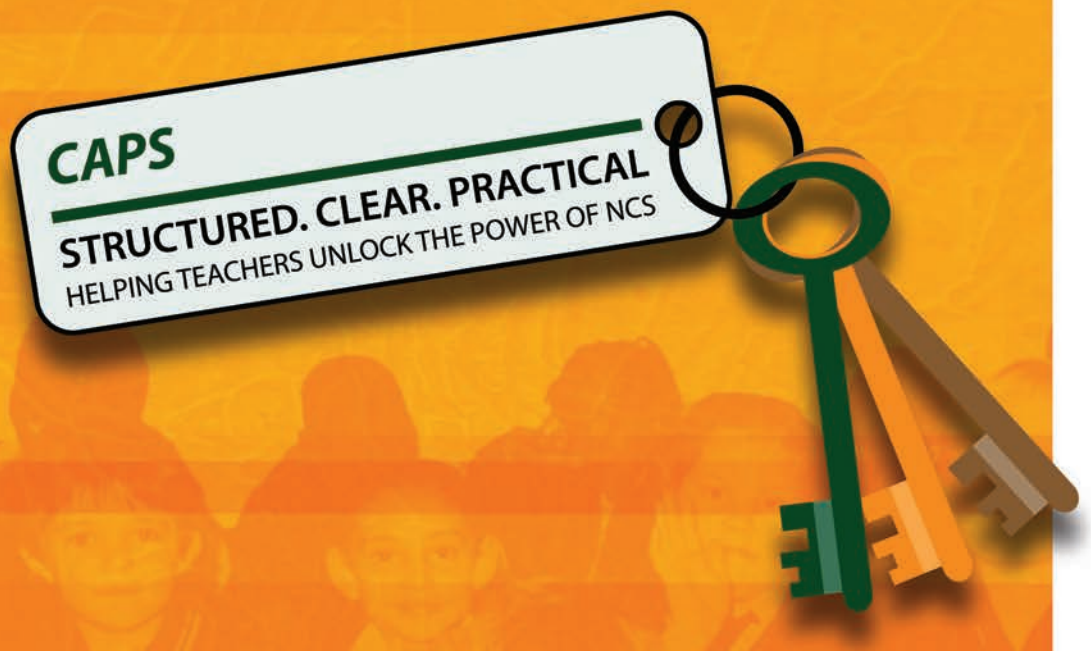

Vhuimo ha Vhukati
Gireidi dza 4-6

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHITATAMENNDE TSHA PHOḼISI YA KHARIKHUḼAMU NA U LINGA GIREDI YA 4-6

TSHIVENḌA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0483-1

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA 3

1.1 Siangane 3

1.2 Nyangaredzo 3

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe 4

1.4 U avhela tshifhinga 6

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo 6

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati 7

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia) 7

1.4.4 Gireidi ya 10-12 8

KHETHEKANYO YA 2 U ḒIVHADZA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI KHA VHUIMO HA VHUKATI 9

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Khakhikhaḽamu na u Linga 9

2.2 U avhelwa ha tshifhinga 17

2.3 Zwikothusedzi zwa u Funza na u Guda 18

KHETHEKANYO YA 3 MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBOMBO 19

3.1 Nyangaredzo ya magudiswa zwikili na zwiṱirathedzhi 19

3.2 Phaḓaladzo ya zwibveledzwa kha Gireidi ya 4 – 6 27

3.3 Pulane dza u funza 34

3.4 Magudiswa na pulane dza u funza luambo lwa u engedza lwa vhuvhili 36

3.4.1 Gireidi ya 4 Tshiveṋda Luambo Lwa U Engedza Lwa Vhuvhili 36

3.4.2 Gireidi ya 5 53

3.4.3 Gireidi ya 6 71

KHETHEKANYO YA 4 U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI 93

4.1 Marangaphanḓa 93

4.2 U linga ha ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe kana hu si ha fomaḽa 94

4.3 Ulinga ha fomaḽa 94

4.4 Mbekanyamushumo ya u Linga 98

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḓea 98

4.4.2 Mulingo 98

4.5 U rekhoda u vhiga 99

4.6 U modereitha u linga 99

4.7 Nyangaredzo 100

GUḼOZARI 101

KHETHEKANYO YA 1: U ḒIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHARIKHUḽAMU NA U LINGA

1.1 SIANGANE

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (TKL) NCS)) tshi ṱalutshedza phoḽisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miṅwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya Ṱ nga Tshivenḓa ndi Gireidi ya u Ṱanganedza (Gireidi ya Ṱ).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḓo thoma u shuma nga ṅwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiṅwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iṅwe na iṅwe i vhe na ḽiṅwalwa ḽayo. Ḽiṅwalo iḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maṅwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoṱhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya Ṱ-12.

1.2 NYANGAREDZO

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:

(i) Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iṅwe na iṅwe yo randelwaho;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya Ṱ-12; na

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi Ṱ-12 (Phando 2012).

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha

(i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya Ṱ-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002,* na

(ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaṱhukhu ya b(i) na (ii) zwo faredza maṅwalwa a phoḽisi a tevhelaho ane a ḓo shandukiswa nga zwiṱuku nga zwiṱuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 (Phando 2012).* Tshandukiso iyi i ḓo thoma u shumiswa nga 2012-2014.

(i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya Ṱ-9 na Gireidi ya 10-12;

(ii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi,* yo rwelwaho ṱari kha *Nḓivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007;*

(iii) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Ṯhanziela ya Nṯha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF);* ḽe ḽa anḓadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

(iv) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṯhanziela ya Nṯha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, ḽe ḽa anḓadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006,* yo katelwa ngomu kha ḽiṅwalo ḽa *Phoḽisi ḽa Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṯhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 ;* na

(v) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Khwinifhadzo* (*Adendamu) ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, Ṯhanziela ya Nṯha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi Ṯ-12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḓivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*

(d) Ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṯhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 , na khethekanyo dzine dza vha kha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heḽi ḽiṅwalo, zwi vhumba tshipiḓa tsha maga ane a fanela u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996),* i vhumba tshipiḓa tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḓiimisaho nga zwoṯhe.

1.3 NDIVHONYANGAREDZI YA KHARIKHUḼAMU YA AFRIKA TSHIPEMBE

(a) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḓivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḓivho na vhukoni nga nḓila dzine dza ḓisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḽamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḓivho yo goḓombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḓavha.

(b) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 tshi na mishumo heyi:

- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha miraḓo na ṯhalukanyo, musi hu tshi ṉetshedzwa nḓivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango ḽo vhofholowaho;
- u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṯha;
- u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
- u ṉetshedza vhatholi mbonwasia yo eḓanaho na vhukoni ha mugudi.

(c) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 tsho ḓitika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani ḽa pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḓana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;

- U guda nga u ḓidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḓidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou ṋetshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;

- Nḓivho ya nṱha na vhukoni ha nṱha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumoṱuku / minimamu) a nḓivho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iṅwe na iṅwe zwo tiwaho ya dovha ya ṋea maimo a nṱha a swikeleaho kha thero dzoṱhe;

- U bvela phanḓa: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iṅwe na iṅwe zwi sumbedza u bvela phanḓa u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;

- Pfanelo dza vhathu, vhuṱanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzoni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḓana, murafho, mbeu, luambo, miṅwaha/vhukale, vhuholefhali na zwiṅwe;

- U dzhiela nṱha kana u ṋea ndeme sisiṱeme ya nḓivho yapo: u ṱanganedza lupfumo lwa ḓivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṱa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na

- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha maṅwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḓombeli na zwiṅwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya Ṯ-12 tsho ḓiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:

- topola kana u ṱalusa na u tandulula thaidzo na u ṋea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga nḓila yo vhibvaho);

- shuma zwavhuḓi u woṱhe na musi u na vhaṅwe sa muraḓo wa tshigwada;

- ḓilanga na u laula mishumo yavho nga nḓila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;

- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;

- davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga nḓila dzo fhambanaho;

- shumisa saintsi na thekhinoḽodzhi nga nḓila i pfadzaho zwavhuḓi, hu na vhuḓifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhaṅwe; na

- sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga maṅwe maipfi, hu tea u ḓivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḓiimisa nga yoṱhe.

(e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiṅwe na tshiṅwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṱhe vha tshi pfesesa u kona u ḓivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuṅwa nga zwiimiswa zwa u ṋea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ṋea thuso dzo tiwaho kha Tshiṱiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṱirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U AVHELA TSHIFHINGA

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga nḓila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	**6**	**6**	**7**
• Nḓivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanḓa (Arts na Craft)	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṰE	**23**	**23**	**25**

(b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya R, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nṱhesa kana gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 2 na gumofulu ḽa awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya Ṱ-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḽa awara dza 8 na gumoṱuku ḽa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumoṱuku ḽa awara dza 3 na gumofulu ḽa awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nḓivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya Ṱ-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebuḽu i re afho fhasi nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinoḽodzhi	3, 5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo • Vhutsila (Creative Arts) • Ngudo ya Nyonyoloso • Ngudamutakalo na Matshilisano	**4** (1, 5) (1) (1, 5)
TSHIVHALOGUṰE	**27, 5**

1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Nṱha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4, 5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinoḽodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṰE	**27, 5**

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga nḓila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	**4.5**
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	**4.5**
Mbalo	**4.5**
Ngudo ya Vhutshilo	**2**
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha **Tshigwada B** - Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza ḽiṅwalo ḽa phoḽisi, *Phoḽisi ya lushaka ya malugana na ṱhoḓea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanḓa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya Ṱ-12 ,* zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya ḽiṅwalo ḽa phoḽisi ḽo bulwaho afho nṱha.	**12 (awara 3x4)**
TSHIVHALOGUṰE	**27, 5**

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi ṱoḓeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nṱha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ṱoḓa u ṋekedza kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u ṋekedza idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḒIVHADZA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI KHA VHUIMO ḤA VHUKATI

2.1 NYAMBO KHA TSHITATAMENNDE TSHA PHOḽISI YA KHAKHIKHAḽAMU NA U LINGA

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha nḓila ya mvelele na u takalela vhuḓi ha luambo lu kovhekanywaho vhukati ha vhathu u itela u pfesesa ḽifhasi ḽine vha khou tshila khaḽo. U guda u shumisa luambo zwavhuḓi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana nḓivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhuḓipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhaṅwe na u langa shango ḽavho. Lu dovha lwa ṉea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanḓa zwine zwa nga shumiswa u ita uri ḽifhasi ḽavho ḽi vhonale ḽi ḽa kale kha zwine ḽa vha zwone; ḽavhuḓi u fhirisa zwine ḽa vha zwone; ḽi tshi pfalesa u fhirisa zwine ḽa vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhaṱwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhaṱwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

2.1.1 Maimo a nyambo

U guda luambo kha Vhuimo ha Vhukati ho angaredza nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, 7a, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenḓa, Xitsonga na nyambo dzi si dza tshiofisi, dzine dza vha Arabic, French, German, Gujarati, Hebrew, Hindi, Italian, Latin, Modern Greek, Portuguese, Spanish, Tamil, Telugu, Urdu. Nyambo dzoṱhe dza tshiofisi dzi nga funziwa nga Luambo lwa Hayani, Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kana lwa u Engedza lwa Vhuvhili hune idzo nyambo dza bveledzwa kana u shumiswa hone.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi, ngeno Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma lu luambo lu gudiwaho hu u tou inga kha ulwo luambo lwa hayani.Luambo la u Engedza lwa Vhuvhili ndi luambo lu gudiwaho hu tshi khou engedzwa kha ulwo luambo lwa muthu lwa hayani, lu ṉeaho khonadzeo ya vhudavhidzani ho ṱanḓavhuwaho na vhuḓivhi ha nyambo nnzhi. Ndi luambo lune lwa nga shumiswa kha tshitshavha kana kha mvelele nahone lu nga tutuwedza u aluwa ha lushaka na u pfesesa u ṱanganelana ha mvelele. Vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhaṅwe kana dza vhagudi vhoṱhe vho ḓiṅwalisaho, fhedzi vha nga gudisa luthihi kana mbili dza nyambo dza hayani. Zwenezwo-ha, madzina **Luambo lwa Hayani**, **Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma**na **Luambo lwa Nyengedzedzo lwa Vhuvhili** hu ambiwa maimo a vhukoni ha u gudisa luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha **Nyambo dza Nyengedzedzo**). Kha iyi phoḽisi, hu tshi ambiwa nga **Luambo lwa Hayani**, zwi tea u ḓivhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone luṉe lini..

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ṉekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ṉea muteo wa zwikili zwa u davhidzana na vhaṅwe vhathu zwine zwa ṱoḓea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṱoḓea kha u guda kha masia oṱhe a kharikhuḽamu. Hu na khwaṱhisedzo ya u gudisa zwikili zwa u thetshelesa, u amba, u vhala na u ṅwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ṉetshedza vhagudi vhukoni ha zwibveledzwa, u takalela vhuḓi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ṉetshedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṱhisedza kupfesesele kwa ḽifhasi ḽine vha tshila khaḽo. Fhedzi-ha, khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u thetshelesa na u amba u bva kha Gireidi 4 u ya phanḓa zwi fhasi ha khwaṱhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u ṅwala.

Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma zwi amba luambo lune lu si vhe lwa ḓamuni, fhedzi lune lwa shumiswa kha nyambedzano kha tshitshavha, zwi amba uri ndi luambo lwa u guda na u funza kha pfunzo. Kharikhulumu i ṉekedza thikhedzo yo khwaṱhaho kha vhagudi vhane vha ḓo shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza. Mafheloni a Gireidi ya 9 vhagudi avha vha tea u kona u shumisa Luambo lwa Hayani

na Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma zwavhuḓi vhe na vhuḓifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho hu tshi katelwa na u guda.

Afrika Tshipembe, vhagudi vhanzhi vha thoma u shumisa luambo lwa nyengedzo, English, sa Luambo lwa u Guda na Funza kha Gireidi ya 4. Hezwi zwi amba uri vha tea u swikelela kha vhuimo ha nṱha ha vhukoni ha English mafheloni a Gireidi ya 3, vha dovha vha tea u kona u vhala zwavhuḓi nga English.

Tshiimo tsha Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thomatshi dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na nḓivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṅwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa muteo wa zwikili zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi 2 na 3 vha ranga nga u fhaṱa nḓivho ya u vhala na u ṅwala u bva henefha kha muteo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa ḽitheresi (u vhala na u ṅwala) zwe vha guda kha Luambo lwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanḓa na u khwaṱhisedza zwikili zwa u thetshelesa, u amba na u ṅwala. Vhunzhi ha vhagudi nga hetshi tshifhinga vha vha vha khou guda nga English (Tshiisimane), Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma, lune lwa sa vhe luambo lwa ḓamuni. Ngauralo, sa izwi luambo lwa u guda hu si luambo lwavho, vha tea u lu shumisesa u itela u ḓivha zwinzhi nga halwo, zwihulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Hezwi zwi sia zwi khou bveledza zwikili zwa u humbula zwa maimo a nṱha, zwine vha ḓo zwi shumisa kha thero dzine dza nga sa Saintsi, Mbalo, na dziṅwe dzine dza gudwa nga English (Tshiisimane). Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga nḓila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo lwa lwavho lwa Nyengedzedzo.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na nḓivho yo ṱanḓavhuwaho ya Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma, vhuhulu ho sedzwa zwikili zwa u humbula na u elekanya ha maimo a nṱha. Fhedzi-ha, ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga nḓila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi dza 4 - 6 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri nzudzanyo ya kharikhuḽamu i khou bvela phanḓa kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa itiswa zwone u itela uri vhagudi vha kone u swikelela thodea dza gireidi dzi tevhelaho. Maimo haya a tea u vha nga nḓila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa u engedza nga nḓila ya maimo a nṱha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanḓa na pfunzo dza nṱha kana kha ḽifhasi ḽa mushumo.

2.1.1.1 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza dza Vhuvhili

U guda Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili zwi fanela u thusa vhagudi u:

- wana zwikili zwa luambo zwo teaho zwa luambo zwa u davhidzana nga nḓila kwayo nahone yo fanelaho hu tshi dzhielwa nzhele vha ṱanganedzaho mafhungo, ndivho na nyimele;
- thetshelesa, u amba, u vhala/u ṱalela na u ṅwala nga luambo ulwo nga vhuḓifhinduleli na u ḓiphina. Zwikili hezwi na maime zwi fhaṱa muteo wa u guda wa vhutshilo hoṱhe;
- u bvisela khagala, nga u tou amba na u ṅwala, vhuḓipfi hawe u itela uri a pfe o vholowa na u ḓiphina musi a tshi shumisa luambo;
- shumisa luambo na kuhumbulele kwavho u wana zwinzhi nga ha vhone vhaṋe na mvelele dzo fhambanaho kha shango ḽine vha tshila khaḽo. Hezwi zwi ḓo vha thusa u amba tshenzhemo yavho na mawanwa avho nga ha shango nga u tou amba na nga u tou ṅwala

- u shumisa luambo u kona u swikelela na u langa vhudavhidzani kha dziṅwe nyimele. Ḽitheresi ya mafhungo ndi tshikili tsha ndeme kha uno ‘murafho wa mafhungo’ na u fhaṱa muteo wa u guda ha vhutshilo hoṱhe.

- u shumisa luambo sa yone nḓila ya u amba mafhungo nga ha ṱhoho dzo ḓoweleaho; u shumana na zwibveledzwa zwinzhi zwo ḓoweleaho; na u vhala zwibveledzwa u itela u ḓiphina, u wana mafhungo a muteo na u itela vhudavhidzani.

2.1.1.2 U funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili

U itela uri muthu a gude zwavhuḓi luambo lwa u engzedza, u tea u lu shumisesa nga hune zwa konadzea. Vhadededzi vha tea u ita uri vhagudi vha thetshelesa na u vhala Luambo lwa u Engedza vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho. Vha ṱoḓa u ṋewa tshifhinga tsha u thetshelesa Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho nnzhi dzo fhambanaho na u pfesesa (tsumbo: mafhungo) na u ḓiphiṋa (tsumbo: tshiṱori kana luimbo). Zwihuluhulu hafhu, vha tea u wana tshifhinga tsha u vhala na u ṱalela Luambo lwa u Engedzedza u itela mafhungo (tsumbo: ṱhalutshedzo zwi tshi yelana na daigiramu), u ḓiphiṋa (tsumbo: magazini) na u takalela ḽitheretsha (tsumbo: tshirendo). Ṱhoḓisiso i sumbedza uri nḓila yavhuḓi ya u bveledza ḓivhaipfi ndi nga kha u vhala bugu nnzhi vhukuma. Hone-ha, ndi zwa ndeme u vhona uri zwibveledzwa zwa oraḽa, zwo ṅwaliwaho na zwi vhonalaho zwi kha vhuimo ho eḓanaho vhagudi. Arali zwibveledzwa zwi tshi konḓa, vhagudi vha si tsha takalela u zwi vhala; ngeno-vho arali zwa leluwesa zwi tshi itisa uri vhagudi vha vhone zwi sa vha iteli khaedu, ngauralo vha sa takalele u zwi vhala. Mushumo muhulwane wa mudededzi ndi u vhona uri zwibveledzwa zwe a nangela vhagudi zwi yelane na murole wavho. Kha vhuimo hoṱhe ha FET, vhagudi vha tea u dzulela u thetshelesa na u vhala zwibveledzwa zwine zwa khou ḓi endelela u vha itela khaedu.

Vhagudi vha tea hafhu u shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwavho tshifhinga tshinzhi kha ndivho nnzhi. Vha tea u wana tshifhinga tsha u amba na u ṅwala Luambo lwa u Engedzedza u itela vhudavhidzani (tsumbo: u haseledza, vhurifhi), u bveledza vhusiki havho (tsumbo. u ita tshirendo, u ita nyedziselo, u amba na ṅwala tshiṱori nz.), u bveledza zwikili zwa nḓivho ya zwa akademi (tsumbo. U bvisela khagala muhumbulo, u ṅwala muvhigo mupfufhi wa u anetshela) na u lugisela ḽifhasi ḽa mushumo (tsumbo.u dzhenelela kha inthaviwi, u ṅwala vhurifhi ha u humbela mushumo, u ḓadza dzifoma)

Vhagudi vha tea u pfesesa ndivho ya u amba na u ṅwala u dzhiela nṱha vha ṱanganedzaho mafhungo. Kha Giredi dza 10-12. hoṱhe vha tea u ṅwala zwibveledzwa zwine zwa khou ḓi endela u vha ṋea khaedu. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha dzulele u wana muvhigo kha zwe vha ṅwala u itela uri vha vhone vhukhakhi havho na uri vha vhu lugise. Mushumo muhulu wa mudededzi ndi wa u ṋea muvhigo wa maimo a nṱha une wa vha wo ḓisendeka kha u linga ha maimo a nṱha, yone mbilu ya u linga havhuḓi.

Musi hu tshi pulaniwa ngudo ya yunithi ya vhege mbili, vhadededzi vha tea u ṱanganya zwikili zwa luambo khathihi na zwa muteo wa luambo. Vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lune lwa ḓo takadza vhagudi; u guda hu nga si vhe hone zwavhuḓi arali vhagudi vha so ngo dzhenelela na u ṱuṱuwedzea. Tsumbo, ṱhoho ya maanea a mbuletshedzo i nga vha heyi: ‘Buletshedzani kereke ya u naka ye na i vhona”. Vhadededzi vha nga ḓivhadza ṱhoho nga kha u thetshelesa na/kana u vhala, hu tshi khou fhaṱiwa nḓivho ya luambo na ḓivhaipfi zwi ṱoḓeaho kha u amba. Tsumbo: vhagudi vha nga vhala athikili dzi ambaho nga mihumbulo yo fhambanaho nga ha ‘pfunzo ya mahala’ nahone vha nga ita dibeithi nga ha yeneyo pfunzo. Musi vhagudi vho no ḓowela luambo lu ṱoḓeaho kha ṱhoho yo ṋewaho vha a konaha u ṅwala maanea. Izwi zwi dovha zwa vha ṋea tshifhinga tsha u shumisa luambo. Vhadededzi vha tea u dzulela u ṋea muvhigo na nyito dzo teaho magumoni a ngudo iṅwe na iṅwe.

Kha Gireidi dza 4 - 6, ndi zwa ndeme uri:

- Hu sedzeswe kha u thetshelesa na u amba;
- Hu vhe na u dzulela u tikedza mveledziso ya ḓivhaipfi, u vhumbwa ha mafhungo na pharagirafu, na girama:
- Vhagudi vha shuma na zwibveledzwa zwo fhambanaho vhukuma nahone zwi ḓi konḓaho zwi tshi ya phanḓa zwi tshi ya nga gireidi.

2.1.2 Zwikili zwa luambo

Kharikhuḽamu ya Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili yo vhekanywa u ya nga zwikili zwi tevhelaho:

1	U thetshelesa na u amba
2	U vhala na u ṱalela
3	U ṅwala na u ṋekedza
4	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo

U thetshelesa na u amba

U thetshelesa na u amba ndi zwa ndeme kha u guda thero dzoṱhe. Nga u thetshelesesa na u ambesa, vhagudi vha kuvhanganya na u ita mafhungo, u fhaṱa nḓivho, u tandulula thaidzo, na u ṋekedza mihumbulo na kuvhonele kwa zwithu. Kha Gireidi 4 – 6, vhagudi vha **Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili** vha ḓo shumisa zwikili zwa u Thetshelesa u itela u davhidzana kha vhuimo ha fhasi/muteo.

Kha vhuimo uvhu, luambo lwa u amba lwa vhagudi lu kha ḓi tea u khwaṱhiswa (zwi amba u modeḽa na u tikedzwa, tsumbo: nga ḓivhaipfi na kufhatelwe kwa fhungo). Mudededzi u tea u vhona uri vhagudi vhoṱhe vha wane tshifhinga tsha u amba nga luambo lwo tewahoi. Ngauri vhagudi ḓo bvela phanḓa nga maga o fhambanaho, mudededzi u tea u dzudzanya khonadzeo dza u amba (tsumbo: mbudziso dzine a vhudzisa) u ya nga vhuimo/ḽeveḽe/vhukoni ha ṅwana muṅwe na muṅwe. Musi vhagudi vha tshi khou bva kha gireidi iṅwe vha tshi ya kha iṅwe, mudededzi u tea u lavhelela uri vhagudi vha ḓo ambese lunzhi nahone zwine vha amba zwi thome u lapfa.

Tshifhinga tsha u funza tshi tea u dzhenisa nḓowenḓowe ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe na kha nyito ndapfu dza U thetshelesa na U amba dzo phaḓaladzwaho kha vhege yoṱhe.

Kha Gireidi dza 4 – 6, vhadededzi vha tea u dzhia u thetshelesa sa nyito ya maimo mararu:

- **U rangela u thetshelesa**: Hezwi zwi lugsela vhagudi u thetshelesa tshibveledzwa tsho Nwalwaho nga Luambo lwa u Engedza. Tsumbo, mudededzi a nga shumisa tshibveledzwa tsha u tou vhona a vhudzisa mbudziso yo ḓoweleaho yo sedza kha tshibveledzwa ine vhagudi vha tea u i fhindula nga murahu ha u thetshelesa lwa u tou thoma.
- **Nga tshifhinga tsha u thetshelesa**: Ndi maitele avhuḓi a mudededzi u vhala (kana u tamba) tshibveledzwa tsha u thetshelesa a tshi tshi dovholola, zwo ralo a tshi vhudzisa mbudziso dzo fhambanaho nga u sielisana ha u vhaliwa huṅwe na huṅwe. Zwi a thusa u vhudzisa mbudziso u bva kha dzi konisaho vhagudi uri vha pfesese ṱhalutshedzo ya tshibveledzwa nga u angaredza, u yak ha dzo tou livhaho dzi ṱoḓaho u pfesesa ho ṱanḓavhuwaho ha tshibveledzwa. Nga u ita izwi, mudededzi u thusa vhagudi kha u vha bveledzisa zwiṱiratedzhi zwavho zwa u thetshelesa.

- **Nga murahu ha u thetshelesa**: Vhagudi vha fhindula dziṅwe mbudziso hafhu, vha sedzulusa notsi, na u shumisa mafhungo (sa u ḓadza tshifanyiso).

U amba hu bvelela nga nḓila i si ya fomaḽangomu kiḽasini, tsumbo, kha mushumo wa tshigwada. Vhagudi vha dovha hafhu u ṱoḓa zwikhala zwa u ita nḓowenḓowe nga ha tshaka dza u haseledza hu si ha fomaḽa hu so ngo tou ḓoweleaho u itea kiḽasini. Vhadedezi vha tea u funza nga ha u amba na u ṉekedza ha fomaḽa, sa tsumbo, u vhalela nṱha ho lugiselwaho, nz. Izwi zwi anzela u dzhia maitele a zwiṱepe zwivhili:

- U pulana na u dzudzanya mihumbulo na mafhungo

- U ita nḓowenḓowe na u ṉekedza: u sumbedza u dzhiela nzhele vhathetshelesi/vha ṱanganedzaho mafhungo na nyimele; u shumisa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwo teaho nahone zwozwone; u ṉekedza hu re khagala; u shumisa thekheniki dzo teaho dza u amba na dza ngafhadzo/dzi si dza u amba, nz.

U vhala na u ṱalela

Zwikili zwa U **vhala na U ṱalela** zwo bveledzwaho zwavhuḓi ndi zwa ndeme kha u guda ho bvelelaho u buḓekanya na masia oṱhe a kharikhuḽamu, na kha u itela u dzhenelela tshoṱhe kha zwa lushaka, na kha shango ḽa mushumo na ḽifhasi. Vhagudi vha bveledza vhukoni ha U vhala na U ṱalela zwibveledzwa zwo ḓoweleaho, zwi tshi katela na zwibveledzwa zwi vhonalaho u itela u wana mafhungo.

Arali zwo tea, kha hu shumiswe maitele a vhala nga u sielisana u bva mathomoni a Gireidi ya 4 u itela u sumba nḓila vhagudi u yo dzhena zwavhuḓi kha murole uyu. Ngona iyi i nga shumiswa tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe arali hu na bugu dzo linganaho afho kiḽasini. Izwi zwi nga sielisanana na u anetshela zwiṱori. Arali kha uvhu vhuimo hu sin a bugu dzo eḓanaho, izwo kha hu shumiswe zwibveledzwa zwi bvaho kha bugupfarwa kana ya/dza u vhala. Kha vha shumisevho na ngona dzi ngaho dza u Vhala na na u Vhalela kiḽasi.

Kha vha shumise ngona ya u vhala nga tshigwada hu langiwaho na u vhala u woṱhe/nga vhavhili nga zwiṱuku vha mbo ralo u ṱuṱuwedza vhagudi uri vha kone ḓidzhenisa kha u vhala u woṱhe. U vhala u woṱhe ho buletshedzwaho kha pulane dza u funza hu tea u itelwa mbetshelwa kha tshifhinga tsho tetshelwaho u vhala. Kha vha ṱuṱuwedze vhagudi uri vha ḓidzhenise kha u vhala u woṱhe/ho ḓiimisaho kha tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe tshine vha vha natsho.

Maitele a u vhala

Marangaphanḓa maitele a u vhala o vhumbwa nga zwiteidzhi/maga a u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala. Nyito dzine mugudisi a nga thusa vhagudiswa ngadzo ndi dzi i tevhelaho:

U rangela u vhala:

- U karusa nḓivhothangeli na u ita vhuṱumani.

- U sedza kha tshiko, muṅwali, datumu ya u ganḓisa na lushaka lwa tshibveledza.

- U tshimbidza maṱo nga nṱha u buḓekanya na pharagirafu ya u thoma ya tshipiḓa/khethekanyo – u vhumba/ita mahumbulelwa.

U vhala:

- U awelanyana u itela u vhona uri u khou pfesesa hani na u ita uri mihumbulo i nwelele.
- U shumisa nyimeie u wana ṱhalutshedzo ya maipfi a sa o̱divhei hune zwa konadzea; honeha hune zwi si konadzee hu shumiswe ṱhalusamaipfi.
- U vhona muhumbuloni zwine wa khou vhala.
- U isa phano̱da na u vhala na musi hu na zwipio̱da zwine u si zwi pfesese fhano na fha̱la.
- U vhalula tshipio̱da arali u sa tshi pfesesi na luthihi. U vhalela nṱha zwipio̱da zwi no kanganyisa, nga u ongolowa, kana u ita khathihi vhuvhili hazwo
- U humbela muṅwe uri a u thuse uri u pfesese tshipio̱da tshi kono̱daho.
- U engedza tswayo dza u vhala na u dzhiela nṱha mbuno dza ndeme
- U vhuisa muhumbulo nga zwi vhaliwaho.

Nga murahu ha u vhala:

- Arali u tshi o̱do ṱoo̱da u dovha wa humbula mafhungo o khetheaho, topolani mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwi si gathi zwa u tikedza.
- U ṅwala maipfi a ndeme u thusa u bvisela khagala na u dovha wa humbula nga ha mihumbulo mihulwane.
- U humbula nga ha mbudziso ntswa dzine wa vha nadzo nga ha ṱhoho.
- U pfesesa – u khwaṱhisedza kupfesesele kwau kwa tshibveledzwa.
- U tatamudza muhumbulo wau – nga u shumisa mihumbulo ye wa i vhona kha zwibveledzwa.

U ṅwala na u n̤ekedza

U ṅwala ndi tshishumiswa tsha ndeme tsha vhudavhidzani tshine tsha tendela vhagudi u fha̱ta na u pfukisela ngelekanyo na mihumbulo nga no̱ila i tevhekanaho. U dzulela u ita no̱owen̤owe dza u ṅwala kha nyimele dzo fhambanaho, mishumo na thero zwi thusa vhagudi u ita vhudavhidzani vhu shumaho nga no̱ila ya u sumbedza vhusiki. Ndivho ndi u bveledza zwikili zwa u ṅwala zwibveledzwa zwo teaho zwo tou ṅwaliwaho. Kha Vhuimo ha Vhukati, **vhagudi vha Luambo lwa Vhuvhili lwa u Engedza** vha ṱoo̱da thikhedzo ya vhuronwane na u sumbwa no̱ila u itela u bveledza zwikili zwa u ṅwala.

U ṅwala ndi zwa ndeme ngauri zwi itisa uri vhagudi vha humbule nga girama na mupeleṱo. Izwi zwi ṱuṱuwedza vhagudi u shumisa luambo, u ṱavhanyisa u kona luambo na u engedza vhukoni. Vhagudi vha o̱do guda u ṅwala vhunzhi ha zwibveledzwa zwa vhusiki na zwa mafhungo, tsha u thoma hu tshi shumiswa muhangarambo wa u ṅwala sa thikho na nga u guda nga zwiṱuku u ṅwala luṅwe lwa lushaka lwa zwibveledzwa nga eṱhe. Vha o̱do shumisa maitele a u ṅwala u itela u bveledza zwibveledzwa zwo dzudzanyeaho zwavhuo̱di, nahone nga u shumisa girama yo lulamaho.

Ngona ya maitele a u ṅwala

U ṅwala na vhutsila ha u ola zwibveledzwa ndi maitele o vhumbwaho nga maga a tevhelaho:

- u rangela u ṅwala/u pulana
- U ita mvetomveto
- U ita ndovhololo, u dzudzanya na u vhalulula

Vhagudi vha ṱoḓa tshifhinga tsha u lingedza u shumisa aya maitele, nga u:

- dzhia tsheo nga ha ndivho na vha ṱanganedzaho mafhungo malugana na tshibveledzwa tshine tsha ḓo ṅwalwa na/kana u dizainiwa;
- kovhekana mihumbulo nga u shumisa, sa tsumbo, mimapa ya mihumbulo, tshati dza nyelelo kana mitevhe;
- shumisa zwiko zwo teaho, u nanga mafhungo o teaho na u dzudzanya mihumbulo;
- bveledza mvetomveto ya u thoma ine ya dzhiela nṱha ndivho, vha ṱanganedzaho mafhungo, ṱhoho na tshivhumbeo tsha tshibveledzwa;
- vhala mvetomveto nga vhusedzi na u wana muvhigo u bva kha vhaṅwe (tsumbo, vhagudingae kana mudededzi);
- dzudzanya na u vhalulula mvetomveto; na
- u bveledza ḽiṅwalwa ḽa u fhedzisa ḽo ṅwalwaho nga vhudele, ḽi vhaleaho, ḽo dzudzanywaho.

Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo

Nḓivho yavhuḓi ya ḓivhaipfi na girama i ṉekedza muteo wa mveledziso ya zwikili (U thetshelesa, U amba, U vhala na U ṅwala) kha Luambo lwa Vhuvhili lwa u Engedza. Vhagudi vha Vhuimo ha Vhukati vha ḓo ḓivhadzwa/funzwa nga ha zwivhumbeo na milayo zwa luambo vhane vha khou lu guda.

Nga u shumisa zwibveledzwa zwo fhambanaho, vhagudi vha ṱanḓavhudza kushumisele kwavho kwa ḓivhaipfi na u sumbedza nga nḓila yo teaho kushumisele kwone kwa Z**wivhumbeo na Milayo ya kushumisele kwa Luambo**. Kha Vhuimo ha Vhukati, vhagudi vha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili vha ḓo ṉaṉa u dzhiela nṱha maipfi na zwivhumbeo zwa girama vho no ḓowelaho.

Vhagudi vha ḓo isa phanḓa na u ṱoḓisisa kushumisele kwa luambo. Vha ḓo dovha hafhu vha shumisa nḓivho iyi kha u ita maedza nga ulul luambo u fhaṱa ṱhalutshedzo (u bva kha maimo a ipfi na fhungo u ya kha tshibveledzwa tshoṱhe), na u vhona uri tshibveledzwa khathihi na zwe tsha faredza zwi na vhushakaḓe.

Zwi khou lavhelelwa uri Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi ḓo funzwa kha nyimele sa zwine zwiṅwe zwikili zwa luambo zwa funzwa na u bveledzwa ngaho. Fhedziha, kha Vhuimo ha Vhukati hu tea u vhetshelwa thungo tshifhinga tsha u funza lwa fomaḽa na u ita nḓowenḓowe nga ha Zwivhumbeo na milayo zwa Luambo. Pulane dza u funza dzi na mutevhe wa zwivhumbeo zwa uambo zwine zwa tea u khunyeledzwa kha gireidi iṅwe na iṅwe. Hezwi zwo vhewa kha mutevhe mathomoni a themo iṅwe na iṅwe. Musi hu tshi nangwa zwibveledzwa zwa u thetshelesa na u vhala kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe, hu tea u vhonwa uri i na zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwa luambo zwine zwa tea u funzwa kha themo yeneyo. Kha hu sikwe nyito dzi re na vhushaka na zwibveledzwa izwi dzine dza ḓo konisa vhagudi u shumisa zwiteṅwa izwo kha nyimele. Nga yeneyo nḓila , zwibveledzwa zwa u ṅwala zwine vhagudi vha ḓo ṅwala zwi ḓo dzhenisa zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwa luambo. Kha hu ṉekedzwe vhagudi thuso kha kushumisele kwone na kwa vhukuma kwa izwi zwiteṅwa. Kha hu nangwe zwiṅwe zwa zwiteṅwa zwine vhagudi vha vha na vhukonḓi khazwo u itela u vha ṉea nḓowenḓowe ya fomaḽa (nga tshifhinga tsho vhetshelwaho dubo nga vhege u itela zwenezwi).

2.1.3 Ngona dza u funza luambo

Ngona dza u funza/gudisa luambo o ḓisendeka nga tshibveledzwa, ṱhanganelano, vhudavhidzani na zwo livhaho kha maitele. **Ngona** y**o ḓisendekaho nga tshibveledzwa** na **maitele a vhudavhidzani**, vhuvhili hazwo zwo ḓitika kha u dzulela u shumisa na u bveledza zwibveledzwa.

Ngona yo ḓisendekaho kha tshibveledzwa i funza vhagudiswa uri vha vhe vhavhali, vhaṅwali, vhasedzulusi, na vhabveledzi vha re na vhukoni, vhuḓifhulufheli na vhusedzesi. I katela u thetshelesa, u vhala, u ṱalela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwi tendiseaho ndi zwone zwiko zwa zwi re ngomu na nyimele u itela u funza na u guda luambo nga nḓila ya vhudavhidzani na na hanganelano. Maitele o ḓisendekaho kha tshibveledzwa a dovha a katela u bveledza tshaka dza zwibveledzwa zwi sa koṋdi zwo fhambanaho u itela ndivho dzo tewaho.

Maitele a vhudavhidzani a lavhelela uri musi mugudi a tshi khou guda luambo u tea u ṱanelwa zwi vhonalaho kha luambo lune a khou lu guda na kha zwikhala zwinzhi u itela u wana nḓowenḓowe kana u bveledza ulwo luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzulela u vhala, vha guda u ṅwala nga u dzula vha tshi ṅwala.

Ngona ya u shumisa maitele i shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa oraḽa na zwa u tou ṅwala. Vhagudi vha ḓidzhenisa kha maitele o fhambanaho a u thetshelesa, u amba, u vhala na maitele a u ṅwala. Vha tea u humbula nga ha vha ṱanganedzi vha mafhungo na ndivho musi vhe kha maitele haya. Izwi zwi ḓo vha funza uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga nḓila yone, sa tsumbo, u gudisa nga ha u ṅwala a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi lini, zwi sedza na kha ndivho na maitele a u ṅwala. Kha ngona ya u ṅwala vhagudi vha gudiswa nḓila ya u bvisa mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshelesi, u ṅwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ṉekedza tshibveledzwa tshi sumbedzaho kuhumbulele kwavho.

Ngona dza u funza ḽitheretsha

Ndivho khulwane ya u vhala ḽitheretsha/zwibveledzwa kiḽasini ndi u bveledza khonadzeo dza u shumisa zwikili zwa luambo zwo gudiwaho. U gudisa/funza ḽitheretsha a zwi leluwi na khathihi, fhedzi a zwi konadzei arali hu sin a u ṱalusa ha muthu ene muṉe, u ṱhaṱhuvha hu shumisaho u humbula, na u fhulufhedzea na madzinginywa u bva kha vhana vhone vhaṉe. Arali vha sa guda u pfesesa ḽitheretsha vhone vhaṉe, a vha nga ḓo vha vho guda zwinzhi.

Nḓila dza u gudisa ḽitheretsha dzi katela zwiṅwe kana zwoṯhe zwa zwi tevhelaho:

- U lingedza nga nḓila dzoṯhe u vhalesa tshibveledzwa kiḽasini hu si na u awelwa ha itwa muṅwe mushumo. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ṱambaho nga ha zwine zwa khou itea kha muteo wa fhasisa wa tshibveledzwa. Kha vha vhale vhunzhi ha zwibveledzwa kiḽasini, vha dovhe vha vhone uri zwirendo zwi vhaliwe kiḽasini na zwone.

- Mishumo ya u ṅwala ine ya ṱoḓa u pfesesiwa ha tshibveledzwa tshi no khou vhaliwa i nga thusa vhukuma kha u takusa maimo a zwikli zwa luambo na u takalela maimo ayo o swikelwaho. U haseledza kiḽasini hu a vha havhudi arali muṅwe na muṅwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe, zwa fhedza nga u ita mushumo wa u ṅwala.

- Mafhedziseloni, u shumana na zibveledzwa zwi tea u shuṅwa sa yunithi, zwo fhelela (hu si nga zwipiḓapiḓa lini).

Zwi tevhelaho ndi manweledzo a tshaka dza ndeme dza zwibveledzwa zwi shumiswaho kha Vhuimo ha Vhukati na zwivhumbeo zwa luambo zwi wanalaho kha izwo zwibveledzwa. Mafhungo kana zwidodombedzwa izwi zwi ḓo thusa kha u dzudzanya mishumo/nyito dzi kwamaho zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela uri vhagudi vha shumane na

zwibveledzwa hezwi. Kha vha nanguludze zwivhumbeo zwa luamba zwi si gathi vha sedzese khazwo tshifhinga tshoṱhe musi vha tshi funza tshaka idzi dza zwibveledzwa.

2.2 TSHIFHINGA TSHO AVHELWAHO

Tshifhinga tsha tsho themenndelwaho tsha u funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili kha Vhuimo ha Vhukati ndi awara nthihi na hafu (awara 1, 5) nga vhege. Magudiswa oṱhe a luambo o ṋetshedzwa kha sekele ya vhege mbili (awara 3). Zwifhinga zwo avhelwaho zwi tevhelaho u ya nga zwikili zwo fhambanaho zwo dzinginywa.

Zwikili	Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege (Awara)	Tshifhinga tsho avhelwaho nga Sekele ya Vhege Mbili (Minetse)	%
U Thetshelesa na u Amba	**1.5**	75	40
U Vhala na u Ṱalela: Tholokanyonḓivho na Ḽitheretsha		55	30
U Ṅwala na u Ṇekedza		35	20
Zwivhumbeo zwa Luambo na MilayoLanguage Structures and Conventions (izwi zwo vangiwavho/ ṱanganywavho kha zwikili zwiṋa (4))		15	10
Ṱhanganyelo		180 (awara3)	100

2.3 ZWIKOTHUSEDZI ZWA U FUNZA NA U GUDA

- Mugudi muṅwe na muṅwe u tea u vha na:

  (a) Bugupfarwa yo randelwaho ya lumbo

  (b) Bugu ya/dza u vhala dzo faredzaho tshaka/zwibveledzwa zwi tevhelaho:

  - o Zwiṱori
  - o Vhurendi
  - o Zwibveledzwa zwa mafhungo
  - o Zwibveledzwa zwa matshilisano

  (c) Kha Ṱhalusamaipfi kana mutevhe wa maipfi

  (d) U kona u swikelela kha zwiko zwo angalalaho zwa u vhala zwi angaredzaho maimo o fhambanahotsumbo, munanguludzo wa bugu dza u vhala dzo faredzaho zwibveledzwa zwo linganelaho kha vhuimo vhuṅwe na vhuṅwe afhokiḽasini na tshikoloni.

  (e) Zwibveledzwa zwa u vhala nga u tou sielisana kha Gireidi ya 4. Izwi hu nga vha bugu kana zwiṅwe zwibveledzwa zwo hudzwaho kana bugupfarwa dzo randelwaho kana bugu dza u vhala.

- Mudededzi u tea u vha na:

  (a) Tshitatamende tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga

  (b) Phoḽisi ya Luambo kha Pfunzo (PLkP)

  (c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziṅwe bugupfarwa u itela zwiko zwa u engedzedza kha idzo randelwaho

  (d) Bugu ya/dza u vhala dzo faredzaho lushaka/tshaka dza zwibveledzwa zwo themenndelwaho

  (e) Ḓivhaipfi na bugu dza tsumbedzi/referentsi (luambo luthihi, nyambo mbili na dza nyambo nnzhi; thesaurasi; entsikḽopedia; bugu yavhuḓi ya girama ya tsumbedzi, nz.)

  (f) Faila ya Mudededzi ya Zwiko/Bugu: Izwi hu nga vha faila yo vhumbwaho nga matheriaḽa o kuvhanganyiwaho nga mudededzi kana Gaigi ya Mudededzi yo anḓadzelwaho u rengiswa

  (g) U kona u swikelela kha matheriaḽa a u vhala kiḽasini, ḽaiburari ya tshikolo na/kana ya nnyi na nnyi u itela u sumba nḓila u vhala ha vhana

  (h) Thusedzi dza zwi Pfalaho/vhonalaho.

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

3.1 NYANGAREDZO YA MAGUDISWA, ZWIKILI NA ZWIṰIRATEDZHI

Zwi tevhelaho ndi nyangaredzo ya magudiswa, zwikili na **zwiṱirathedzhi** zwi no ḓo wanala kha pulane dza u funza.

Nyangangaredzo ya magudiswa, zwikili na zwiṱiratedzhi

Gireidi ya 4-6		
Zwikili	**Magudiswa**	
U Thetshelesa na U amba	• Tholokanyoṋḓivho ya u thetshelesa • U thetshelesa u itela mafhungo • Mbuletshedzo ya maipfi • U thetshelesa u itela u ḓiphina • Zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa vhudavhidzani ha oraḽa: - U haseledza - Masia/ndaela/maitele a zwithu - U anetshela tshiṱori - Nyedziselo - Nyambedzano nga tshigwada - Zwirendo zwipfufhi na raimi - Mitambo ya luambo - U amba/mbuno nga ha iwe muṋe *Kha vha ṱole* **Kuambele ku shumiswaho kha Tshivenḓa tsha u haseledza – Mutevhe wa tsumbedzi/referentsi**	**Maitele a u thetshelesa** • **U rangela u thetshelesa** • **Nga tshifhinga tsha u thetshelesa** • **Thohlokanyoṋḓivho ya u thetshelesa** - U rekhoda mihumbulo mihulwane nga u dovha u anetshela, u ṱalutshedza - U thetshelesa na u nyanyuwa kha /fhindula mbudziso dzi sa koṋḓi • **Nga murahu ha u thetshelesa** **Maitele a u amba** • U pulana, u ṱoḓisisa na u dzudzana • U ita ndoweṋḓowe na u ṉekedza **Vhudavhidzani ha zwa matshilisano** • U haseledza hu sa koṋḓi • Milayo ya u amba nga u sielisana • U tutuwedza u shumisa luambo lwa u engedza • U vhudzisa na u nyanyuwa kha/fhindula mbudziso. **U dovha u anetshela zwiwo/zwiitei** • U ṉetshedza/amba hu si ha fomaḽa nga ha tshiwo tsho ḓoweleaho • Tshivhumbeo tshone, ḓivhaipfi, luambo na milayo

U Vhala na U Ṱalela	Tshaka dza zwibveledzwa zwo themenndelwaho: • Zwiṱori, tsumbo, fikishini ya musalauno i tendiseaho, zwiṱori zwa sialala (zwiṱori/ngano zwa tsiko na dza vhahali, ngano dza vhathu na ngano dza phukha) zwiṱori zwa zwifanyiso zwi re na khephusheni • Vhurendi/Nyimbo • Zwibveledzwathangeli zwa Mafhungo, sa maitele a zwithu, u dovha u toolola mbuno/mafhungo • Zwibveledzwa zwa matshilisano, tsumbo, thambo, garaṱa dza u lumelisa, marifhi • Zwibveledzwa zwa midia, tsumbo, khungedzelo, nothisi, phamfuḽethe • Zwibveledzwa zwa zwi vhonalaho: zwa u kungedzela (phosiṱara, phamfuḽethe, khungedzelo), khathuni, khomiki, daigiramu/ girafu/thebulu/tshati/zwinepe/nyolo • Phara dza kupfesesele/u pfesesa • Zwibveledzwa zwa u vhalela nṱha ho lugiselwaho Zwibveledzwa zwa u wana mafhungo	**Zwiṱirathedzhi zwa u vhala/u Ṱalela:** U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala: • U pfesesa tshibveledzwa • U vhala ha ndeme na vhudzivha ha tshibveledzwa (tholokanyonḓivho ya u vhala) • U sumbedza u kona u vhala e eṱhe hu endelelaho (u vhala u itela u ḓiphiṋa, u wana mafhungo na u guda) • U ḓivhadza vhagudi kha: • **Mbonalo dza tshibveledzwa** - dzina ḽa bugu, nyolo/zwidodombedzwa, ṱhoho, zwiṱohwana, u nombora, khephusheni, ṱhoho dza mafhungo, fomethe/tshivhumbeo. • **Zwivhumbeo zwa tshibveledzwa** – mitevhe, nzudzanyo i tevhekanaho, ṱhaluso/mbuletshedzo, matshimbidzele/maitele, mbuno khulwane , thevhekano ya nganetshelo • **Zwipiḓa zwa bugu** - siaṱari ḽi re na dzina ḽa bugu, zwi re ngomu, ndima, guḽosari, nz. • **Zwiṱiratedzhi zwa u vhala na u Ṱalela** - U dovha u vhala - U bvisela khagala - U vhina fhungo/mafhungo/u swikela magumoni a fhungo/ mafhungo/muhumbulo wau/ene muṋe • **Ḽitheresi ya zwi vhonalaho –** (zwibveledzwa zwo angalalaho zwa girafiki na zwi vhonalaho, sa khungedzelo, nothisi, phosiṱara, khomiki, khathuni, zwinepe, zwifanyiso) • **U vhala zwibveledzwa zwa ḽitheretsha** **Vhurendi/Nyimbo** • Ṱhalutshedzo yo livhaho/ya nga nnḓa • Mulaedza • Zwishumiswa zwa mubvumo, sa raimi, mutevhetsindo, zwiga zwa u vhala, ndovhololo **Zwiṱori** • U tevhekana ha mafhungo/ndunzhendunzhe • Vhaanewa/vhabvumbedzwa • Fhethuvhupo/siangane **Zwibveledzwa zwa mafhungo na zwa matshilisano** • Vha ṱanganedzaho mafhungo/vhathetshelesi/ vhavhali na ndivho **U vhala ho lugiselwaho na hu so ngo lugiselwaho (U vhalela nṱha)** • U shumisa thouni, u shandukisa ipfi, nyeleo/ luvhilo, u ṱanganya/shumisa maṱo, nyimele nga muvhili, ngafhadzo • U buletshedza maipfi nga nḓila yone/hu si na u khakhisa ṱhalutshedzo

<table>
<tr>
<td>U Ṅwala na u Ṇekedza</td>
<td>
• U ṅwala maipfi, tsumbo: mitevhe
• U ṅwala mafhungo
• U ṅwala pharagirafu
Tshaka dza zwibveledzwa Mańwalwa a vhusiki
• Mbuletshedzo, tsumbo: mbuletshedzo/ṭhaluso ya vhathu, fhethu, phukha, zwimela, zwithu, nz.
• Nganetshelo, tsumbo: zwiṱori, zwiṱori zwa iwe muṇe, u dzhenisa dayari, mafhungo a iwe muṇe
• Zwiṱori zwa zwifanyiso
• Mifhindulano mipfufhi
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani
(Zwibveledzwa zwa matshilisano, zwa tshumiswa na zwa mafhungo)
• Milaedza, garaṱa dza ndumeliso, thambo
• Phosiṱara, nḓivhadzo/nothisi, burotsha, khungedzelo
• U ḓadza fomo pfufhi/i sa konḓi
</td>
<td>
Maitele a u ṅwala:
U rangela u ṅwala/u pulana
• U ṱutula dzangalelo/u kuvhanganya mihumbulo nga ha ḓivhaipfi tshigwadani
• U dzudzanya mihumbulo
U ita mvetomveto
• Munanguludzo wa maipfi
• U vhumba mafhungo
• Mihumbulo zwayo
• U vhala zwo ṅwalwaho nga ene muṇe
• U vhigelwa murahu u bva kha mudededzi
U dovholola, u dzudzanya, u vhalulula na u ṇekedza
• U dovholola; u khwinisa magudiswa na tshivhumbeo tsha mihumbulo
• U khwinisa munanguludzo wa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha pharagirafu
• U dzudzanya: u lulamisa khakho dza re kha girama, mupeleto na ndongazwiga.
• U ṇekedza ḽiṅwalo ḽa u fhedzisela ḽo ṅwalwaho tshidele, ḽi vhaleaho zwavhuḓi.
</td>
</tr>
<tr>
<td>Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo</td>
<td colspan="2">
U shuma na/nga maipfi (Mveledziso ya ḓivhaipfi): u shumisa dikishinari/bugu ya ḓivhaipfi, mupeleṱo, ṱhalutshedzo ya ipfi/maipfi, madungo, mibvumo/foniki, pfanywa, mafhambanyi, homonimi, thangi, mitshila
U shuma na/nga mafhungo
Thinwaipfi dza muambo, tsumbo, madzina, masala, maṱaluli, maḓadzisi, thangeledzina, mavhofhi
Tshivhumbeo tsha fhungo: fhungozwaḽo, na fhungombumbano, tshivhumbeo tsha u laela/ndaela, mbudziso, zwitatamennde
Zwifhinga zwa maiti
Mapfanisi: ṇefhungo - ḽiiti - ḽipfanisi
Thevhekano ya maipfi
Zwivhumbeo zwa khanedza
Maambiwathwii na maambelwa
Milayo ya luambo
U ḓivhadza milayo ya luambo is a konḓi
Zwiga zwa u vhala
Mupeleṱo
Mibvumo
Kha vha sedze Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo-
Mutevhe wa tsumbedzi/Referentsi
Zwivhumbeo zwa Luambo na Milayo – Mutevhe wa referentsi
Zwivhumbeo zwa luambo zwi tevhelaho zwi ḓo funzwa kha nyimele ya U Vhala na U Ṅwala, zwa dovha hafhu zwa vha tshipiḓa tsha mbekanyamushumo ya girama ya sistemathiki. Zwivhumbeo hezwi zwi
tea u ḓivhadzwa/funzwa hu na nyaluwo u bva kha gireidi ino u ya kha i tevhelaho.
KHA VHA PFESESE: Mbonalo dzo ṱaluleaho dza luambo lwonolwo dzi tea u dzhielwa nṱha. Nga zwenezwo, ndi mbonalo dzenedzo fhedzi dza luambo lwonolwu dzine dza ḓo dzhielwa nzhele/nṱha kha zwi tevhelaho afha fhasi.
</td>
</tr>
</table>

Madzina	Zwi vhaleaho (tsumbo: *tshidulo/ zwid*ulo) na madzina a zwi sa vhalei (tsumbo: *muhumbulo*) Mbalo/tshivhalo (vhuthihi na vhunzhi) tsumbo: *tshidulo/ zwidulo* Madzina ane a si shanduke kha mbalo musi a kha tshivhumbeo tsha vhuthihi tsumbo: *vhutshilo, maḓi*, nz Madzinazwao (tsumbo*: musadzi*) na madzina vhukuma (tsumbo: *Maemu, Masindi*, nz.) Madzina khumbulelwa, tsumbo: *lufuno, nyofho, ṱhompho, fulufhelo* Madzina a vhuṋe, tsumbo: desike *ya Takalani*, desike *dza vhagudi*, zwitambiswa ***zwa vhana*** Madzinaguṱe na ṱhaluso, tsumbo***: guma ḽa ṋotshi, murivha ndi wa zwiṋoni*** Madzinambumbano: ***tshiviambudzi, ntsamavhuvhu*** Madzina a ṱhukhufhadzo ***: kuduna, tshitanda, lutukana*** Madzina a thithilidzo: ***ḓithu, ḽibevha*** Madzina a mbeu: ***malume, makhadzi, thomu*** Madzinamapambwa: ***goloi, tshikolo, phiḽisi*** Madzinamasikwa: ***mushumo, tshianeo***
Zwiṱalusi	Masumbi: *tshino, itshi, tshiḽa, izwo, izwi* (tsumbo: ***Heyo*** bugu ndi yanga,) Vhunzhi 1: woṯhe, zwiṅwe, vhunzhi, si na (tsumbo: Vhagudi ***nga vhunzhi*** vho pfesesa ngudo.) ***Vhunzhi 2: zwoṯhe, kana*** *(tsumbo: Vhagudi* ***vhoṯhe*** *vho ima.)* Vhunzhi 3: *vhunzhi, zwiṱuku, zwinzhi, zwiṱukuṱuku* (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi ***vhanzhi.)*** Vhunzhi 4: *zwiṅwe, tshiṅwe, tshiṅwe na tshiṅwe* (tsumbo: Tshidina ***tshiṅwe na tshiṅwe*** tsho ima zwavhuḓi.)
Masala	Masala a vhathu sa ṋefhungo***: Nṋe, inwi/iwe, ene, tshone, riṋe, vhone*** (tsumbo***; Ene*** u khou vhala bugu) Masala a vhathu sa tshiitwa tsho livhaho kana tshi so ngo livhaho*: nṋe, iwe, inwi ene, tshone, riṋe, vhone* (tsumbo: Ene o ṋea ***nṋe tshone.)*** Masala a vhuḓiambi: nṋe muṋe, iwemuṋe/ inwi muṋe, ene muṋe, riṋevhaṋe, vhoinwi vhaṋe/ vhoiwevhaṋe (tsumbo: O ḓiṱanzwa ***ene muṋe*** nga tshisibe.) Masala a vhushaka*: tshine, ane, ane* , (tsumbo: Munna ***ane*** a vhonala o ima fasiṱereni ndi Mudededzi wanga.) Masala a mavhudzisi: *nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi*, (tsumbo: Ndi bugu ya ***nnyi?)***
Vhuṱaluli/ Maṱaluli	Vhuimo ha maṱaluli/ vhuṱaluli tsumbo: *Munna* ***muhulwane*** (ḽo rangela dzina); Mutukana ***mulapfu*** o wa Maṱaluli ane a fhela nga –ho (maitimaṱaluli), tsumbo, mangadzaho, boraho, takadzaho, lwalaho, nz. , sa: Bugu ***i takadzaho*** Maṱaluli ane a vha namasala a vhushaka, tsumbo; Mutukana *ane a mangadza*, mutukan ane a bora, musidzana ane a lwala Maṱaluli a no shumisa tshivhumbi ***no:*** *Munna* ***a no shuma*** *o swika* Mbambedzo ya maṱaluli, sa *dakalo* ***ḽihulu***, dakalo ***ḽihulusa***; thanya, ***thanyesa***, ***thanyesesa***; (tsumbo: *Ḽo vha ḓuvha ḽa dakalo* ***ḽihulwanesa*** *vhutshiloni hanga; Ndi ene ane a vha musidzana o* ***thanyesesaho.)*** Maṱaluli a mbalo*: vhavhili, nthihi*, sa: Munna ***muthihi*** o huvhala
Maḓadzisi	Maḓadzisi a maitele, tsumbo: *ṋangavhedza, zwavhuḓi, vhuronwane, vhulenda, ṱavhanyedza, sa U tshimbila* ***nga u ṱavhanyedza*** Maḓadzisi a tshifhinga, tsumbo*: mulovha, matshelo, mahoḽa, vhege yo fhelaho, ḽiṅwe ḓuvha, sa: O ḓa* ***mulovha*** Maḓadzisi ambalotsumba: tshifhinga *tshoṯhe, kanzhi, dzulela, tshiṅwe tshifhinga, na luthihi, sa: Fhano ha kandi* ***na luthihi,*** *U ya l****unzhi*** *tshikoloni* Maḓadzisi a nyombedzelo/ khwaṱhisedzo, tshoṯhe, ṱhamusi, vhukuma, sa:No shuma vhukuma Maḓadzisi a khonadzeo, tsumbo: nga kha ḓi, khamusi, sa: U ḓo ḓa ***khamus***i Maḓadzisi a ndangatshifhinga, tsumbo***: kha ḓi, athu na khathihi***, sa: U ***kha ḓi*** shuma Maḓadzisi a fhethu, tsumbo*: ngadeni, nṱha ha ṱafula*, sa: U khou shuma ***ngadeni***

Thangeli	Fhethu na sia tsumbo: *nṱha, fhasi, ngomu , kha, nṱha, murahu, vhukati, nga tsini; sa: Tsho sera* **fhasi ha** *ṭafula* Maṱaluli na thangeli, tsumbo: *mulapfu kha*, sa Uyu ndi ***mulapfu kha*** Takalani Dzina na thangeli*: ṱhonifho kha; mulandu kha*, sa: U sumbedza ṱhonifho *kha vhahulwane*
Maiti	Maitimapfukeli na maiti a sa pfukeli, tsumbo: O ***renga*** peni/ Ḓuvha ḽo ***kovhela.*** Maiti ane a vha na zwiitwa zwivhili (o livhaho na a so ngo livhaho) tsumbo: O mpha bugu, *O rengela* ***ṅwana rokho***
Zwifhinga kha maiti	Tshifhinga tsha zwino tsumbo: ***Ndi tamba thenisi vhege iṅwe na iṅwe/Ṋowa ndi zwikokovhi***. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (kana tshi sa gumi) tshifhinga tsumbo: *U* ***khou*** *ṭalela theḽevishini zwino.* Tshifhinga tshino tsho fhiraho tsumbo: ***Ndo tshila*** Miluwani vhutshilo hanga hoṱhe. Tshifhinga tshino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi) , tsumbo: U ***khou ḓi gud***a nga maanḓa vhege yoṱhe. Tshifhinga tsho fhelaho, tsumbo: ***O vuwa*** thovhoni nga matsheloni. Tsifhinga tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa, tsumbo: Muṱa ***wo vha wo eḓela*** musi mulilo u tshi ṋanga Tshifhinga tshino tsho fhelaho, tsumbo: O ya hayani ngauri ***o vha o hangwa khii*** dzawe. Tshifhinga tshino tsho fhelaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa (tshi sa gumi) tsumbo: ***Ndo vha ndo no lindela*** awara mbili musi a tshi swika. U sumbedza tshifhinga tshi ḓaho: ḓo + ḽiiti tsumbo: Mufumakadzi Vho Marandela ***vha ḓo funza*** Gireidi ya 10./ Ndi na fulufhelo uri ni ***ḓo takadzwa*** nga baisikopo. U ya + dzinaḽiiti tsumbo: ***Vha khou ya u dalela*** vhomakhulu wawe./ Ndi vho na u nga ***i khou ya u na*** matshelo. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha shumisiwa u amba nga ha tshiḓaho tsumbo: Matshelo ***ndi holodei.*** Tshifhinga tshiḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: ***Ndi ḓo vha ndi khou shuma vhege i ḓaho yoṱhe.*** Tshifhinga tshino tshiḓaho tsumbo: Vhege i ḓaho ***ndi ḓo vha ndo fhedza mushumo***. Tshifhinga tshiḓaho tshine tsha kha ḓi ya phanḓatsumbo: Ṅwaha u ḓaho ***ndi ḓo vha ndo funza*** kha hetshi tshikolo miṅwaha ya mahumi mavhili
Ḽipfanisi	Pfano ya ḽipfanisi ḽa ṉefhungo, tsumbo: ***U*** kha ḓi bva u swika zwino./ ***Vha*** kha ḓi bva u swika zwino; ***Ndo*** vha ndi tshi khou ṭuwa***./ Vho*** vha vha tshi khou ṭuwa. Ndovhololo
Mamudi	U sumbedza u konadzea/u sa konadzea ha nyitoa, tsumbo, *Ndi nga ḓa/Ndi nga si ḓe;. A nga kona u vhuelela mushumoni./A nga si kone u humela mushumoni.* U sumbedza thendelo tsumbo: *Ndi nga shumisa nnḓu ṭhukhu? Ndi nga ṭuwa u ṭavhanya? Ndi nga vhudzisa mbudziso? Ee, vha nga kona.* U sumbedza ndaela/ khumbelo: *Vha nga vula fasiṱere./Ndi nga tendelwa u dzhena.* U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzea tsumbo: *Hezwi zwi nga vhanga thaidzo.* Ni khou amba ngoho. Vh nga vha khou amba ngoho. Ho ngo kona u zwi ḓivha. U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzea, tsumbo: *Ri tea u swika Ṭhohoyanḓou nga 10 p. ./ Ri fanela u swika Ṭhohoyanḓou nga 10 p. ./A ho ngo tea u vha na thaidzo/A ho ngo fanela u vha na thaidzo.* U sumbedza zwone zwone tsumbo: *Vha fanela u vha vho hangwa.*
Mafhungo a nyimele	Nyimele ya u thoma i sumbedzaho khonadzeo tsumbo: *Arali ya na, ri ḓo imisa lwendo* Nyimele ya vhuvhili i sumbedzahotshithu tshine tsha nga si sokou itea kana u konadzea, tsumbo: *Arali nda nga wina lotto ndi ḓo rengela mme anga nnḓu ya kamara dza fumi.* Nyimele ya vhuraru i sumbedzaho tshithu tsha khumbulelwa tsumbo: *Arali ndo vha ndo shumesa ndo vha ndi tshi ḓo vha ndo phasa maṱiriki.*

Maambaitwa	Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: Gethe ḽi ***valwa*** nga awara ya vhurathi madekwana maṅwe na maṅwe. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḓi ya phanḓa tsumbo: Lufhera lu khou *kuniswa* zwino. Tshifhinga tshino tsha zwino tsumbo: Suphamakete muswa wo ***vuliwa*** uno ṅwaha. Tshifhinga tsho fhelaho tsumbo: Ḽaiburari yo vha yo valwa nga holodei. Tshifhinga tsho fhelaho tshine tsha khou ya phanḓa tsumbo: Vho ḓo tea u lindela ngauri moḓoro wo vha u kha ḓi ***lugiswa*** Tshifhinga tshino tsho fhiraho, tsumbo: O ***ḽiswa*** mulimo nga khomba yawe. Tahifhinga tshiḓaho: tsumbo: Ṅwakni kiḽasi i ḓo ***funzwa*** nga Vho-Mudau./Ṅwakani ḽaiburari ntswa i khou ya u ***fhaṱiwa***.
Mafhungo a u vhiga	Mbudziso dza maambiwa, tsumbo: ***O mmbudzisa uri ndi ngani ndo lenga ngauralo./ O mmbudzisa uri ndi takalela nyimbo-ḓe.*** ***'Uri' kiḽoso: O amba uri ha zwi ḓivhi./O mmbudza uri o xedza bugu.***
Zwiga zwa luambo	kholoni, luṋanga, haifene, semikhoḽoni, prenthesisi, eḽipsis, garukela, tshithoma, khoma zwiḓevhe tshivhudzisi
Mupeleṱo **Mveledziso ya thinwaipfi na figara dza muambo** **Malungekanyi**	kupeleṱele milayo na maitele a u peleṱa pfufhifhadzo/aburivesheni akhironimi Pfanywa, mafhambanyi, ipfi ḽithihi vhudzuloni ha Figara dza muambo(ḽifanyisi, ḽimetafore, ḽifanyamuthu) Luambo lwa maambele/maambele, mirero Maipfi o pambiwaho Maipfi a lungekanyaho mafhungo a amba zwi pfalaho kha pharagirafu: • U ṱanganyisa: ***na*** • U tevhekana ha zwifhinga: ***tshi tevhelaho, hu si kale, nga murahu, phanḓa ha izwo, nga murahu, khathihi fhedzi, nga murahu, nz.*** • U tevhekanya mihumbulo***: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisa, nz.*** • Tshiitisi/mvelele: ***ngauri, ngauralo, zworalo, n.z***
Nḓivho ya kushumiselwe kwa luambo lwa vhudzivha	

Tsumbo dza maambele ane a shumiswa kha u haseledza kha Tshivenḓa - Mutevhe wa referentsi/tsumbedzi

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO	**U DZHENELELA**
Ndi nga…? Ndo vha ndi tshi nga…? Zwi nga konadzea kha nṋe…? Zwo luga arali…? Zwi nga luga arali…? Ni nga vhilaela arali nda…? Ndi humbela u/ntendeleni/nga vha ntendele ndi… Ni nga tenda u…?	Pfarelo, ndi nga…? Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga…? Pfarelo, ni ḓivha…? Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho…?
U ṄETSHEDZA THUSO	**U HUMBELA THUSO**
Ndi nga ni thusa? Ndi ni thuse? Ni khou ṱoḓa tshiṅwe tshithu? Ni nga ṱoḓa thuso? Ni a ṱoḓa thuso? Ndi nga ni thusa nga mini ṋamusi?	Ndi nga thuswa nga…? Ni nga nthusa nga…? Ndi ṱoḓa thuso nga…? Ndi humbela thuso… Ndi hunbela u fariwa tshanḓa nga…
PFARELO	**MBILAHELO**
Pfarelo Ndi humbela pfarelo kha… Ndi a ḓisola Ndi humbela khangwelo Ndi humbela pfarelo Mpfareleni. Pfarelo Ndi humbela pfarelo	Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, fhedzi… Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi… Khamusi no hangwa u… Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u… Ndi farelwe arali ndo bva nnḓa ha nḓila, fhedzi… Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga ha… fhedzi Ni so ngo ntshanda,
U ṄEA TSIVHUDZO	**U SUMBEDZA LUTAMO**
A thi vhoni ni tshi tea u… Ni tea u… A no ngo tea u… Arali ndo vha ndi inwi, ndo vha… Arali ndo vha ndi kha vhuimo haṋu, ndo vha ndi.. Arali ndo vha ndi kha nyimele yaṋu, ndo vha ndi… Khwiṋe ni tshi nga… Ni si vhuye na… Kha zwoṱhe, ni so ngo…	Ni nga takalela u… Ndi nga namba nda… Khezwi ri sa… Ndi zwone, nṋe ndo vha ndi tshi nga tama…. nwi ni ri mini? Ni vhona ri tshi nga ita mini? Arali zwo vha zwi kha nṋe ndo vha ndi……Ndi vhona u nga ri nga…

U HUMBULELA/ U ITA MAHUMBULELWA	**U ṄEA MUHUMBULO U SO NGO FHELELAHO**
Ndi nga ri a nga vha e tsini na u…	Vha nga vha vhe…
I nga ḓi ṱoḓa zwiṅwe…	Vha nga lingana…
A nga ḓivha…	Vha na tshivhalo tshihulu…humbulela u swika…
Zwi vhonala u nga…	Ndi lushaka lwa…
Khamusi a nga ṱoḓa zwiṅwe…	Ndi lushaka lwa…
Khamusi vha ṱoḓa u…	Ndi vha u……
Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela uri…	Zwi a konḓa u amba, fhedzi ndi humbulela…
A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi humbula…	A thi tou vha na vhuṱanzi, fhedzi ndi humbula……
U ONESA	**U ḐISEDZULUSA**
Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa	Hezwi zwo vha zwavhuḓi ngauri…
Ni vhe na lwendo lwavhuḓi	Ndo zwi ita zwavhuḓi ngauri…
Ni ḓiphiṉe nga madalo	Zwo vha zwi tshi ḓo vha zwavhuḓi arali ndo vha…
Ni tshimbile zwavhuḓi	Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali…
Ni ḓiphiṉe nga maḓuvha aṉu a vhuawelo/holodeni	Hezwi zwi nga khwinisea nga…
Ḓiphiṉeni!	Mvelaphanḓa i/a i ho khagala ngauri…
Ni vhe na tshifhinga tshavhuḓi musi ni resituarenteni	Hezwi zwo bvelela ngauri…
Ni ḓiphiṉe ni ḓoroboni	
NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO	
Lwo vha lu hani lwendo lwaṉu nga goloi/bufho/bisi?	
No ḓiphiṉa (madaloni)?	
Lwo vha lu hani lwendo nga goloi/bufho?bisi?	

3.2 PHAḒALADZO YA ZWIBVELEDZWA KHA GIREIDI YA 4-6

U vhona uri tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa dzo itwa kha ṅwaha kha gireidi iṅwe na iṅwe na u ya kha gireidi dziṅwe kha vhuimo, giridi i shumiswa u sumbedza mushumo wa zwibveledzwa kha pulane ya u guda kha gireidi iṅwe na iṅwe. Tshaka dza rathi dzo fhambanaho dza zwibveledzwa dzo shumiswa u dzudzanya zwibveledzwa kha vhuimo. Ndi zwibveledzwa zwa mafhungo, zwa nganetshelo, zwa u kwengeledza, zwa u n̤ea ndaela (maitele), zwa vhudavhidzani na zwibveledzwa zwa l̤itheretsha (vhurendi, ḓirama na phurosa). Tshivhalo tsha zwibveledzwa zwa lushaka luthihi zwi nga shumiswa kha yunithi ya vhege mbili zwi tshi ya nga vhulapfu ha tshibveledzwa tsha tshiko (tsha u thoma). Zwibveledzwa zwi tea u nangiwa sa tsumbo dzavhuḓi dza lushaka lwa l̤itheretsha sa izwi zwi tshi ḓo shumiswa sa muhangarambo wa u ṅwala.

Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwo nangwa kha tshifhinga tsha vhege mbili iṅwe na iṅwe. Zwibveledzwa zwa ndeme zwo ṅwalwa afho fhasi. Vhagudi vha vha ḓo ita zwiṅwe kana zwibveledzwa zwo ṭ̤he nga tshifhinga tsha vhege mbili, zwi amba uri, vha ḓo thetshelesa kana vha zwi n̤ekedza nga u tou amba kana u vhala kana u ṅwala.

3.2.1 Thebul̤u ya phaḓaladzo ya zwibveledzwa

	Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
Vhege	**Themo ya 1**		
1-2	Tshiṱ̤ori	Tshiṱ̤ori	Tshiṱ̤ori: mutambo wa luambo
3-4	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, u dovha u anetshela, mapa	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, mimepe/zwifantiso/u haseledza;u dovha u anetshela	Tshibveledzwa tsha mafhungo: u amba nga u tou buletshedza; tshibveledzwa tsha midia, sa khungedzelo
5-6	Tshiṱ̤ori na ṱ̤haluso dza vhathu kana vhabvumbedzwa	Tshiṱ̤ori, nyedziselo, ṱ̤haluso dza vhathu, thambo na mulaedza	Tshiṱ̤ori
7-8	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsumbo, ndaela, mitevhe	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsumbo, ndaela, mutambo wa luambo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, mapa/ zwifanyiso/ ndaela, ṱ̤halutshedzo
9-10	Luimbo/tshirendo	Tshirendo /Luimbo	Tshirendo; luimbo lwa ṱ̤haluso ya muthu; ṱ̤haluso ya tshithu/ phukha/tshimela/ fhethu; mutambo wa luambo

Vhege	Themo ya 2		
11-12	Tshiṱori	Tshiṱori	Tshiṱori na mulaedza, u haseledza
13-14	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, zwifanyiso//phosiṱara, masia, ṱhaluso ya tshithu	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, mimapa/ zwifanyiso/ mbuletshedzo dza tshi/zwithu/ zwimela/phukha/fhethu	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mbuletshedzo ya tshithu/phukha/tshimela/fhethu; tshibveledzwa tsha u tou vhonwa, tsumbo, zwifanyiso/ mimepe/zwinepe
1 5-16	U dovha u toolola/amba nga ha ene muṋe	U dovha u toolola/amba nga ha ene muṋe	Tshiṱori, u amba mafhungo nga ha ene muṋe; nyedziselo
17-18	Maitele a zwithu, ndaela, tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, zwifanyiso/mimepe/ zwinepe	Tshibveledzwa tsha mafhungo: ndaela, mafhungo a mbuno	U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, tsumbatshifhinga na shedulu zwa thelevishini, mimepe/ zwifanyiso/ṱhalutshedzo/ mutambo wa luambo
19-20	**U LINGA HA SAMETHIVI**		
Vhege	**Themo ya 3**		
21- 22	Tshiṱori, ṱhaluso ya muthu/ tshipuka/ mubvumbedzwa; mufhindulano	Tshiṱori, ṱhaluso ya oraḽa ya fhethu/vhathu; mafhungo a u amba nga ha ene muṋe	Tshiṱori; ṱhaluso ya orala ya fhethu/ phukha/zwimela/ Zwithu
Vhege 23-24	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mafhungo a re na mbuno; tshibveledzwa tsha u tou vhonwa, tsumbo, phosiṱara, nḑivhadzo, khaseledzo	Ttshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, /mimapa/ zwifanyiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, mimapa/zwifanyiso/u amba
25-26	Tshiṱori, tshirendo	Tshiṱori, tshirendo	Tshiṱori, tshirendo
27-28	Tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhonwa, tsumbo, zwifanyiso; ṱhaluso ya fhethu/zwimela phukha/zwithu/ maitele a zwithu	Tshibveledzwa tsha mafhungo: khaseledzo; mutambo wa luambo; mbuletshedzo ya fhethu/zwimela/phukha/zwithu/ maitele a zwithu	Zwibveledzwa zwa mafhungo – mutambo wa luambo; mapa wa muhumbulo; mbuletshedzo ya fhethu/zwimela/phukha/zwithu/ maitele a zwithu
29-30	Nyedziselo, mufhindulano	Khaseledzo, mufhindulano	Khaseledzo, mufhindulano

Vhege	Themo ya 4		
31- 32	Khaseledzo, mutambo wa luambo, tshiṱori	Tshiṱori, mutambo wa luambo, mafhungo nga ha ene muṋe	Tshiṱori; khaseledzo; mufhindulano
33-34	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mafhungo tshi re na a zwa u vhonwa, tsumbo, zwifanysoi; zwa u tou vhonwa, sa, phositara/nḓivhadzo; milaedza	Tshibveledzwa tsha mafhungo; tshibveledzwa tsha mbuno; phosiṱara	Tshibveledzwa tsha mafhungo a u tou amba: mutambo wa luambo; ṯhalutshedzo
35-36	Tshiṱori, mutambo wa luambo	Tshiṱori, tshirendo, mafhungo nga ha ene muṋe	Tshiṱori, tshirendo
37-38	Khaseledzo; nyambedzano tshibveledzwa tsha mafhungo; tsha u tou vhonwa, sa phosiṱara/ nḓivhadzo	Tshibveledzwa tsha mafhungo; khaseledzo; phosiṱara; tsha u tou vhonwa, sa tshati	Tshibveledzwa tsha mafhungo an tsha u tou vhonwa; phosiṱara; khungedzelo
39-40	**U LINGA HA FOMAḼA**		

3.2.2 Manweledzo a tshaka dza zwibveledzwa u buḓekanya na vhuimo hoṱhe

Thebuḽu dzi re afho fhasi dzi ṱalusa tshaka nnzhi dza zwibveledzwa zwine vhagudi vha tea u funzwa u zwi ṅwala kha Gireidi ya 4-6; zwiṅwe zwibveledzwa zwi nga ḓi dzheniswa zwa funzwa aralii zwo tea. Zwiṅwe zwa zwibveledzwa izwi a zwo ngo shumiswa/dzheniswa kha thebuḽu dza pulane dza u funza. Izwi a zwi ambi uri a zwi tei u vha tshipiḓa tsha u funza na u guda sa musi na zwone zwi tshi ḓi vha zwa ndeme sa izwo zwiṅwe..

Lushaka lwa tshibveledzwa	Zwivhumbeo zwa luambozwi wanalaho kha tshibveledzwa tshiṅwe na tshiṅwe
U amba nga ha ene muṋe	Luambo lwa ṱhalutshedzo, tsumbo, maṱaluli, maḓadzisi Tshifhinga tsha maiti, sa: tshifhinga tsho fhiraho Maipfi a tshifhinga u lungekanya zwiwo, sa maḓadzisi a tshifhinga Maipfi a ri vhudzaho uri ngafhi, lini, na nnyi, hani Mafhungo zwao Malungekanyi, sa tshi tevhelaho, hu si kale, nga murahu, ngauralo, nz. . Maambiwathwii na maambelwa Madzina na masala
U shumisa mbuno u amba/anetshela	Maḓadzisi na mafurase a maḓadzisi Madzina na masala Thangeladzina Zwifhinga zwa maiti, sa tshifhinga tsho fhelaho. Maiti
Tshiṱori na mitambo	Maipfi a nyito, sa maiti Maḓadzisi a ṱalutshedzaho/bviselaho khagala nyito Maṱaluli a u buletshedza vhaanewa na fhethuvhupo Mafhungozwao na mafhungotserekana Malungekanyi (nga maanḓa maipfi a tshifhinga) u itela u sumbedza u tevhekana ha zwiitei/zwiwo, sa tshi techelaho/ha tevhela, hu si kale, nga murahu, ngauralo/konaha, nz.. Maambathwii na maambelwa/mafhungo a u amba na a u vhiga Zwifhinga zwo angalalaho zwa maiti, nga maanḓa tshifhinga tsho fhelaho Zwiga zwa u vhala, sa khoḽoni, tshigrukela, zwiga zwa mbudziso
Zwirendo	Luambo lwo dzumbamaho/Figara dza muambo, sa ḽiedzamuthu, ḽifanyisi, ḽimetafore, nz. Madzina Maṱaluli Masala Maḓadzisi Thangelamadzina Mafhungozwao

Lushaka lwa tshibveledzwa	Zwivhumbeo zwa luambozwi wanalaho kha tshibveledzwa tshiṅwe na tshiṅwe
Maitele a zwithu/ Ndaela/Masia	Maiti tshifhinga tshoṱhe mathomoni a ngudo iṅwe na iṅwe Tshivhumbeo tsha ndaela tsha ḽiiti Maḓadzisi Maipfi ane a ri vhudza uri hani, lini, ngafhi, na nnyi Malungekanyi u sumbedza u tevhekana ha zwiṱepe, sa ha tevhela, hu si kale, nga murahu, konaha, nz. Thangeladzina Zwifhinga zwa maiti, sa tshifhinga tsha zwino Zwiṱalusi
U hasele dza/ Khaseledzo	Maiti Thangeladzina Masala Zwivhumbeo zwa fhungo, sa mbudziso Zwifhinga zwa ḽiiti, sa tshifhinga tsho fhelahot
Zwibveledzwa zwa mafhungo	Madzina Zwifhinga zwa maiti, sa tshifhinga tsha zwino Maiti Maṱaluli Thangeladzina Zwiṱalusi Masala Mveledziso ya ḓivhaipfi, sa ḓivhaipfi ya u kona u vhambedza, u fhambanya vhushaka vhukati ha zwithu Zwiga zwa u vhala, sa khoma
Ṱhalutshedzo	Zwifhinga zwa maiti, sa Tshifhinga tsha zwino Madzina Maṱaluli Zwiṱallusi
Mbuletshedzo	Zwifhinga zwa maiti, sa Tshifhinga tsha zwino Madzina Maṱaluli a shumiswaho u ṋea zwidodombedzwa Zwiṱallusi

Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
ZWA MAFHUNGO		
• U ṉea nganetshelo kana mbuletshedzo ya zwithu, sa mafhungo, zwiṱori, mbuletshe dzo ya tshithu – zwo ḓisendeka nga mbuno • Zwibveledzwa zwa nḓivho ya zwiṅwe na ṅwe • Zwibveledzwa zwa midia sa nḓivhadzo dza radioni • Ndaela sa ndaela dza maedza, milayo ya mutambo, masia • Zwibveledzwa zwa u tou vhonwa: mimapa, zwinepe, zwifanyiso	• U ṉea nganetshelo/mbuletshedzo nga u shumis mbuno, sa zwiṱori zwa mafhungo, mbuletshedzo ya tshithu – zwo ḓisendeka nga mbuno • Nḓivho yo angalalaho ya zwibveledzwa • Zwibveledzwa zwa mafhungo • Zwibveledzwa zwa midia sa nḓivhadzo dza radioni • Ndaela sa ndaela dza maedza, milayo ya mutambo, masia • Zwibveledzwa zwa u tou vhonwa:, zwinepe, zwifanyiso	• Ṱhalutshedzo sa dzi ngaho dza bugu dza referentsi/tsumbedzi, dikishinari, ṱhalutshedzo, zwibveledzwa zwi bvaho kha dziṅwe ngudo • U ṉea mbunodza mbuletshedzo mivhigo/ripoto dza mafhungo (Ṱhoho ya mafhungo, u ṱalutshedza ṱhoho, mutumbu, maambiwa), zwi bvaho kha ṱhanzi ya maṱo • Zwibveledzwa zwa mafhungo • Zwibveledzwa zwa midia: khungedzelo, phosiṱara, athikili dza magazine • Ndaela sa ndaela dza maedza, milayo ya mutambo, masia • Zwibveledzwa zwa u tou vhonwa: mimapa, zwinepe, zwifanyiso
ZWA U TOU ṄWALWA		
• Nganetshelo: fikishini ya vhukuma ya ano maḓuvha, ngano dza tsiko na dza vhahali, ngano dza phukha, zwa khumbulelwa/miloro, zwa u wanulusa, zwa u ḓimvumvusa, zwiṱori zwa zwi iteaho vhukuma vhutshiloni • U amba/anetshela nga ha zwo bvelelaho kha ene muṉe(zwiitei nga u tou sielisana), zwo ṅwalwaho dayarini • Tshirendo, ḽitambwa, nyedziselo	• Nganetshelo: fikishini ya vhukuma ya ano maḓuvha, ngano dza tsiko na dza vhahali, ngano dza phukha, zwa khumbulelwa/miloro, zwa u wanulusa, zwa u ḓimvumvusa, zwiṱori zwa zwi iteaho vhukuma vhutshiloni. • U amba/anetshela nga ha zwo bvelelaho kha ene muṉe(zwiitei nga u tou sielisana), zwo ṅwalwaho dayarini • Tshirendo, ḽitambwa, nyedziselo	• Nganetshelo: fikishini ya vhukuma ya ano maḓuvha, ngano dza tsiko na dza vhahali, ngano dza phukha, zwa khumbulelwa/miloro, zwa u wanulusa, zwa u ḓimvumvusa, zwiṱori zwa zwi iteaho vhukuma vhutshiloni • U amba/anetshela nga ha zwo bvelelaho kha ene muṉe(zwiitei nga u tou sielisana), zwo ṅwalwaho dayarini • Tshirendo, ḽitambwa, nyedziselow
ZWA MATSHILISANO/TSHUMISWA/VHUDAVHIDZANI		
• Khaseledzo, sa: u ita ṱhoḓisiso, u ṉea vhuṱanzi nga ha muṱa • Zwibveledzwa zwipfufhi zwa matshilisano:garaṱa dza u lumelisa, notsi, milaedza	• Khaseledzo: u ita ṱhoḓisiso, u ṱalutshedza , u ṉea vhuṱanzi nga hatshitshavha • Zwibveledzwa zwipfufhi zwa matshilisano:nḓivhadzoi, milaedza	• Khaseledzo, sa: u ita ṱhoḓisiso, u ṱalutshedza, u ṉea vhuṱanzi nga ha tshitshavha • Zwibveledzwa zwipfufhi zwa matshilisano/tshumiswa: nḓivhadzo, milaedza

3.2.3 Vhulapfu ha Zwibveledzwa zwi shumiswaho kha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili (zwi tea u bveledzwa nga vhagudiswa)

Tshibveledzwa	Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
Pharagirafu	Maipfi a 10 – 20	Maipfi a 20 - 30	Maipfi a 30 - 40
• **Maipfi** • **Mafhungo**	Mafhungo 3 – 4	Mafhungo a 4 – 6	Mafhungo a 6 – 8
Zwibveledzwa zwa oraḽa, sa u anetshela, u dovha u amba, kana u anetshela zwiṱori	Minetse 3	Minetse 3	Minetse 3-4
Zwibveledzwa zwa vhusiki na zwa mafhungo zwo tou ṅwalwaho, sa zwa u anetshela, zwiṱori, ripoto/ mivhigo	Maipfi a 20 pharagirafu 1	Maipfi a 30 pharagirafu 1	Maipfi a 40 pharagirafu 2
Zwibveledzwa zwipfufhi, sa: • **Milaedza, notsi** • **Ṱhalutshedzo**	Maipfi a10 – 20	Maipfi a 20 – 30	Maipfi a 30 – 40

3.2.4 Vhulapfu ha Zwibveledzwa zwi shumiswaho kha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili (ndi zwine vhagudi vha tea u shumana nazwo)

Mushumo	Gireidi ya 4	Gireidi ya 5	Gireidi ya 6
Zwibveledzwa zwilapfu zwa tholokanyoṋḓivho dza u thetshelesa, sa tshiṱori, inthaviyu, matambwa, ripoto/mivhigo ya mafhungo	Maipfi a100-150 / u ya kha minetse 5	Maipfi a 150-200 / u ya kha minetse 5	Maipfi a 200-250 / u ya kha minetse 5
Zwibveledzwa zwipfufhi zwa tholokanyoṋḓivho dza u thetshelesa, sa nḓivhadzo, zwibveledzwa zwa mafhungo, ndaela, masia	Maipfi a 50-60 / minetse 1-2	Maipfi a 60-70/ minetse 1-2	Maipfi a 70-80/ minetse 1-2
Tholokanyoṋḓivho ya u tou vhala/zwibveledzwa zwa u vhala wo tou fombe	Maipfi a 100-150	Maipfi a 150-200	Maipfi a 200-250

3.2.5 Ḓivhaipfi ine ya tea u swikelelwa nga vhagudi vha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili

	Themo	1	2	3	4
Ḓivhaipfi **Maipfi o ḓowelwaho u ambiwa**	Gireidi ya 4	20 – 30	30 – 40	40 – 50	50 – 60
	Gireidi ya 5	60 – 710	70 – 80	80 – 90	90 – 100
	Gireidi ya 6	100 – 110	110 – 120	120 – 130	130 – 150
Ḓivhaipfi ya u vhala (maipfi maswa)	Gireidi ya 4	30 – 50 (10 – 20)	30 – 50 (10 – 20)	30 – 50 (10 – 20)	30 – 50 (10 – 20)
	Gireidi ya 5	50 – 80	50 – 80	50 – 80	50 – 80
	Gireidi ya 6	80 – 100	80 – 100	80 – 100	80 – 100

3.3 PULANE DZA U FUNZA

Pulane ya u funza u sumbedza gumoṱuku ḽa magudiswa ane a ḓo gudisiwa nga themo. Mutevhe wa magudiswa o dodombedzwaho nga mumono wa vhege mbili a si wo randelwaho hafhu tshifhinga tsho ṋeiwaho ndi nyanganyelo ya tsumbedzo ya uri zwi nga dzhia tshifhinga tshingafhani u fhedza magudiswa. Mugudisi u tea u dzudzanya pulane dza ngudo dzawe hu tshi shumiswa zwishumiswa kana zwiko zwo teaho na bugupfarwa dza u gudisa magudiswa kha sekele ya vhege mbili hu tshi shumiswa thevhekano yo teaho na u sielisana. Magudiswa o ṋeiwaho kha sekele ya vhege mbili ndi tshibveledzwa/nyito ya ndeme hu na zwikili zwihulwane na zwiṱirathedzhi zwine vhagudi vha ṱoḓou u zwi bveledza zwo tevhekanywa afha fhasi.

3.3.1 Nḓila ine zwibveledzwa zwa ṱumekana ngayo kha sekele ya vhege mbili

Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwo shumiswa sa muteo kha u ola sekele ya u gudisa ya vhege mbili. Zwo nangwa ho sedzwa uri zwi ṱumana hani kha u vhumba yuniti ya muṱanganelano, sa tsumbo, vhagudi vha ḓo thetshelesa tshiṱori vha konoha u tshi vhala. Vha ḓo humbelwa u ṅwala ṱhalutshedzo pfufhi ya orala nga ha fhethu kana muthu (ine ya ḓo ṱumekanya na tshiṱori) kana u ṅwala mafhungo nga muanewa kha tshiṱori. Vha tea u nanga muhumbulo muhulwane kana thero kha sekele ya vhege mbili iṅwe na iṅwe ine ngayo/ngawo mudededzi a ḓo kona u ṱumekanya/lungekanya nyito zwavhuḓi. Ndivho ya u shumisa mihumbulo mihulwane kana thero ndi u ita uri zwi konadzee u konou dzulela u vusuludzwa ḓivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo kha nyimele dzi pfalaho. Zwi konadzea fhedzi arali ri tshi tenda uri ṱhanganelao/muvango i shuma zwavhuḓi hu na u vanga zwi sa fani: u fhambana ha zwivhumbeo, ha nyito, ha zwibveledzwa na dzithero, (kha hu sedzwe Thero dzo Dzinginywaho – Mutevhe wa Referentsi/tsumbedzi afho fhasi).

3.3.2 Nḓila ye zwibveledzwa/nyito dza tevhekanywa ngayo kha sekele ya vhege mbili

Tshibveledzwa a tshi tei u tou funzwa nga nḓila nkene. Kha nzulele nnzhi, hu tea u vha na tshibveledzwa/nyito tsha U thetshelesa na U amba, u lugisela nyito ya u vhala kana u ṅwala. Tshiṅwe tshifhinga, nyito ya u Thetshelesa na u Amba i tea u sikwa u bva kha tshibveledzwa tsha u vhala. Vhagudi vha tea u shumana na tshaka dzo fhambanaho dza zwibveledzwa nga nḓila ya orala na nga u touu vhala musi vha sa athu u humbelwa u ṅwala izwo zwibveledzwa. Kha nyimele nnzhi, tshibveledzwa tshine tsha tea u thetsheleswa, tsumbo, tshiṱori tshi nga fhambana na tsha dovha tsha vha kha vhuimo ha nṱha u fhirisa itsho tshine vhana vha ḓo vhala. Izwi ndi ngauri zwikili zwavho zwa u thetshelesa zwo bveledzea u fhirisa izwo zwa u vhala.

3.3.3 Tshaka dza zwibveledzwa zwo randelwaho zwa dovha zwa themenndelwa

Hu na tshaka dza zwibveledzwa zwo randelwaho dzine dza tea u funzwa kha sekele ya vhege mbili dziṅwe na dziṅwe. Izwi zwo sumbedziwa kha pulane ya u funza na uri zwi tea u vha hone kha bugupfarwa yo randelwaho. Kha nzulele nnzhi, a hu tou vha na lushaka lwa tshiṱori tsho randelwaho lini. Hu nga nangiwa u bva kha zwiṱori zwo fhambanaho zwa maḓuvha ano, zwiṱori zwa u humbulela (tsumbo, nyendo dza u sedzulusa, na zwiṱori zwa sialala, (sa, ngano dza tsiko, dza vhahali na dza phukha) zwine zwa khou wanala kana zwine zwa vha hone. Zwo ḓi ralovho kha zwirendo na nyimbo.

Kha nyimele dzoṱhe hedzi, u vhala uhu ho engedzedzwaho hu tea u tshimbilelana na ṱhoho dza mafhungo na mihumbulo mihulwane/thero zwo nangelwaho itsho tshibveledzwa tsho randelwaho kha sekele ya idzo vhege mbili. Izwi ndi zwa ndeme vhunga zwi tshi ṱanganya nḓivho ya mugudi ya Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili na u pfesesa ḓivhaipfi na khontseputi dzi re na vhushaka na iyo ṱhoho ya mafhungo.

3.3.4 Tshivhalo tsha zwibveledzwa zwa ndeme kha sekele ya vhege mbili

Kha tshipiḓa tsha u thoma tsha ṅwaha, hu anzela u vha na lushaka luthihi lwa tshibveledzwa kana nyito nga sekele ya vhege mbili. Nga tshiṅwe tshifhinga, hu ḓo ḓi dovha hafhu ha vha na tshaka mbili dza zwibveledzwa kana nyito kha iyo sekele ya vhege mbili. Kha vha funze tshaka idzi dza zwibveledzwa na nyito dzi yelanaho nazwo vha tshi elelwa uri vhagudi vha ḓo anzela u ṱangana nazwo tshifhinga tshinzhi vhukati ha ṅwaha.

3.3.5 Nḓila ine Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwa funziwa ngayo

Magudiswa a wanalaho kha “Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo” a bva kha tshaka dza zwibveledzwa zwo randelwaho fhasi ha ṱhoho U thetshelesa na U amba na U vhala na U ṱalela, na U ṅwala na U ṉekedza, na uri zwi ḓo dzhielwa nzhele musi hu tshi ḓo shumiwa na zwibveledzwa na nga zwifhinga zwo avhelwaho kha U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela, U ṅwala na U Ṉekedza. Sa tsumbo, arali hu tshi khou gudwa tshiṱori, vhagudi vha ḓo shumisa tshifhinga tsho fhelaho, na musi vha tshi vhala tshibveledzwa hu ḓo ḓi shumiswa ḽikhathi ḽeneḽi. Fhedzi-ha, ndi zwa ndeme uri nyito dzi bveledzwe dzo livha kha zwivhumbeo zwa luambo zwo tiwaho, na nyimele. Kha vha nange zwiteṅwa u bva kha khethekanyo ya “Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo” u itela u ṉea vhagudi mushumo wo vhalaho kha zwiteṅwa hezwi. Kha vha fhaṱe nyito dzine dza amba kha vhagudi nahone dzine dza vha na vhushaka na zwibveledzwa zwine vha khou guda zwone kha sekele yeneyo ya vhege mbili. Nyito dza ulwu lushaka dzi tea u ḓi engedzwa dza shuṅwa nga vhunzhi musi vhagudi vha tshi ralo u pfukela phanḓa u bva kha gireidi ya 4 u ya kha ya 6. Kha vha nange nga vhuronwane vhukuma milayo ine vha ḓo tea u i ṱalutshedza vhagudi nahone vha so ngo i anzesa nga tshifhinga tshithihi. Vhagudi vha Luambo lwa Vhuvhili vha guda luambo nga u dzulela u lu guda na u dzulela u lu shumisa. U dzulela u ita nḓowenḓowe ya Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi ḓo ita uri zwikili hezwi zwi goḓombele. U funza hu tea u vanga zwikili zwoṱhe samusi zwoṱhe izwi zwi na vhushaka. Zwoṱhe hezwi zwi tea u funzwa zwi kha nyimele.

Thero dzo dzinginywaho – Mutevhe wa Referentsi/Tsumbedzi	
• Phukha	• Nnḓu
• Muvhili	• Zwine nda zwi takalela na zwine nda si zwi takalele
• Zwiambaro	• Muzika
• Mivhala	• Tsiko/mupo
• Maḓuvha na miṅwedzi	• Fhethu
• Vhuḓipfi/vhunyanyuwi	• Tshikolo
• Muṱa	• Mitambo
• Zwiḽiwa	• Tshifhinga
• Ndumeliso	• Vhuendedzi
• Zwe nda ḓowelesa/ Madzema	• Mutsho na khalaṅwaha

3.4 MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

3.4.1 GIREIDI YA 4 TSHIVENḒA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
1-2	**U thetshelesa na u Amba - u haseledza ha muteo kha luambo lune lwa gudwa ngalwo (tsumbo: dzindumeliso)** • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi • U bula vhabvumbedzwa kha tshiṱori • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea • U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala** U vhala maipfi o sendekwaho kha u haseledza ho tou ṅwaliwaho • U fhindula mbudziso dza muteo nga ha zwibveledzwa • U bvisela khagala vhuḓipfi nga ha tshibveledzwa • U ambedzana nga ha ḓivhaipfi ntswa i no bva kha tshibveledzwa tshe vha vhala • U peleṱa - maipfi maṱanu a no bva kha tshibveledzwa tshe vha vhala	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** • U ṅwala maipfi nga ha tshiṱori	**U shuma na maipfi** • U fhaṱa kha nḓivho ya foniki kha u peleṱa maipfi, tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi yo sendekwaho kha nḓila ine ya unga na u vhonala ngayo • U fhaṱa kha nḓivho ya maigfi a vhonalesaho tshifhinga tshoṯhe **U shuma na maipfi** • U pfesesa na u shumisa maipfi kha nyimele **Ḓivhaipfi kha nyimele**
3-4	**U thetshelesa na U amba** **Nyambedzano kha luambo lune lwa gudwa ngalwo (tsumbo: vhudavhidzani ngomu kiḽasini)** • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi • U ita nyambedzano nga ha ḓivhaipfi ntswa • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea	**U vhala** U vhala maipfi o sendekwaho kha khaseledzo	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ḓivhadza– maipfi a muteo o faredzaho *a*** • U ṅwala ḓivhaipfi yo teaho	**U shuma na maipfi** U fhaṱa kha nḓivho ya foniki kha u peleṱa maipfi tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi yo sendekwaho kha nḓila ine ya unga na u vhonala ngayo • U fhaṱa kha nḓivho ya maigfi a vhonalesaho tshifhinga tshoṯhe **Ḓivhaipfi kha nyimele**

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
5-6	**U thetshelesa tshiṱori** U nanga zwiṱori zwa tshifhinga tshenetsho zwi tendiseaho zwa fikishini/ zwa sialala/zwa ene muṋe/zwa u wanulusa/zwi ṱori zwa vhukuma zwa zwi bvelelaho vhutshiloni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi • U bula vhabvumbedzwa vha tshiṱori nga nḓila yone • U shumisa maipfi u amba vhuḓipfi nga ha tshiṱori • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea	**U vhala** U vhala mafhungo a bvaho kha bugupfarwa kana bugu ya u vhala kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi • U ṱanganyisa na u vhambedza maipfi a bvaho kha tshiṱori hu na thikhedzo • U bvisela vhuḓipfi khagala nga ha tshibveledzwa • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha U ḓivhadza nga mubulo wone wa maipfi na kubulele	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ṅwala nga ha tshiṱori** • U ṅwala maipfi kana mafurase nga ha tshiṱori • U ṅwala maipfi awe u itela u bvisela khagala vhuḓipfi nga ha tshiṱori **U ṅwala/rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya ene muṋe** • U shumisa nyolo kana maipfi nga u shumisa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza ṱhalutshedzo, nz.	**U shuma nga/na maipfi** • U fhandekanya maipfi a ya nga madungo, tsumbo: mu-thu; tshi-ko-lo Maipfi a no thoma nga maḽeḓere o khethiwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa pfano ya ḽiiti , sa: Kholomo nthihi i a lima/ Kholomo mbili dzi a lima... • U shumisa tshivhumbeo tsha maiti tsho ḓoweleaho, sa: guda, tshimbila

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
7-8	**U thetshelesa na u tevhedza ndaela dzi sa konḓi**, sa: mabikele/risipi, ndaela dza u ita kana u vhumba tshiṅwe tshithu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U fhindula mbudziso • U thetshelesa na u fhindula nga nḓila yo teaho **U ṋea ndaela dzi sa konḓi** • U shumisa zwidodombedzwa zwo khetheaho zwi re zwone • U shumisa thevhekano yone **U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba u itela u engedza nḓivho** (kha hu nangwe tshithihi tshine wa nga ita ngatsho nḓowenḓowe ya ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa/ita raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U nyanyulea kha ndaela nga u tou ita ene muṋe • U tamba mutambo wa luambo • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala tshibveledzwa tshi sa konḓi tsha u tevhedza maga/ndaela/ maitele sa, risiphi/ ndaela dza u ita kana u ita zwiṅwe zwithu** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala na nyambedzano: u humbulela nga u vhona /zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha u tevhekana ha ndaela • U tevhedza ndaela **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wa maipfi nga vhuḓinyanyuli	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ṅwala ndaela dzi sa konḓi hu tshi shumiswa tshivhumbeo** • U nombora ndaela • U shumisa thevhekano ya ndaela i re yone (u dovha u dzudzanyulula u ya nga ngona yo teaho) • U ṅwala ndaela/maipfi hu tshi shumiswa tshivhumbeo tshone • U khakhulula mupeleṱo hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi **U ṅwala/rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi/ dikishinari ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza ṱhalutshedzo **U ṅwala/rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana maipfi u sumbedza ṱhalutshedzo, na zwiṅwe	**U shuma na maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya ene muṋe • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba zwone **U shuma na mafhungo** • U shumisa maipfi a u ṋea ndaela • U pfesesa na u kona u shumisa zwivhumbeo zwa khanedza • U shumisa zwifhinga (Ndo no fhedza.) • U funza vhuthihi na vhunzhi nga nḓila yone **Ḓivhaipfi kha nyimele** Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
9-10	**U thetshelesa luimbo/ tshirendo tshi sa konḓi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U haseledza nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṋe • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea • U topola maipfi a thomaho nga mubvumo u fanaho • U bvisela khagala vhuḓipfi ho ṱuṱulwaho nga tshiṱori • U imba luimbo/mitaladzi yo nangwaho **U tamba mutambo wa luambo** • U tevhela ndaela nga nḓila yone • U shumisa ḓivhaipfi **U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba u itela u engedza nḓivho** (Kha vha nange tshithihi tshine vha nga ita ngatsho nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U fhindula nga ene muṋe kha ndaela • U tamba mutambo wa luambo lu sa konḓi • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo	**U vhala tshirendo/ zwirendo tshi/zwi sa konḓi** • Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala sa, u humbulela, u lavhelesa kha zwifanyiso zwavhuḓi, u shumisa ludungela lwa nyimele • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa, • U topola mutevhetsindo na raimi • U pwasha maipfi u ya kha madungo • U tevhedza ndaela • U sumbedza vhupfiwa ho ṱokonyiwaho nga tshibveledzwa • **U vhala na u tandulula phazili ya maipfi** • U peleṱa maipfi nga nḓila yone • U sumbedza u pfesesa ṱhalutshedzo dza maipfi • **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha hune ha vha na kubulele kwone, mutevhetsindo na u bvisela vhuḓipfi khagala nga nḓila yone • **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U bvisela vhuḓipfi khagala nga ha tshiṱori tsho vhalwaho (u sumbedza zwine vha zwi funa na zwine vha si zwi fune nga ha tshiṱori)	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** • **U ṅwala mafhungo 2-3 nga ha zwirendo zwo nangwaho kha fureme** • U ṅwala mafurase a sa konḓi • **U ita nḓowenḓowe ya u ṅwala u itela u engedza nḓivho** • U ṅwala maipfi ane a thoma nga mubvumo une wa fana, tsumbo: • Tshivhoni/tshisibe • **U ṅwala/rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo/ mafurase/maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza ṱhalutshedzo, na zwiṅwe	**U shuma na maipfi** • Maipfi a wanalaho kha muṱa muthihi zwi tshi kwama ṱhalutshedzo, tsumbo: *khavara* na *siaṱari* zwothe zwi wela muṱa muthihi vhunga zwoṱhe zwi zwa “bugu” **U shuma na mafhungo** • U shumisa tshivhudzisi • U shumisa tshigagarukela **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na U Amba (Oraḽa)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
11-12	**U thetshelesa tshiṱori** U nanga zwiṱori zwa tshifhinga tshenetsho zwi tendiseaho zwa fikishini/ zwa sialala/zwa ene muṋe/zwa u wanulusa/zwi ṱori zwa vhukuma zwa zwi bvelelaho vhutshiloni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Uhumbulela zwine zwa ḓo bvelela • U fhindula mbudziso dzi si konḓe • U bula vhabvumbedzwa vha tshiṱori nga nḓila yone **U ita nḓowenḓowe u itela u engedza nḓivho** (u nanga tshithihi tshine wa nga ita ngatsho nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda, tshirendo, raimi na luimbo zwi sa konḓi • U fhindula ndaela nga u tou ita ene muṋe • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala na u haseledza: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho na zwifanyiso • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa • U topola vhaanewa na fhethuvhupo **U shuma nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa)** • U ita nyambedzano nga ha ḓivhaipfi ntswa u bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṯhalusamaipfi **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wo teaho, vhuḓinyanyuli na thempho/luvhilo	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ṅwala mulaedza mupfufhi** • U nanga magudiswa o teaho • U livhisa tshibveledzwa kha muṅwe muthu • U fhedzisela nga dzina ḽawe **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo u sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na maipfi** • U fhaṱa kha nḓivho ya foniki kha u peleṱa maipfi, tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi yo sendekwaho kha nḓila ine ya unga na u vhonala ngayo • U fhaṱa nḓivho ya maipfi ane a vhonalesa na a wanalesaho tshifhinga tshoṱhe • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na ipfi ḽa u thoma uri a kone u wana maipfi kha ṯhalusamaipfi • U ṉea tsumbo dza vhuthihi na vhunzhi • U shumisa zwiduna na zwisadzi sa mboho/ tsadzi **U shuma na mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa madzina vhukuma **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na U Amba (Oraḽa)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
1 3-14	**U thetshelesa tshibveledzwa tsha mafhungo, sa, ṱhoho dza mafhungo dzi sa konḓi sa** Nyambedzano giratshini kana vhengeleni/suphamakete Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U topola zwidodombedzwa zwo khetheaho • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṋe • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea **U thetshelesa na u fhindula khaseledzo dza oraḽa dzi sa konḓi: ndaela/ṱhaluso/u tevhela ndaela/ṱhalutshedzo** **U thetshelesa ṱhaluso na ṱhalutshedzo ya tshithu** • U kona u topola tshithu tsho ṱaluswaho nga nḓila yone • U shumisa maipfi ane a ṱalusa tshithu nga nḓila yone • U shumisa maṅwe maipfi maswa • U shumisa maṱaluli U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba (U nanga tshithihi tshine wa nga ita ngatsho nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U fhindula ndaela nga u tou ita ene muṋe • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/f oniki	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re na zwithu zwa u tou vhonwa, sa:** /zwifanyiso/ mimapa/muolo na zwinepe Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala na nyambedzano: u humbulela u bva kha ṱhoho zwifanyiso/ zwa u tou vhona • U fhindula na u vhudzisa mbudziso dzi sa konḓi • U amba nga ha muhumbulo muhulwane • U ṱalutshedzela mafhungo a re kha zwithu zwa u tou vhona **U vhala tshibveledzwa tsha u tou vhona sa:** phosiṱara na u kungedzela vhuṱambo • U rangela u vhala: u ambedzana nga ha zwifanyiso • U ṱalutshedzela mafhungo • U amba nga ha ndivho ya tshibveledzwa • U amba nga ha luambo lwo shumiswaho • U topola na u amba nga ha mbonalo/zwiṱalusi dza dizaini, sa, mivhala na saizi dza muṅwalo dzo fhambanaho kana tshaka dza khanḓiso (fonto)	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi na vhuṱanzi ha u tikedza(zwi kha tshivhumbeo)** • U ḓadzisa maipfi o ṱahelaho kha tshibveledzwa tsha u ṅwala/maṅweledzo • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa maṅwe maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa tsho vhalwaho **U ola/dizaina tshibveledzwa tsha u vhonwa, sa phosiṱara ya u kunguwedza vhuṱambo** • U nanga mafhungo o teaho • U shumisa fomete yo teaho • U shumisa zwiṱalusi zwa u ola sa, mivhala na saizi dzo fhambanaho dza muṅwalo kana tshaka dza khanḓiso(fonto) **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na maipfi** • U ḓivhadza vhunzhi • Maipfi a re na mibvumo ya pfalandoṱhe dzo tevhelelanaho, sa ḽiingo, laela, nz. **U shuma na mafhungo** • U pfesesa na u shumisa masumbavhuṋe (sa: Ndi yanga) • U dovholola madzina • U thoma u shumisa zwifhinga **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe • Mabulazwithihi (maipfi a no amba zwi no fana (sa: lala/eḓela)

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na U Amba (Oraḽa)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
15-16	**U thetshelesa tshiṱori** U nanga kha zwiṱori zwa tshifhinga tshenetsho zwi tendiseaho zwa fikishini/ zwa sialala/zwa ene muṋe/zwa u wanulusa/zwi ṱori zwa vhukuma zwa zwi bvelelaho vhutshiloni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U humbulela zwine zwa ḓo bvelela • U fhindula mbudziso dzi si konḓe • U bula vhabvumbedzwa vha tshiṱori nga nḓila yone • U topola vhaanewa nga u tou vha ṱalutshedza nga mulomo **U ita nḓowenḓowe u itela u engedza nḓivho** (u nanga tshithihi tshine wa nga ita ngatsho nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda, tshirendo, raimi na luimbo zwi sa konḓi • U fhindula ndaela nga u tou ita ene muṋe • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ḓivha fhethuvhupo na vhaanewa **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa)** • U ita nyambedzano nga ḓivhaipfi ntswa u bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusa-maipfi **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wo teaho, vhuḓinyanyuli na thempho/luvhilo	**U ṅwala mulaedza mupfufhi/notsi** • U nanga magudiswa o teaho • U livhisa tshibveledzwa kha muthu. • U fhedzisela nga dzina ḽawe **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na maipfi** • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na ipfi ḽa u thoma uri a kone u wana ipfi kha ṱhalusamaipfi • U khwaṱhisedza vhuthihi na vhunzhi • U shumisa zwivhumbeo zwa mbeu zwa maṅwe madzina, sa mboho/ tsadzi **U shuma na mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa nḓivho ya madzina vhukuma • U shumisa maiti • U shumisa tshakha dza maṱaluli dzo fhambanaho • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa zwifhinga • U fhaṱa kha nḓivho ya mapfanisi na u a shumisa **Ḓivhaipfi kha nyimele** • MaiMaipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe • pfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 2				
Vhege	**U Thetshelesa na U Amba (Oraḽa)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
17- 18	**U thetshelesa na u tevhedzela ndaela sa,** tsumbo resipi/ndaela dza u ita tshithu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwa tshibveledzwa • U vhudzisa mbudziso u itela u wana mafhungo • U thetshelesa na u fhindula nga nḓila yo teaho **U ṉea ndaela** (dzi siho fhasi ha maga/zwiṱepe zwivhili) • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U ḓivhadza mishumo ya maiti • U ṉea ndaela kha nyimele yone **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U fhindula ndaela nga u tou ita ene muṋe • U ṉea na u tevhela ndaela/masia zwi sa konḓi • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala tshibveledzwa tsha u tevhela maga** sa risipi/ndaela dza u ita tshithu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala hu na nyambedzano: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho na zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwo khetheaho zwa tshibveledzwa • U ita nyambedzano ya thevhekano dza ndaela	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maeḓere** **U ṅwala nga ha maitele a zwithu hu na u thusedzela/tikedzwa** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ḓadza zwidodombedzwa kha muhangarambo/ tshivhumbeo (fureme) • U shumisa zwidodombedzwa zwo khetheaho • U sa bva nnḓa ha ṯhoho/u sa liana na ṯhoho • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo na ndongazwiga • U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe **U ḽebuḽa na/ u ḓadza mavhaka a zwifanyiso, sa:** nyolo/zwifanyiso/ khathuni/mimapa/zwinepe • U thetshelesa/ vhala mafhungo a angaredzaho zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U ṅwala ḽebuḽu/ḓadza fhethu ho teaho **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo u sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na maipfi** Maipfi a re na mibvumo ya pfalandoṱhe i fanaho i tshi tevhelelana, sa: ḽiivha, moo, nz. • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone, hu tshi shumiswa ṯhalusamaipfi ya vhuṋe • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba • U fhaṱa nḓivho ya maipfi ane a a ḓivha nga u a vhonalesa na ane a shumiseswa tshifhinga tshoṱhe **U shuma na mafhungo** • U shumisa tshivhumbeo tsha ḽiiti ḽilaeli (sa: ima) • U funza mavhudzisi **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Mafhambanyi (maipfi a no amba zwi sa faniho (sa: nṱha/fhasi) • U fhaṱa nḓivho ya maipfi ane a a ḓivha nga u a vhonesa na ane a shumiswa tshifhinga tshoṱhe
19- 20	**U LINGA HA SAMETHIVI**			

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba (oraḽa)**	**U vhala na u ṱalela**	**U ṅwala na u ṇekedza**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo**
21-22	**U thetshelesa tshibveledzwa tsha mafhungo,** sa ṱhoho dza mafhungo dzi sa konḓi sa. *Muṱa wa hashu* Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U topola zwidodombedzwa zwo khetheaho • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṇe • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea **U thetshelesa na u nyanyuwankha nyambedzano dza oraḽa dzi sa konḓi/ṮHALUSO** • U tevhela /ṮHALUSO • U sumbedza u pfesesa ḓivhaipfi i yelanaho na ṮHALUSO **U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba u itela khwaṱhisedzo** (U nanga tshithihi tshine wa nga ita ngatsho nḓowenḓowe ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela na masia • U toolola mafhungo a eṇe muṇe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho kana tsho vhaliwaho • U ombedzela kha u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u tou vhona** sa. / zwifanyiso/mimapa/nyolo na zwinepe Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala na nyambedzano: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi sa konḓi • U ḓivha fhethuvhupo na vhaanewa • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U ṱalutshedzelela mafhungo a re kha zwithu zwa u tou vhoniwa **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (orala)** U vhala tshibveledzwa tshi sa konḓi • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wo teaho, nga mbonalo (tsedzeo) yone na thempho/luvhilo	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maeḓere** **U ḽebuḽa na/ u ḓadza mavhaka a zwifanyiso, sa:** nyolo/zwifanyiso/ khathuni/mimapa/zwinepe • U thetshelesa/ vhala mafhungo a angaredzaho zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U ṅwala ḽebuḽu/ḓadza mavhaka fhethu ho teaho **U rekhoda maipfi na ṮHALUTSHEDZO DZAO KHA ṮHALUSAMAIPFI YA VHUṆE** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na maipfi** • U fhaṱa kha nḓivho ya foniki kha u peleṱa maipfi, tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi yo sendekwaho kha nḓila ine ya unga na u vhonala ngayo • U fhaṱa nḓivho ya maipfi ane a vhonalesa na a wanalesaho tshifhinga tshoṯhe • U fhandekanya maipfi malapfu uri a vhe kha madungo mapfufhi, sa: mu-hu-mbu-lo, shu-mi-sa • U fhaṱa kha u shumisa vhuthihi na vhunzhi ha madzina **U shuma na mafhungo** • U vhumba na u shumisa masala a muthu, (sa: Nṇe, iṅwi, riṇe, vhone) • U khwaṱhisedza kushumisele kwa malungekanyi • Ufhaṱa kha u shumisa masala masumbi (sa: iḽi, iyo, zwiḽa, hezwi) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṯhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba (oraḽa)**	**U vhala na u ṱalela**	**U ṅwala na u ṇekedza**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo**
23-24	**U shela mulenzhe kha khaseledzo pfufhi nga ha yo ḓoweleaho** • U sielisana • U sa liana na ṱhoho • U vhudzisa mbudziso dzo teaho **U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba u itele u engedza nḓivho** (Kha vha nange tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela na masia zwi sa konḓi • U amba nga ha mafhungo a eṇe muṇe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho na tsho vhalwaho • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo sa tshibveledzwa tshipfufhi/tshiṱori/ tshirendo/luimbo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U fhindula mbudziso dzi konḓaho sa, Mini? Nnyi? Lini? U thoma u shumisa mbudziso dzi no konḓa ndi ngani? Ni zwi humbulisa hani? **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (orala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wo teaho, mbonalo yone na thempho	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ṅwala tshibveledzwa tshipfufhi tsha mafhungo eledzwa hu na thikhedzo** • U ḓadzisa maipfi o ṱahelaho kha manweledzo o ṅwalwaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa maṅwe maipfi maswa a bvaho kha tshibveledzwa/ tshiṱori • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza u ri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na maipfi** • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na ipfi ḽa u thoma uri a kone u wana ipfi kha ṱhalusamaipfi • U khwaṱhisamaipfi a no thoma nga maḽeḓere o tou nangiwaho **U shuma na mafhungo** • U shumisa madzina a vhunzhi (sa: zwigero, marukhu) • U thoma u shumisa zwiṱalusi zwi ngaho sa nthihi, mbili na zwiṅwe na tsha u thoma, tsha vhuvhili tsha u fhedza. **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba (oraḽa)**	**U vhala na u ṱalela**	**U ṅwala na u ṇekedza**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo**
25-26	**U thetshelesa mafhungo a re kha phosiṱara** • U topola zwidodombedzwa zwa ndeme • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṇe • U ita nyambedzano ya mafhungo nga maipfi awe ene muṇe • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwi tshi ṱoḓea **U thetshelesa tshirendo/luimbo u itela khwaṱhisedzo** • U ambedzana nga ha zwine tshirendo tsha amba nga hazwo • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṇe • U ṱalusa pfanapheledzo na mutevhetsindo • U topola maipfi a no thoma nga maipfi a no fana • U bvisela vhuḓipfi khagala ho ṱuṱulwaho nga tshiṱori • U renda tshirendo/ kha mitalo yo khethwaho U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba • U ita nḓowenḓowe hu tshi shumiswa maipfi ane a edzisela mibvumo ya zwithu sa, kholomo-moo, phele-huṅwii • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo	**U vhala mafhungo a no wanala kha phosiṱara** **U vhala tshibveledzwa tsha u tou vhona,** sa phosiṱiara • U rangela u vhala: u ambedzana nga ha zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha zwine tshibveledzwa tsha amba nga hazwo • U topola mafhungo a ndeme • U pfesesa mafhungo • U ita nyambedzano nga ha mulaedza wa tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha kuṅwe kushumisele kwa luambo • U topola na u ita nyambedzano nga ha zwiṱalusi zwa muteo zwa u ola/dizaina, sa mivhala na saizi dzo fhambanaho kana tshaka dza khanḓiso (fonto) **U vhala tshirendo/ luimbo u itela u engedza nḓivho** • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṭhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala sa, u humbulela, lavhelesa zwifanyiso nga vhuronwane, u shumisa ludungela lwa nyimele • U topola mutevhetsindo na pfanapheleledzo/ raimi • U khethekanya ipfi u ya nga madungo aḽo • U bvisela vhuḓipfi khagala ho ṱuṱulwaho nga tshirendo **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo, vhupfiwa na thempho/luvhilo zwo teaho	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwa-lele kwa maḽeḓere** **U dizaina na u bveledza tshibveledzwa tsha u tou vhona, sa;** Phosiṱara kana nothis/ nḓivhadzo • U shumisa tshivhumbeo tshone • U nanga mafhungo o teaho • U shumisa zwiṱalusi zwa muteo zwa u ola/ dizaina, sa mivhala na saizi dzo fhambanaho kana tshaka dza khanḓiso (fonto) **U ṅwala mafhungo** • U ṅwala mafhungo • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa nḓivho ya dzisiḽeabulu/madungo u vhumba maipfi maswa **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u itela u wana/sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na maipfi** Maipfi ane a thoma nga mibvumo **y**o nangiwaho **U shuma na mafhungo** • U pfesesa na u kona u shumisa madzina a tshivhalo (sa, muri – miri) • U fhaṱa kha u u shumisa maṱaluli phandḓa ha madzina, sa: *Muhulwane ṅwana o* ṱuwa • U shumisa mayanyu nga nḓila yone • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba (oraḽa)**	**U vhala na u ṱalela**	**U ṅwala na u ṋekedza**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo**
27-28	**U thetshelesatshib-veledzwa tsha mafhungo, sa maf-hungo a mbuno/nganet-shelo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) **U thetshelesa ṱhalutshedzo, a konou ṱalutshedza fhethu/ zwimela/zwipuka/zwithu** • U ṱalusa fhethu nga nḓila yone • U shumisa maipfi ane a kona u ṱalutshedza fhethu zwavhuḓi • U shumisa maṅwe maipfi maswa • U shumisa maṱaluli **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u itela u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia • U toolola mafhungo a eṋe muṋe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho kana tsho vhalwaho • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo kha zwi vhonalaho** sa, mimapa/ zwifanyiso/zwinepe Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela nga u vhona ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱiratedzhi zwa u vhala • U topola na u ṋea muhumbulo/khome-nthe nga ha muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho hu na thikhedzo • U ṱalutshedza mafhungo u bva bva kha zwifanyiso **U ita nyito dza kupfesesele kwa tshibveledzwa (oraḽa kana nga u tou ṅwala)**	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ḽebuḽa na/kana u fhedzisa zwifanyiso** sa, mimapa/zwifanyiso/ khathuni/ zwinepe/muolo • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U ḽebuḽa/ḓadza mavhaka a tshibveledzwa nga nḓila yone • U shumisa fomete/ tshivhumbeo yone ya u ḽebula/kuḓadzele, sa ipfi ḽithihi kana mavhili fhedzi **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u itela u wana/sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na/ nga maipfi** • U shumisa maaravhi nga nḓila yone, tsumb: *Koṱo,* zwo mu nyelisa **U shuma na/nga mafhungo** • U thoma u shumisa thangeladzina • U bvela phanḓa na u shumisa zwivhumbeo zwa maiti • U fhaṱa na u shumisa malungekani u bvisela khagala khanedzano/ phambano (*fhedzi)*, zwiitisi (*ngauri*) na ndivho (*uri*). **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 3				
Vhege	**U thetshelesa na u amba (oraḽa)**	**U vhala na u ṱalela**	**U ṅwala na u ṋekedza**	**Zwivhumbeo na milayo zwa luambo**
2 9-30	**U thetshelesa mufhindulano u tshi vhalelwa nṱha kana u tshi bva kha radio kana TV** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) **U ḓivhadza Nyedziselo ya muanewa kana u edzisela nyimele yo ḓoweleaho** • U nanga magudiswa o teaho hu na thikhedzo • U shumisa zwidodombedzwa nga nḓila yone kokotolo • U sa liana na ṱhoho • U shanduka u bva kha luṅwe luambo u tshi ya kha luṅwe **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (u nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia • U toolola mafhungo a eṋe muṋe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho kana tsho vhalwaho • U ombedzela u ita nḓowenḓowe dza mibvumo/foniki	**U vhala mufhindulano** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho • U topola muṱoḓo/u sielisana ha zwiwo zwa tshiṱori • Uḓivhaipfi ya muteo u bvisela khagala vhupfiwa ho ṱuṱulwaho/ sengenedzwaho nga tshibveledzwa • U shumisa edzwa • U ita nyambedzano nga ha zwiṱalusi zwa tshibveledzwa nga maanḓa ndongazwiga na fomethe/ tshivhumbeo **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo, vhupfiwa na thempho/luvhilo zwo teaho	**U ḓivhadza muṅwalo/ kuṅwalele kwa maḽeḓere** **U ṅwala mufhindulano a tshi shumisa fureme/ tshivhumbeo kana tshipitshi tsha babuḽu** • U nanga vhabvumbedzwa vho teaho • U dzudzanya khaseledzo nga nḓila i pfalaho • U shumisa fureme/ tshivhumbeo nga nḓila yone • U shumisa maambiwathhwii/ mufhindulano nga nḓila yo teaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa girama, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala zwo teaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u itela u wana/sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone a tshi shumisa ṱhalusamaipfi yawe • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine maipfi a amba zwone **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa zwifhinga • U shumisa maḓadzisi a tshifhinga (sa: matshelo, mulovha • U thoma u ḓivha na u shumisa maambelwa na ndongazwiga ine ya shumiswa **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
31- 32	**U shela mulenzhe kha therisano nga ha ṱhoho yo ḓoweleaho (sa. *Tshikolo tsha hashu*)** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U vhudzisa mbudziso dzo teaho na u fhindula mbudziso • U sa bva kha therisano • U ṱhonifha mihumbulo ya vhaṅwe	**U vhala tshibveledzwa tshipfufhi** U nanga kha zwiṱori zwa tshifhinga tshenetsho zwi tendiseaho zwa fikishini/ zwa sialala/zwa ene muṋe/zwa u wanulusa/zwi ṱori zwa vhukuma zwa zwi bvelelaho vhutshiloni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala hu na thikhedzo:U humbulela nga u vhona ṱhoho na zwifanyiso • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa)** **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • Zwibveledzwa zwa u tou vhonwa zwo vhalwaho	**U ṅwala phasedzhi hu na thikhedzo yo dzudzanywaho** • U shumisa muhangarambo/ fureme vha ḓadzisa maipfi o ṱahelaho • U shumisa ḓivhaipfi yo ḓoweleaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u itela u wana/sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba zwone • Maipfi ane a thoma nga mubvumo yo nangiwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U thoma u shumisa zwiṱalusi, sa: nthihi, mbili na zwiṅwe, na tsha u thoma, tsha vhuvhili tsha u fhedzisa. • U shumisa pfano dza ṋefhungo na tshiitwa hune ha si vhe na ṋefhungo kana tshiitwa sa: Hu na mulambo muthihi/Hu na milambo mivhili • U fhaṱa kha u shumisa zwifhinga • U fhaṱa kha u shumisa thangeledzina u sumba vhuimo (kha, nṱha, fhasi) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
33-34	**U thetshelesa nḓivhadzo dzi sa konḓi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U haseledza nga ha mihumbulo mihulwane • U vhudzisa mbudziso • U fhindula/nyanyulea zwavhuḓi nga nḓila yo teaho **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u itela u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia zwi sa konḓi • U toolola mafhungo a eṋe muṋe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho kana tsho vhalwaho	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo tshi re na zwa u vhonwa,** sa mimapa/zwifanyiso/ zwinepe/khathuni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala hu na thikhedzo: u humbulela u bva kha ṱhoho na kha zwifanyiso • U fhindula na u vhudzisa mbudziso dzi sa konḓi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḼa)** **U vhala tshibveledzwa tsha u tou vhona sa: phosiṱara kana nothisi/ nḓivhadzo kana** phamfuḽethe Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM • U rangela u vhala: u ita nyambedzano nga ha zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha zwine tshibveledzwa tsha amba nga hazwo • U topola mafhungo o khetheaho • U ṱhaṱhuvha mafhungo • U ita nyambedzano nga ha ndivho na vhathetshelesi • U ita nyambedzano nga ha kuṅwe kwa kushumiselwe kwa luambo **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhilivhavhili** • U dovha u anetshela tshiṱori kana u ṋea mihumbulo mihulwane nga mafhungo 2 u ya kha 3 • U bvisela vhuḓipfi khagala nga ha zwiṱori zwo vhalwaho	**U ṅwala paragirafu 2 u ya kha 3 hu tshi shumiswa fureme/ tshivhumbeo** • U shumisa ḓivhaipfi yo ḓoweleaho hu tshi katelwa na malungekanyi na mafurase. • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo na ndongazwiga • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U ola, u ḽebuḽa, na/ kana u fhedzisa tshibveledzwa tsha u tou vhona sa,** mimapa/ zwifanyiso/zwinepe/ khathuni • U dzhia mafhungo nga nḓila yo teaho • U sumbedza vhuṱumani vhukati ha zwipiḓa zwo fhambanaho zwa zwithu zwa u tou vhonala zwavhuḓi • U ṅwala mafhungo u ṱalutshedza tshibveledzwa tsha u tou vhona • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzesa mupeleṱo na ṱhalutshedzo ya maipfi **U dizaina na u bveledza rekhodo ya maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi a vhuṋe** • U shumisa muolo/ nyolo kana mafhungo kana maipfi kana ṱhalutshedzo u bvisela khagalaṱhalutshedzo, nz	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe **U shuma na/nga mafhungo** **Working with sentences** • U shumisa malungekanyi u sumbedza u engedzea ha nyito (na) na thevhekano ya nyito (zwo ralo, phanḓa ha izwo) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
35-36	**U thetshelesa tshiṱori tshipfufhi tshi re na mufhindulano** U nanga zwi tshi bva Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U humbulela zwine zwa nga itea • U ita nyambedzano nga ha fhethuvhupo na vhabvumbedzw/ vhaanewaa (vhaanewa) • U ita nyambedzano nga ha zwiwo/zwiitei zwihulwane zwa tshiṱori • U ṋea vhuḓipfi ha ene muṋe nga ha tshiṱori U ita nḓowenḓowe ya u Thetshelesa na u Amba u itela khwaṯhisedzo (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia zwi sa konḓi • U toolola mafhungo a eṋe muṋe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho kana tsho vhalwaho	**U vhala tshiṱori tshi re na mufhindulano** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala hu na thikhedzo: u humbulela u bva kha ṯhoho na kha zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha fhethuvhupo na vhabvumbedzwa (vhaanewa) • U ita nyambedzano nga ha zwiwo zwa tshiṱori • U ṋea vhuḓipfi nga ha tshiṱori • U topola uri ndi tshifhio tshipiḓa tshine tsha vha tsha mufhindulano • U edzisela tshiṱori kana tshipiḓa tsha tshiṱori **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṯha nga mubulo na vhuḓinyanyuli zwo teaho **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṯhe/vhavhilivhavhili** • U vhambedza na vhutshilo ha ene muṋe	**U ṅwala tshiṱori tshine tsha vha na thikhedzo yo dzudzanywaho** U shumisa muhangarambo (fureme) u ḓadzisa maipfi/mafurase • U shumisa ḓivhaipfi yo engedzedzeaho hu tshi katelwa na masala, malungekanyi na mafurase • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedzesa mupeleṱo na ṯhalutshedzo ya maipfi **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa muolo/ nyolo kana mafhungo kana maipfi kana ṯhalutshedzo u bvisela khagala zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa malungekanyi • U bvela phanḓa na shumisa mafhungo maambiwathwii. • U shumisa zwiḓevhe kha mafhungo a maambiwathwii **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṯhe

GIREIDI YA 4				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
37-38	**U shela mulenznhe kha therisano nga ha ṱhoho yo ḓoweleaho** **(sa: *Khonani dzanga*)** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U vhudzisa mbudziso dzo teaho na u fhindula mbudzisa • U sa bva kha therisano • U ṱhonifha mihumbulo ya vhaṅwe **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u itela u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa raimi i sa konḓi/pfufhi, tshirendo kana luimbo • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia zwi sa konḓi • U toolola mafhungo a eṋe muṋe • U dovha u anetshela tshiṱori tsho pfiwaho kana tsho vhalwaho	**U vhala tshibveledzwa tsha mafhungo nga ha ṱhoho yo ḓoweleaho** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala hu na thikhedzo: u humbulela u bva kha ṱhoho na kha zwifanyiso • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi konḓaho sa: Ndi ngani? Ni zwi humbulisa hani? • U amba nga ha zwifanyiso zwa u tou vhonwa **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa)** **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhilivhavhili** • U bvisela vhuḓipfi khagala nga ha tshiṱori tsho vhalwaho	**U ṅwala pharagirafu hu tshi shumiswa fureme** **Tshipitshi tsha babulu** • U shumisa magudiswa o teaho • U shumisa ḓivhaipfi yo fhambanaho hu tshi katelwa na masala na maṱanganyi na mafurase. • U shumisa mupeleṱo na ndongazwiga zwo teaho • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U shumisa nyolo kana mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza uri ipfi ḽi amba mini, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na ipfi ḽa u thoma uri a kone u wana ipfi kha ṱhalusamaipfi **U shuma na mafhungo** • U thoma u ḓivha mafhungo maambiwa • U fhaṱa nḓivho ya u shumisa maḓadzisi na maṱaluli **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha zwibveledzwa zwo vhaliwaho nga u tou sielisana kana nga mugudi e eṱhe
39-40	**U LINGA HA FOMAḼA**			

3.4.2 GIREIDI YA 5

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
1-2	**U thetshelesa tshiṱori tshipfufhi** (U nanga kha zwiṱori zwa tshifhinga tshenetsho zwi tendiseaho zwa fikishini/ zwa sialala/zwa ene muṋe/zwa u wanulusa/ zwa u mvemvesa/zwi ṱori zwa vhukuma zwa zwi bvelelaho vhutshiloni /zwa fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) [ndaela dzi ḓo dovhololwa nga murahu ha vhege mbili] • U fhindula mbudziso dza ḽitherala • U humbulela zwine zwa ḓo bvelela nga murahu **U dovha u anetshela tshiṱori** • U toolola zwiwo nga mutevhe, hu tshi shumiswa tshifhinga tsho fhelaho • U buletshedza vhaanewa nga nḓila yone yone **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo tshipfufhi kana raimi • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia dzi sa konḓi • U toolola mafhungo a eṋe muṋe	**U vhala tshiṱori tshipfufhi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) [ndaela dzi ḓo dovhololwa nga murahu ha vhege mbili] • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u humbulela, u shumisa mibvumo na ludungela lwa nyimele • U ita nyambedzano ya ḓivhaipfi ntswa i no bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U ita nyambedzano nga ha ḓivhaipfi ntswa i no bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho, puloto na fhethu he tshiṱori tsha bvelela hone (fhethuvhupo) • U ṱahisa muhumbulo zwawo nga ha tshiṱori • U shumisa ṱhalusamaipfi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U dovha u anetshela tshiṱori kana mihumbulo mihulwane nga mafhungo mararu u swika kha maṱanu • U ṋea muhumbulo nga ha tshiṱori	**U ṅwala tshenzhemo ya zwiwo zwa ene muṋe** • U nanga zwi tshi bva kha tshenzhemo • U nanga magudiswa o teaho ṱhoho • U sa bva kha ṱhoho • Vhagudi vha re na vhuleme/ vho salelaho murahu, vha shumis a fureme • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo na ndongazwiga • U shumisa ḓivhaipfi i tshimbilelanaho na ṱhoho **U ṅwala muhumbulo wawe nga ha tshiṱori** • U rangela u ṅwala: u ita nyambedzano nga ha zwine a zwi funa/a sa zwi fune • U ṅwala mafhungo mavhili u bvisela khagala zwine a zwi funa/a sa zwi fune **U sika ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ḽebuḽa masiaṱari nga maḽeḓere a aḽifabethe • U dzhenisa maipfi maṱanu na ṱhalutshedzo dzao (u ola/mafhungo hu tshi shumiswa ipfi/ ṱhalutshedzo ya ipfi) kana u bvela phanḓa na u dzhenisa maipfi kha ṱhalusamaipfi ye ya vhumbiwa u bva kha Gireidi 4	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • U fhaṱa kha nḓivho ya ḓivhaipfi, tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi o sendekwaho kha nḓila ine ya unga ngayo kana mbonalo • U fhaṱa kha nḓivho ya maipfi ane a vhonalesa tshifhinga tshoṱhe kha fhungo na ane a shumiswa tshifhinga tshoṱhe **U shuma na/nga na mafhungo** • U pfesesa nau shumisa madzina a zwithu zwine zwa vhalea (sa. bugu – dzibugu) • U fhaṱa kha u shumisa madzina vhukuma, Tsimu: maḽeḓere danzi • U fhaṱa kha u shumisa kwa masala vhukuma (sa. ṋne, iṅwi, riṋe, vhone) • U fhaṱa kha u shumisa tshifhinga tsho fhelaho **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
3-4	**U dzhenelela kha nyambedzano dza ṱhoho dzo ḓoweleaho** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi sa koṇḓi nga ha ṱhoho • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea • U ṇea vhagudi ngae tshifhinga tsha u amba • U thetshelesa vhagudi ngae a vha ṱuṱuwedza ndingedzo dza u amba luambo lwa u engedza **U ṇea nganetshelo i re na mbuno** • U toolola zwiwo zwo iteaho zwinezwino • U toolola zwiwo nga u tevhekana yone **U ita ndowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita ndowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo tshipfufhi kana raimi • U tamba mutambo wa luambo u sa koṇḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela na masia zwi sa koṇḓi • U toolola mafhungo a eṇe muṇe	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re zwa u tou vhona, tsumbo: dzitshati/ dzithebuḽu/dzidaigiramu/ mimapa ya muhumbulo/ mimapa/zwifanyiso/ dzigirafu** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u vhala na u ita nyambedzano nga ha ṱhoho vha sedza na zwifanyiso/ dzidayagiramu/mimapa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u sikima u itela u wana muhumbulo nga u angaredza, u shumisa ludungela lwa nyimele u wana ṱhalutshedzo • U topola mbuno dza ndeme • U fha ṱhalutshedzo ya maipfi a songo ḓoweleaho • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa **U ita ndowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U kovhekana mihumbulo nga ha bugu • U vhambedza tshibveledzwa na vhutshilo hawe	**U ṅwala nga ha tshenzhemo i re na mbuno** • U nanga magudiswa o teaho • U ṅwala ṱhoho • U tevhekanya zwiwo nga nḓila yone • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo na ndongazwiga • U khakhulula mupeleṱo hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi vha dovha vha ita mvetomveto • U ola/ u ḓadzisa na u ḽebuḽa zwa u tou vhona, tsumbo:dzitshati/ dzithebulu/dzidaigiramu/ mimapa ya muhumbulo/ mimapa/dzipulane • U nanga muhumbulo wa ndeme • U dzhenisa ḽebuḽu dzi dzo teaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U fhaṱa nḓivho ya foniki u peleṱa maipfi tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi yo sendekwaho kha nḓila ine mibvumo ya unga ngayo na mbonalo • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṇe **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa ḽimudi ḽa gonelo, tsumbo: “nga” na ḽimudi ḽa thendelo, “ḽiti ḽi ṱhaphuwa nga -e Ndo mu vhudza uri a ḓe” • U shumisa maiti, tsumbo: tshimbila • U shumisa maḓadzisi a tshifhinga (tsumbo: matshelo, mulovha) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
5-6	**U thetshelesa tshiṱori** (U nanga kha zwiṱori zwa tshifhinga tshenetsho zwi tendiseaho zwa fikishini/ zwa sialala/zwa ene muṇe/zwa u wanulusa/ zwa u mvemvesa/zwi ṱori zwa vhukuma zwa zwi bvelelaho vhutshiloni /zwa fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ṇanga kha ṯhaluso ya oraḽa uri a topole vhathu vha re kha tshiṱori • U shumisa ṯhaluso ya oraḽa u topola vhathu vha re kha tshiṱori • U bvisela khagala vhuḓipfi na mihumbulo yawe nga ha tshiṱori • U fhindula mbudziso dza orala nga ha tshiṱori **U edzisela: nzulele dzo ḓoweleaho** • U shela mulenzhe kha mufhindulano • U angaredza mafhungo o teaho • U shumisa tshifhinga tsho teaho **U dzhenelela kha u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo tshipfufhi kana raimi • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela na masia • U toolola mafhungo a eṇe muṇe	**U vhala tshiṱori**. Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u humbulela, u shumisa ludungela lwa mafhungo u wana ṯhalutshedzo, u vhala u itela u wana zwidodombedzwa • U fhindula mbudziso nga ha tshiṱori **U vhala zwibveledzwa zwa matshilisano,** tsumbo: thambo • U ṯalutshedza mulaedza muhulwane • U topola mbonalo ya zwibveledzwa • U shumisa ṯhalusamaipfi u wana zwine maipfi maswa a amba zwone **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṯha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṯhe/vhavhili-vhavhili** • U sumbedza vhuḓinyanyuli u bvisela khagala vhuḓipfi nga ha tshibveledzwa tshe a vhala	**U ṅwala ṯhaluso ya vhathu i sa konḓi** • U ṅwala zwi si nga fhasi ha pharagirafu nthihi • U ṅwala hu na vhusiki • U shumisa maṱaluli o teaho • U shumisa tshifhinga tsha zwino **U ṅwala mulaedza mupfufhi** • U nanga magudiswa o teaho • U dzudzanya mafhungo nga nḓila yone • U shumisa fomete yone, tsumbo: theshano na ḓuvha, nz. • zwiṅwe • U fhaṱa mafhungo zwavhuḓi **U ṅwala pharagirafu** • U buletshedza tshiwo tsho dzudzanyelwaho • U dzudzanya zwiitei na zwiwo nga nḓila i pfalaho • U shumisa maipfi a u lungekanya • U shumisa tshifhinga tshi ḓaho • U sedzulusa mupeleṱo na ndongazwiga **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi:** • U fhaṱa nḓivho ya foniki u peleṱa maipfi tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi yo sendekwaho kha nḓila ine mibvumo ya unga ngayo na mbonalo • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho hu tshi shumiswa ṯhalusamaipfi ya vhuṇe **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa thangela dzina dzine dza sumbedza vhuimo (kha, fhasi ha, nṯha ha) • U shumisa malungekanyi u sumbedza u engedza na u u tevhekana (zwino, phanḓa ha) • U ṅwala maḽeḓere danzi mathomoni a madzina vhukuma, thaitili, na thangeladzina (inishiaḽa) ya madzina a vhathu **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṯhe • Madzinambumbano sa.Mukovhabale

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
7-8	**U thetshelesa na u tevhedza ndaela, tsumbo: u ita tshiṅwe tshithu**. Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U tevhela ndaela nga nḓila yone • U tevhedza ndaela nga thevhekano yone **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo tshipfufhi kana raimi • U toolola mafhungo a eṇe muṇe	**U vhala zwibveledzwa zwa maitela** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u humbulela/bvumba; luvhonela lwa zwi re kha tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwo khetheaho zwa tshibveledzwa • U ita nyambedzano ya thevhekano dza ndaela • U ṱalutshedza zwine zwa tea u itwa • U tevhedza ndaela (hune zwa konadzea) **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili** • U ṇea tsenguluso pfufhi ya orala • U katela mbuno dza ndeme, tsumbo: ṱhoho • U ṇea kuvhonele kwawe nga ha tshibveledzwa	**U ṅwala ndaela** • U shumisa zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa mutevhe nga nḓila yone, hu tshi shumiswa malungekanyi, tsumbo: tsha u thoma, tshi tevhelaho, nz. • U shumisa zwifhinga (makhathi) zwi sa konḓi • U shumisa tshivhumbeo na fometo yone yone **U ṅwala maitele a kutshimbidzele kwa zwithu** • U ṅwala ṱhalutshedzo ya zwine zwa tea u itwa kana u ṱalutshedza mbuno, tsumbo: maitele a kutshimbidzele o tevhelwaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa nḓivho ya mibvumo/ foniki u peleṱa maipfi sa. u fhaṱa miṱa ya maipfi ho sedza nḓila ine ya unga ngayo na mbonalo • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṇe **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa masumbavhuṇe (sa. Ṅwana wa khosi) • U thoma u shumisa maḓadzisi a mbalo sa muthihi, zwivhili, nz. Na wa u thoma, wa vhuvhili, wa mafhedzo • U thoma u shumisa masala masumbavhuṇe (sa. tshanga, tshaṇu, tshawe) • U shumisa tshivhumbeo tsha ḽiiti • U fhaṱa kha nḓivho na u shumisa tshifhinga tshi ḓaho tshi tshi khou bvela phanḓa **Ḓivhaipfi kha nyimele** Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṯalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
9-10	**U thetshelesa tshirendo/ luimbo** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U amba nga ha tshirendo (zwine tshirendo tsha amba nga hazwo) • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṋe • U topola raimi na mutevhetsindo • U ṋea vhuḓipfi (u funa/u sa funa tshirendo) **U renda tshirendo** • U bula/peleṱa maipfi nga nḓila yone • U sumbedza u pfesesa • U bvisela khagala mutevhetsindo **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela na masia zwi sa konḓi • U toolola mafhungo a eṋe muṋe	**U vhala tshirendo/ zwirendo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho na mihumbulo mihulwane wa tshirendo • U ita nyambedzano ya raimi • U ita nyambedzano ya maipfi a thomaho nga mubvumo u fanaho • U ita nyambedzano nga ha maipfi edzisela mibvumo yao • U ita nyambedzano ya u mbambedzo, tsumbo: “U imba sa tshinoni”, “Ndi ṋaledzi” • U fhindula mbudziso nga ha tshirendo/ zwirendo (oraḽa kana maṅwalwa) **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha hune ha vha na kubulele kwone, a tshi sumbedza u pfesesa • U shumisa mubulo wa maipfi, u vhala mafurase na thempho zwi re zwone **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili** • U vhambedza dzibugu/ zwiṱori/zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala pharagirafu nga ha tshirendo/zwirendo/ hu na fureme kana mafhungo a raimi** • U dovholola tshivhumbeo tshithihi u vhumba/sika raimi kha tshirendo • U shumisa maipfi ane a edzisela muungo wao • U shumisa maipfi ane a thoma nga mibvumo ine ya fana **U ṅwala nga ha tshirendo/zwirendo** • U ṱalutshedza zwine tshirendo tsha amba nga hazwo • U bvisela khagala vhuḓipfi nga ha tshirendo **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa nḓivho ya mibvumo/ foniki u peleṱa maipfi sa. u fhaṱa miṱa ya maipfi ho sedzwa kha nḓila ine a unga ngayo na mbonalo • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa mbeu ya madzina (tsumbo: mboho/phulu) • U shumisa tshakha dzo fhambanaho dza maṱaluli **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Talela**	**U ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
11-12	**U thetshelesa tshiṱori** (U nanga zwi tshi bva kha tshiṱori tsha fikishini ya vhukuma/zwiṱori zwa sialala/zwa eṇe muṇe) Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi sa konḓi **U dzhenelela kha nyambedzano nga ha ṱhoho dzo ḓoweleaho**, **U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwo tea** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ṱhonifha vhaṅwe vhagudi nga u vha thetshelesa	**U vhala ts**hiṱori Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u vhala hu na thikhedzo na nyambedzano nga ha ṱhoho na u sedza zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala tsumbo: u humbulela vha tshi shumisa ludungela lwa mafhungo • U ita nyambedzano nga ha ḓivhaipfi ntswa • U ḓivha/topola u tevhelelana ha zwiwo, fhethuvhupo na vhaanewa • U shumisa ṱhalusamaipfi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḼa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U ita nyambedzano nga ha tshiṱori tshipfufhi	**U ṅwala pharagirafu i sa konḓi hu na tshivhumbeo/fureme** • U ṅwala mafhungo a u thoma pharagirafu o teaho • U ṅwala zwiwo nga nḓila i pfalaho • U shumisa maṱanganyi(na, fhedzi) • U shumisa maṱaluli • U ṅwala magumo o teaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza u pfesesa zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na zwine ipfi ḽa amba zwone • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na u shumisa ḽeḓere ḽa u thoma u wana maipfi kha ṱhalusamaipfi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa madzina na vhunzhi, tsumbo: zwigero na marukhu • U fhaṱa kha u shumisa maṱaluli phanḓa ha dzina, tsumbo: Mmbwa ṱhukhu **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḽA)**	**U Vhala na u Talela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
13-14	**U thetshelesa tshibveledzwa tsha mafhungo,** tsumbo: ṱhaluso ya orala/ zwishumiswa/ zwimela/ zwifuwo/ fhethuvhupo Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U topola zwishumiswa/ zwithu • U ṱalusa zwine/tshine zwa shumiselwa zwone • U zwi ola na u zwi ḽebuḽa **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U shumisa tshirendo kana raimi • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṉea na u tevhedza ndaela na masia a sa konḓi • U toolola mafhungo a eṉe muṉe • U amba nga ha tshenzhemo ya eṉe muṉe	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re na zwa u tou vhona sa: tshati/ Thebuḽu/ daigiramu/ mimapa/ zwifanyiso/ girafu/ zwinepe/ muolo/ khathuni** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso/zwa u tou vhona • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala • U vhala u itela u wana zwidodombedzwa zwo khetheaho tsumbo: mbekanyamushumo kana shedulu • U fhindula mbudziso dza tshibveledzwa na zwifanyiso **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U dovha u anetshela tshibveledzwa tsho vhalwaho	**U ṅwala ṱhaluso pfufhi ya zwishumiswa/ zwimela/zwifuwo/ fhethuvhupo hu tshi shumiswa fureme** **(mafhungo a 3-4)** • U shumisa fureme nga nḓila yo teaho • U topola zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa zwiṱalusi zwone • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • Ndongazwiga ndi yone yone **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na zwine ipfi ḽa amba zwone • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na u shumisa ḽeḓere ḽa u thoma u wana maipfi kha ṱhalusamaipfi **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa tshifhinga tshi ḓaho • Tshifhinga tsha zwino u ṱalusa mushumo i no itwa tshifhinga tshoṱhe tsumbo. “Ndi ṱamba maṉo ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe” • U shumisa maambele na mirero **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḽA)**	**U Vhala na u Talela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
15-16	**U dzhenelela kha nyambedzano dza ṱhoho dzo ḓoweleaho nga ha ṱhoho dza mafhungo dzo ḓoweleaho (tsumbo: Muthu a re tsumbo vhutshiloni hawe/ rouḽumodele** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi sa koṋdi nga ha ṱhoho • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwi tshi ṱoḓea • U ṉea vhagudi ngae tshifhinga tsha u amba • U thetshelesa vhagudi ngae **U ṉea nganetshelo ya mbuno/ mbuletshedzo** • U anetshela tshiwo tshiswa tshiswa • U amba zwiwo nga u tevhekana **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana raimi/kana tshipiḓa tsha tshiṱori tshipfufhi • U tamba mutambo wa luambo u sa koṋdi • U ṉea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa koṋdi • U amba mafhungo a eṋe muṋe/daigiramu kana thebulu nga ha tshiṱori	**U vhala zwiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U vhala u itela u wana zwidodombedzwa na u shumisa ludungela lwa mafhungoni u itela u wana mafhungo • U topola na u ṉea muhumbulo wawe kha mulaedza • U pfesesa ḓivhaipfi • U fhindula mbudziso nga ha tshiṱori • U dovha u anetshela tshiṱori nga maipfi awe (lwa oraḽa kana u ṅwala) **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli	**U ṅwala pharagirafu hu tshi shumiswa fureme** • U ṅwala pharagirafu dzi si fhasi ha mbili kha fureme • U ṱumanya pharagirafu hu tshi shumiswa malungekanyi • U shumisa ḓivhaipfi ntswa na ndongazwiga dze dza gudwa/funzwa • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala zwi re vhukati ha pharagirafu • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na zwine ipfi ḽa amba zwone **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba • U ṱhukukanya maipfi malapfu a vha maṱuku, tsumbo: mu-li-ndi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa tshakha dzo fhambanaho dza maṱaluli • U pfesesa na u shumisa maiti u ṱalusa nyito **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Talela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
17-18	**U thetshelesa na u fhindula ndaela dza orala** • Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U sumbedza u pfesesa maipfi a ndaela U edzisela nzulele yo ḓoweleaho sa: u ṉea ndaela • U ṉea masia /ndaela u bva kha 2 u ya kha 4 nga thevhekano yone • U shumisa luambo lwone/ḓivhaipfi na luambo lwa muvhili tsumbo: maipfi a no bula masia, ḽiiti ḽa ndaela **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana raimi/kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṉea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi	**U vhala tshibveledzwa tsha maitele (ndaela) t**sumbo: a risipi kana ndaeala dza u ita tshithu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa • U tevhela ndaela nga nḓila yone **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U vhambedza zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala risipi kana ndaela dza u ita zwithu hu tshi shumiswa fureme** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U shumisa fureme yone yone • U katela mutevhe wa thimbanywa • U katela ngona kha thevhekano yone • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṉe • Maipfi a no ṱhoma nga maḽeḓere o nangwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa maḓadzisi a fhethu (afha, fhaḽa) • U thoma u shumisa maḓadzisi a digirii • “nga maanḓa” • U shumisa tshifhinga tshi ḓaho (sa. ‘Ndi ḓo ni vhona maṱshelo.’ ‘Ndi ḓo mu vhona matshelo.’) • U thoma u shumisa zwiṱanganyi u sumbedza phambano (fhedzi), tshiitisi (ngauri) na nḓivho (uri) • U shumisa tshiga tshivhudzisi • U shumisa tshigarukela **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe
19-20	**LINGA HA FOMAḼA**			

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa na u Amba **(ORAḽA)**	**U vhala na u** Ṱalela	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
21-22	**U thetshelesa ṱhaluso dza oraḽa dza fhethu/ vhathu** • Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U topola fhethuvhupo/ vhathu • U topola fhungo ḽa ndeme u bva kha tshiṱori tsumbo: kha tshati, thebulu **U thetshelesa na u toolola tshenzhemo ya eṇe muṇe** • U humbula tshenzhemo ya ene mune • U fhindula mbudziso nga ha zwo iteaho u thoma, lwa vhuvhili, nz. **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana u ita raimi kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṇe muṇe	**U vhala tshiṱori** (U nanga u bva kha zwi si zwa vhukuma musalauno/ zwiṱori zwa sialala/ mvelelo/ zwa u seisa/ zwiṱori zwa vhukuma/ zwa ḓivhazwakale). Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U pfesesa mbonalo ya tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala sa u shumisa ludungela lwa mafhungoni u wana ṱhalutshedzo na u swikelela kha ṱhalutshedzo • U fhindula mbudziso nga ha tshiṱori • U topola vhaanewa **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha hu na mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhala pharagirafu pfufhi** • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane na zwidodombedza zwo khetheaho **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili-vhavhili** • U ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa tsho vhalwaho	**U ṅwala pharagirafu/ nga maipfi awe, hu tshi shumiswa tshivhumbeo/fureme** • U shumisa tshifhinga tshi sa konḓi • U topola zwiwo zwihulwane • U amba nga ha zwiwo nga U tevhekana nga nḓila yone • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala zwo teaho vhukati ha pharagirafu **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṇe • Maipfi a no ṱhoma nga maḽeḓere o nangwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa masala vhukuma (Nṇe, rine, iṅwi, vhone) • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa maṱaluli • U fhaṱa kha u shumisa pfano ya ṇefhungo na tshiitwa • U shumisa tshivhumbeo tsha maiti • U fhaṱa kha u shumisa tshivhudzisi • U fhaṱa kha u shumisa tshigarukela **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa na u Amba **(ORAḼA)**	**U vhala na u** Ṱalela	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
23-24	**U amba nga ha ṱhoho dzo ḓoweleaho vho thoma vha ḓilugisela** • U pulana na u lugisela mbuno dza ndeme • U amba mafhungo a si fhasi ha mararu nga ha ṱhoho • U fhindula dzimbudziso **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana ita raimi kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṋe muṋe	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo zwi re na zwa u tou vhona: dzi**tshati/dzithebuḽu/ dzidaigiramu/mimapa ya muhumbulo/mimapa/ zwifanyiso/girafu/zwinepe/ muolo/dzikhathuni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u livhanya na zwidodombedzwa zwa ndeme • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane wo ṋewaho • U ṋanga zwidodombedzwa zwo teaho u itela u fhindula mbudziso **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha hu na mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U dovha a toolola tshibveledzwa nga mafhungo a si fhasi ha maṱanu	**U ola /fhedzisa na u ḽebuḽa zwibveledzwa zwa zwa u tou vhona zwi sa konḓi** sa. dzitshati/dzithebuḽu/ dzidayagiramu/mimapa ya muhumbulo/ mimapa/ zwifanyiso/dzigirafu/ zwinepe/miolo/dzikhathuni Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U shumisa mafhungo a bvaho kha zwibveledzwa zwa u tou vhona kana zwa u tou ṅwala • U dzudzanya mafhungo • U ṋekedza mafhungo **U ita mapa wa mu humbulo manweledzo a zwibveledzwa zwipfufhi** • U topola mihumbulo mihulwane i si fhasi ha zwiga zwiraru **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe • Maipfi a no ṱhoma nga maḽeḓere o nangwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa madzina • U thoma u shumisa zwiṱalusi (maḓadzisi a mbalo)a ngaho sa nthihi, mbili na zwiṅwe na tsha u thoma, tsha vhuvhili tsha magumo. • U thoma u shumisa masala • U thoma u shumisa maṱaluli **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa na u Amba **(ORAḼA)**	**U vhala na u Ṯalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
25-26	**U thetshelesa zwiṱori** (U nanga zwi tshi bva kha tshiṱori tsha fikishini ya vhukuma/zwiṱori zwa sialala/zwa eṇe muṇe/ nyendo dza u ṱoḓisisa/ zwiseisi/u humbulela/ zwiṱori zwa vhukuma vhutshiloni/zwa fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U pfesesa zwiṱori, u fhindula mbudziso • U bvisela khagala kuvhonele kwawe **U dovha u amba tshiṱori** • U vhambedza vhaanewa/ vhabvumbedzwa vhahulwane • U dovha u amba tshiṱori nga maipfi awe • U shumisa makhathi o shumiswaho/gudwaho kha gireidi dzo fhiraho	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa • U fhindula mbudziso nga ha tshiṱori • U topola pfunzo/ mulaedza muhulwane wa tshiṱori **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U vhala tshirendo/ nyimno** • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho na muhumbulo muhulwane **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha hu na mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U sedzulusa zwo vhalwaho kha tshibveledzwa musi mugudi e eṱhe/ kana vhe vhavhili** • U vhambedza tshibveledzwa na vhutshilo hawe	**U ṅwala tshiṱori tshi sa konḓi kha fureme** U ṅwala tshiṱori • Tshiṱori tshi na mathomoni, vhukati na magumo **U rekhoda maipfi na zwine a amba zwone, e kha ṱhalusamaipfi ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṇe • Maipfi a no ṱhoma nga maḽeḓere o nangwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U saukanya fhungo tswitititi u ya kha ṇefhungo, nyito, tshiitwa • U thoma u shumisa malungekanyi (arali, nga murahu) • U fhaṱa u shumisa maambiwa • U thoma u ḓivha na u shumisa maambelwa **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa na u Amba **(ORAḼA)**	**U vhala na u** Ṱalela	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
27-28	**U dzhenelela kha nyambedzano dza ṱhoho dzo ḓoweleaho** **(tsumbo: mutsho)** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ṱhonifha vhagudi ngae nga u vha thetshelesa • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwi tshi ṱoḓea **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana u ita raimi kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṇe muṇe	**U vhala zwibveledzwa zwa maitele t**sumbo: ndaela Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U wana zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ṱalutshedza zwa u tou vhona/zwifanyiso • U ita nyambedzano nga ha thevhekano **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)**	**U ṅwala kha zwibveledzwa zwa mafhungo zwo no shumiswaho** • U ṅwala pharagirafu nthihii u ya kha mbili • U dzudzanya mafhungo nga nḓila i pfalaho • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na zwine ipfi ḽa amba zwone • U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo • U shumisa maitele a u ṅwalahu na thikhedzo **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇeṱhalusamaipfi** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u wana zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṇe • Maipfi a no ṱhoma nga maḽeḓere o nangwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa u pfesesa na u shumisa maṱanganyi • U pfesesa na u shumisa maambelwa • U pfesesa na u shumisa zwivhumbeo zwa khanedza **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa na u Amba **(ORAḽA)**	**U vhala na u** Ṱalela	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
29-30	**U dzhenelela kha nyambedzano ya ṱhoho yo ḓoweleaho** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ṱhonifha vhagudi ngae nga u vha thetshelesa • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwi tshi ṱoḓea • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi konḓaho, tsumbo: No vha ni tshi nga itani …?) **U tamba ḽitambwa ḽi sa konḓi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U bveledza muṱoḓo wa tshiṱori • U bula maipfi zwi tshi pfala nga nḓila yone yone **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana u ita raimi kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṋe muṋe	**U vhala tshibveledzwa** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U bvumba zwi tshi kha ṱhoho • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala hu na thikhedzo • U topola muṱoḓo wa tshiṱori • U ita nyambedzano nga ha vhaanewa na fhethuvhupo **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha hu na vhuḓinyanyuli, vha tshi sumbedza u pfesesa tshibveledzwa • U vhalela nṱha vha tshi shumisa mubulo wa maipfi, luvhilo na volomu yone yo teaho **U sedza kha tshibveledzwa tsho vhalwaho e eṱhe** • U vhambedza zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U ṅwala mufhindulano mupfufhi/ hu tshi shumiswa fureme** • U nanga vhaanewa vho teaho • U dzudzanya mufhindulano nga nḓila i pfalaho • U shumisa maambiwa • U shumisa tshitaela tsha u ṅwala tshi si tsha fomaḽa • U shumisa ndongazwiga yo teaho sa kholoni, tshigarukela na tshivhudzisi • U shumisa maitele a u ṅwala **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋeṱhalusamaipfi** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u wana zwine ipfi ḽa amba zwone	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na zwine ipfi ḽa amba zwone • U engedza nḓivho ya tshivhumbeo tsha vhunzhi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa zwiduna na zwisadzi (tsadzi/phulu) • U shumisa thai na luambo lwa musanda • U shumisa maiti tsumbo: Tshimbila • U fhaṱa kha nḓivho ya zwifhinga • U ita ndovhololo ya malungekanyi u sumbedza u ṋanga/ khetha (tsumbo: … kana…) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha u vhala ha u ṱanganelana kana ha mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba**	**U vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
31-32	**U thetshelesa tshiṱori** (U nanga zwi tshi bva kha tshiṱori tsha fikishini ya vhukuma/zwiṱori zwa sialala/zwa eṋe muṋe/ nyendo dza u ṱoḓisisa/ zwiseisi/u humbulela/ zwiṱori zwa vhukuma vhutshiloni/zwa fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U pfesesa zwiṱori • U fhindula mbudziso • U vhudzisa mbudziso dzi teaho na u fhindula dzimbudziso • U fhindula na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi konḓaho sa: Ndi ngani..? ndi ngani ni tshi humbula ...?	**U vhala tshiṱori kana tshirendo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala sa u shumisa ludungela lwa mafhungo u wana zwine maipfi maswa a amba • U ita nyambedzano ya muhumbulo mihulwane na zwiṅwe zwidodombedzwa • U topola u tevhekana ha zwiwo • U topola fhethuvhupo na vhaanewa • U fhindula mbudziso dzi sa konḓi vha thoma u vhudzisa mbudziso dzine dza konḓa sa: Ndi ngani..? Ndi ngani ni tshi humbula. **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** U ita nḓowenḓowe ya u vhala • U vhalela nṱha hu na mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U ita nyambedzano nga ha zwibveledzwa zwo gudwaho/vhaliwaho	**U ṅwala tshenzhemo yawe ya zwiwo** U anetshela zwiwo **U ṅwala tshiṱori tshi sa konḓi/ pharagirafu kha fureme** • U shumisa tshivhumbeo tsha tshiṱori • U ṱumekanya mafhungo uri a ite pharagirafu hu tshi shumiswa masala, maṱanganyi na ndongazwiga yone • U shumisa tshifhinga tshone tshone • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine maipfi a amba • U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba • Maipfi ane a fhela nga mibvumo yo ṋangiwaho **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa madzina (tsumbo: tshokho) • U fhaṱa kha u shumisa masala vhukuma (tsumbo: nṋe inwi, vhone) • U shumisa tshakha dzo fhambanaho dza maṱaluli • U fhaṱa kha u shumisa mapfanisi a ṋefhungo na tshiitwa **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba**	**U vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
33-34	**U dzhenelela kha nyambedzano** • U ita nyambedzano nga ṱhoho dzo ḓoweleaho • U sielisana, u sumbedza ṱhonifha vhagudi ngae, na u ṱhonifha mihumbulo ya vhaṅwe **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana u ita tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṉea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṉe muṉe	**U vhala** tshibveledzwa - Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwine tshibveledzwa tsha amba nga u ita tsedzuluso • U fhindula dzimbudziso • U ita nyambedzano ya mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli **U vhala na u pfesesa phosiṱara** • U rangela u vhala: u ita nyambedzano nga ha zwifanyiso • U ṱalutshedzelela mafhungo • U ita nyambedzano nga ha tshibveledzwa	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo hu tshi shumiswa tshivhumbeo/ fureme** • U nanga ṱhoho dzo teaho • U angaredza mafhungo o teaho • U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo **U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine maipfi a amba** **U dizaina phosiṱara** • U angaredza mafhungo o teaho • U angaredza zwifanyiso • U shumisa muelo wa u ganḓisa nga ngona • U nekedza mvetomveto ya u khunyeledza yo kunako i vhaleaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba • Maipfi ane a vha na pfalandoṱhe dzi re na muungo mulapfu na mupfufhi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa madzina • U fhaṱa kha u shumisa masala • U fhaṱa kha u shumisa maṱaluli **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana a mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba**	**U vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
35-36	**U thetshelesa tshiṱori** ((U nanga zwi tshi bva kha zwiṱori zwa sialala/ zwa eṇe muṇe/ zwiṱori zwa vhutshiloni ha vhukuma/ zwa fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U topola puloto, vhaanewa na nyito • U fhindula dzimbudziso **U anetshela tshiṱori tshithihi nga maipfi awe hu na thikhedzo** • U tevhekanya tshiṱori nga nḓila ine tsha pfala **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba (u nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe)** • U renda tshirendo kana u ita raimi kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṇea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṇe muṇe • U toolola mafhungo a eṇe muṇe nga thevhekano yone	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela u bva kha ṯhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi: tsumbo: U shumisa ludungela lwa mafhungo u wana ṯhalutshedzo ya ipfi ḽiswa • U ita nyambedzano nga muhumbulo muhulwane na zwiṅwe zwidodombedzwa • U topola u tevhekana ha zwiwo • U topola na fhethuvhupo na vhaanewa • U fhindula na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi konḓaho (sa. Ndi ngani ni sa..? Mini...?) **U vhala tshirendo/ zwirendo** • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala sa: u shumisa ludungela lwa zwi re mafhungoni • U fhindula dzimbudziso nga ha tshirendo • U bvisela vhuḓipfi ho ṱuṱuwedzwaho nga tshirendo khagala • U ita nyambedzano nga ha raimi, maipfi ane a thoma nga mubvumo u fanaho na u ita mbambedzo **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, nyelelo na vhuḓinyanyuli	**U ṅwala tshenzheme ya ene muṇe ya zwiwo kha fureme** • U anetshela zwiwo nga u tevhekana hazwo • U shumisa girama yo teaho, ḓivhaipfi, mupeleṱo na mafhungo • U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo **U shumisa ṯhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na ṯhalutshedzo dza maipfi** **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba • Vhuthihi na vhunzhi ha madzina **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u pfesesa zwifhinga • U fhaṱa kha u shumisa mamudi a gonelo na a thendelo • U shumisa maḓadzisi a tshifhinga (tsumbo: matshelo, mulovha) • U thoma u shumisa thangeladzina u sumbedza buḓo (thungo dza), tshifhinga (nga masiari), vhuṇe (wa-wa khosi) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṯanganela kana a mugudi e eṯhe

GIREIDI YA 5				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba**	**U vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
37-38	**U dzhenelela kha nyambedzano** • U vhudzisa na u fhindula dzimbudziso • U ṱhonifha vhagudi ngae • U vha thetshelesa na u vha ṱuṱuwedza uri vha ambe • U pfukha u bva kha luṅwe luambo u ya kha luṅwe arali zwi tshi ṱoḓea **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana u ita raimi kana tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo u sa konḓi • U ṋea na u tevhedza ndaela/ masia zwi sa konḓi • U amba mafhungo a eṋe muṋe		**U dizaina phosiṱara** • U angaredza mafhungo o teaho • U angaredza zwifanyiso • U shumisa muelo wa u ganḓisa zwavhuḓi • U nekedza mvetomveto ya u khunyeledza yo kunako i vhaleaho **U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo hu tshi shumiswa fureme** • U topola mafhungo o teaho • U ṅwala pharagirafu mbili u ya kha tharu • U shumisa mupeleṱo wone na ndongazwiga • U shumisa maṱanganyi • U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo na u wana zwine ipfi ḽa amba • Tshivhumbeo tsha vhuthihi na vhunzhi ha madzina **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa zwiṱanganyi • U shumisa maḓadzisi a maitele (tsumbo: Nga u ongolowa) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe
39-40	**U LINGA HA FOMAḼA**			

3.4.3 GIREIDI YA 6

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
1-2	**U thetshelesa tshiṱori tshipfufhi** (U nanga kha fikishini i tendiseaho ya musalauno/ zwiṱori zwa sialala/ nganetshelo dza vhuṋe/ bugu dza nyendo dza u guda/ miswaswo/ miloro/ zwiṱori zwa vhutshilo / fikishini ya ḑivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U fhindula mbudziso u sumbedza u pfesesa • U ṋea vhuḓipfi nga ha tshiṱori **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala tshiṱori tshipfufhi** (U nanga kha fikishini i tendiseaho ya musalauno/ zwiṱori zwa sialala/ nganetshelo dza vhuṋe/ bugu dza nyendo dza u guda/miswaswo/ miloro/ zwiṱori zwa vhutshilo / fikishini ya ḑivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u humbulela, u shumisa mibvumo na ludungela lwa nyimele • U ita nyambedzano ya ḑivhaipfi ntswa i no bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U ita nyambedzano, nga ha ḑivhaipfi ntswa u bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho na fhethu he mafhungo a bvelela hone (fhethuvhupo) • U fhindula mbudziso dza tshiṱori dzi sa konḓi **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli	**U ṅwala pharagirafu hu na thikhedzo** • U shumisa fureme • U ṅwala mafhungo a u thoma pharagirafu zwavhuḓi hu na thikhedzo • U shumisa malungekanyi • U ṅwala mafhedziselo o fanelaho hu na thikhedzo • U shumisa girama yo teaho, ḑivhaipfi, mupeleṱo na ndongazwiga **U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṋekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho nga nḓila yone, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe • U fhaṱa kha nḓivho ya mibvumo u konou peleṱa maipfi tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi zwo bva kha mibvumo kana mbonalo • U fhaṱa nḓivho ya maipfi a no vhonalesa tshifhinga tshoṱhe na maipfi a shumiseswa lunzhi kha tshibveledzwa **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa madzina a zwithu zwi no vhalea (tsumbo: bugu – dzibugu) • U fhaṱa kushumisele kwa masala a vhukuma (sa, nṋe, ene, tshone, riṋe,) • U fhaṱa kha u shumisa dzithai, maambele na mirero • U fhaṱa kha u shumisa ḽipfanisi ḽa ṋefhungo na tshiitwa • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa zwifhinga **Ḑivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
3-4	**U kona u isa phanḓa na u haseledza nga ha ṱhoho ya mafhungo yo ḓoweleaho (sa.muvhili na mutakalo)** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ṱhonifha vhaṅwe vhagudi nga u vha thetshelesa **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho dzo ḓoweleaho	**U vhala ṱhaluso/ nganetshelo vhukuma dzi sa konḓi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u humbulela, u shumisa mibvumo na ludungela lwa nyimele • U ita nyambedzano ya ḓivhaipfi ntswa i no bva kha tshiṱori tsho vhalwaho • U fhindula mbudziso dzi bvaho kha tshibveledzwa dzi sa konḓi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili-vhavhili** • U kovhekana mihumbulo nga ha tshibveledzwa	**U ṅwala notsi kana mulaedza wa ene muṇe u sa konḓi** • U ṇekedza nḓivho ya zwiṱalusi zwa notsi/ mulaedza wa ene muṇe • U shumisa fureme • U livhisa luṅwalo kha muthu o teaho • U dzudzanya zwe a ṅwala ene muṇe hu na thikhedzo nga u khakhulula girama, ndongazwiga na vhukhakhi ha mupeleṱo **U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṇekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na maḽeḓere a u thoma kha ipfi u itele u wana maipfi kha ṱhalusamaipfi • U ṱhukukanya maipfi malapfu, tsumbo, tshi-ko-lo-ni; ma- si-a-ri **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa manyanyu • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa zwifhinga • U fhaṱa kha u shumisa maḓadzisi na maṱaluli **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
5-6	**U thetshelesa tshiṱori** (U nanga kha fikishini dza musalauno/ zwiṱori zwa sialala/ nganetshelo dza vhuṋe/bugu dza nyendo dza u guda/ miswaswo/ miloro /zwiṱori zwa vhutshilo/ fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) U nweledza tshiṱori na u ṋea thikhedzo kha tshivhumbeo/fureme • U pfesesa mbudziso dza muteo **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana tamba tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho dzo ḓoweleaho	**U vhala tshibveledzwa** (U nanga kha fikishini dza musalauno/ zwiṱori zwa sialala /nganetshelo dza vhuṋe/bugu dza nyendo dza u guda/ miswaswo/ miloro /zwiṱori zwa vhutshilo /fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala sa, u humbulela, u shumisa mibvumo, na ludungela lwa nyimele • U ita nyambedzano ya ḓivhaipfi ntswa i no bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U fhindula mbudziso dzi bvaho kha tshibveledzwa **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, u elela, luvhilo na mbonalo yone **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili-vhavhili** • U bvisela khagala muhumbulo wa kuvhonele kwawe ene muṋe kwa zwithu	**U ṅwala tsedzuluso ya vhuṋe, tsumbo:** dayari hu tshi shumiswa fureme • U ḓivhadza na u ita nyambedzano nga ha mbonalo ya dayari • U shumisa fureme • U shumisa tshitaela tshi si tsha fomaḽa • U anetshela zwiwo u ya nga mutevhe wone • U shumisa malungekanyi • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo, ndongazwiga **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na maḽeḓere a u thoma kha ipfi u itele u wana maipfi kha ṱhalusamaipfi **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa kha u shumisa masala vhukuma (tsumbo: nṋe, iṅwi) • U pfesesa na u shumisa maiti u ṱalusa nyito • U fhaṱa kha u shumisa thangeladzina i no sumbedza vhuimo (kha, fhasi ha, nṱha ha) • U shumisa maṱanganyi u sumbedza u engedza (na) na u tevhekanya (phanḓa ha), • U shumisa tshivhumbeo tsha mbudziso, tsumbo: nnyi, mini, lini, tshifhio, ngani, hani • U shumisa maleḓere danzi kha madzina vhukuma, thaitili na inishiaḽa dza vhathu **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
7-8	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha mutevhe wa ndaela wa muteo** • U fhindula ndaela dzi sa konḓi nga u tou edzisela ene muṋe U shumisa zwiṱanganyi • U shumisa nzudzanyo yone **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo kana u imba luimbo kana u tamba tshipiḓa tsha tshiṱori • U tamba mutambo wa luambo • U ṉea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala zwibveledzwa zwa maitele sa ndaela dzi re na zwa u tou vhona/ daigiramu/ zwifanyiso/ girafu/ zwinepe/ muolo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho, zwifanyiso na ṱhohwana • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala hu na thikhedzo: u ita nyambedzano nga ha zwiṱalusi zwa mafhungo zwine zwa tou vhonwa • U tevhedzela ndaela **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone, u elela, luvhilo na mbonalo (tsedzeo) yone **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita phazili ya maipfi u engedza nḓivho** • U shumisa ḓivhaipfi yone yone • U peleṱa maipfi nga nḓila yone • U ṱalutshedza zwine ipfi ḽa amba zwone/ na u a shumisa kha mafhungo	**U ḓadza tshibveledzwa tsha u tou vhona, tsumbo:** • U dzhenisa ḽebuḽu dzone • U katela na mafhungo o teaho • U shumisa maipfi a ndeme **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa ndaela i re kha tshivhumbeo tsha ḽiiti • U thoma u shumisa maḓadzisi a mbalo tsumbo: nthihi, mbili, n.z na tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisela • U shumisa tshivhumbeo tsha khanedza • U shumisa “tea” u sumbedza ṱhoḓea • U shumisa tshifhinga tsho fhelaho • U thoma u shumisa thangeladzina i no sumbedza masia (thungo dza), tshifhinga (nga masiari), vhuṋe (na) • U pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha khanedza **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 1				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
9-10	**U thetshelesa zwirendo/ nyimbo** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U shumisa ṱhalutshedzo ya orala kha u ṱalusa vhathu kana zwithu **U tamba mutambo wa luambo u engedza nḓivho** • U ṋea na u tevhedzela ndaela zwavhuḓi • U sielisana • U fhedza mutambo nga tshifhinga tsho tiwaho	**U vhala zwirendo** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho na mihumbulo mihulwane • U pfesesa nga nḓila yo leluwaho zwiṅwe zwiteṅwa zwa vhurendi: pfanapheledzo, aḽitharesheni, • U ita nyambedzano ya ḓivhaipfi ntswa i no bva kha tshibveledzwa tsho vhalwaho • U shumisa ṱhalusamaipfi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli	**U ṅwala ṱhalutshedzo dza muthu** / zwithu **/ zwipuka / zwimela / fhethu** • U nanga magudiswa o teaho • U tou fombe kha u ṋea ṱhalutshedzo ya u tou ita ene muṋe • U ṅwala nga maitele a u tou sika, hu tshi shumiswa maṱaluli na maḓadzisi • U dzudzanya zwe ene muṋe a ṅwala na u khakhulula vhukhakhi ha mupeleṱo **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz. **U shumisa maitele a u ṅwala hu na thikhedzo** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṋekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho ya u fhedza	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi o ḓoweleaho zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha masala a vhuṋe (tsumbo maṱo aṋu) • U thoma u pfesesa na u shumisa madzina a zwithu zwi sa vhalei (tsumbo: mafhi) • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza maṱaluli • U fhaṱa kha u shumisa zwifhinga **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe • Madzina mbumbano sa, tshilumaṋamana

GIREIDI 6				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
11-12	**U thetshelesa tshiṱori** ((U nanga kha fikishini ya musalauno/ zwiṱori zwa sialala /nganetshelo dza vhuṋe/bugu dza nyendo dza u guda/ miswaswo/ miloro/ zwiṱori zwa vhutshilo /fikishini ya ḑivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U fhindula mbudziso dza ḽitherala • U limuwa mafhungo a ndeme • U amba na u toolola zwiṱori **U ita nḑowenḑowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḑivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḑowenḑowe ngatsho ḑuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṯhoho	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u vhala na u ita nyambedzano nga ha ṯhoho na u lavhelesa kha zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala tsumbo: u humbulela, hu tshi shumiswa ludungela lwa nyimele • U ita nyambedzano nga ḑivhaipfi ntswa • U topola mutevhe wa zwiwo, fhethuvhupo na vhaanewa (tsumbo: u ṱalutshedza vhuḑipfi ha vhaanewa, na u amba nga zwiitisi zwa uri ngani zwo itea ngauralo) • U bvisela khagala zwiitisi • U shumisa ṯhalusamaipfi **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa** **(oraḽa kana u ṅwala)** U ita nḑowenḑowe ya u vhala • U vhalela nṯha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḑinyanyuli **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṯhe/vhavhili-vhavhili** • U ṋea muhumbulo u tshi tevhela kuvhonele kwawe kwa zwithu na u vhambedza na vhutshilo hawe ene muṋe	**U ṅwala tshiṱori tshi sa konḑi hu tshi shumiswa fureme** • U shumisa fureme (muhangarambo) wa tshivhumbeo tsha tshiṱori • U nanga fhungo ḽa u thoma pharagirafu ḽo teaho • U shumisa malungekanyi • U shumisa maṱaluli • U ṅwala mafhedziselo o fanelaho • U sa bva nnḑa ha ṯhoho ya mafhungo • U ṱumanya mafhungo a ita pharagirafu hu tshi shumiswa masala, maṱanganyi na ndongazwiga i re yone • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo na ndongazwiga • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṯhalutshedzo ya maipfi **U ṅwala pharagirafu u bvisela khagala na u ṱalutshedza muhumbulo wa ku vhonele kwawe** • U ṅwala mafhungo a 2 u ya kha 3 • U nanga mafhungo a ndeme • U fha muhumbulo wa ene muṋe wa kuvhonele kwa zwithu • U ṱalutshedza zwi tshi pfala **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi zwavhuḑi, hu tshi shumiswa ṯhalusamaipfi ya vhuṋe **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa madzina a zwithu zwi sa vhalei tsumbo: muṱavha • U fhaṱa na u shumisa masala masumbi (tsumbo: hetshi, hetsho, havhaḽa, hezwi) • U fhaṱa kha u shumisa maṱaluli phanḑa ha dzina, tsumbo: Mmbwa ṯhukhu • U thoma u shumisa maiti, tsumbo: gidima • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa tshifhinga tsha zwino • U thoma u shumisa “tea” u sumbedza vhuḑiimiseli **Ḑivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṯhe

GIREIDI 6				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
11-12			**U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṋekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho	
13-14	**U thetshelesa ṱhalutshedzo dza zwithu/ zwipuka/ zwimela/ fhethu** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ṱalusa zwine tsha vha zwone • U ṱalutshedza uri ndi tsha mini • U kona u fhambanya zwipiḓa kha zwo fhelelaho • U tshi ola na u tshi ḽebuḽa • U shumisa ḓivhaipfi i elanaho na dziṅwe thero **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo sa a no bva kha dziṅwe thero** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo sa a no bva kha dziṅwe thero Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa na zwifanyiso tsumbo: girafu, dayagiramu na thebuḽu **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U ita manweledzo a zwe vha vhala nga mafhungo a si gathi	**U ṅwala ṱhalutshedzo dza zwithu/ zwipuka/ zwimela/ fhethu** • U katela zwidodombedzwa zwa ndeme nahone zwo khetheaho • U ṱalutshedza mbonalo ya nga nnḓa • U shumisa zwiṱalusi nga nḓila yone • U shumisa ḓivhaipfi yone yone • Ndongazwiga dzone • U ṅwala mvetomveto, u wana muvhigo, u khakhulula na u ṅwalulula **U dizaina, u ola na u ḽebula tshibveledzwa tsha u tou vhona, tsumbo:** dzitshati/ dzithebuḽu/ dzidaigiramu/ mimapa ya muhumbulo/ mimapa/zwifanyiso/ dzigirafu/dzipulane • U shumisa mafhungo o no bva kha tshibveledzwa tsha u tou ṅwala kana u vhona • U angaredza zwidodombedzwa zwo khetheaho • U shumisa maipfi a ndeme • U shumisa ḓivhaipfi yone yone	**U shuma na maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • U engedza nḓivho ya tshivhumbeo tsha vhuthihi na vhunzhi ha madzina **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa madzina a re kha vhunzhi fhedzi, tsumbo: tsumbo, maḓi, vhuṱali • U thoma u shumisa masala a vhuṋe (tsumbo: tshanga, tshau, tshawe, tshashu, zwavho) • U shumisa tshakha dzo fhambanaho dza maṱaluli • U shumisa maḓadzisi a maitele (tsumbo: Nga u ongolowa) • U bveledza u pfesesa na u shumisa malungekanyi u sumbedza nyengedzo, thevhekano na u fhambana **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI 6				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
13-14			**U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṇe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṇekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho	
15-16	**U thetshelesa nganea dza vhune dza zwiwo** • U topola mihumbulo ya ndeme na vhathu • U fhindula mbudziso nga ha zwo iteaho u thoma lwa vhuvhili nz. u anetshela zwiwo zwine zwa fana • U edzisela nyimele dzo ḓoweleaho • U shumisa luambo na nyito dzo teaho • U dzudzanya magudiswa nga nḓila i pfalaho **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U amba na u anetshela tshiṱori	**U vhala tshiṱori** (U nanga kha fikishini dza musalauno/ zwiṱori zwa sialala/nganetshelo dza vhuṇe/bugu dza nyendo dza u guda/ miswaswo/ miloro/ zwiṱori zwa vhutshilo /fikishini ya ḓivhazwakale). Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṯhoho na zwifanyiso • U vhalela u itela u wana zwidodombedzwa na u shumisa ludungela lu re kha nyimele u itela u wana ṯhalutshedzo • U pfesesa ḓivhaipfi • U fhindula mbudziso dzi bvaho kha tshiṱori • U fhindula mbudziso dzi bvaho kha tshiṱori (tsumbo: mulaedza na fhethuvhupo	**U ṅwala luṅwalo lu sa konḓi lwa vhuṇe** • U ḓivhadza mbonalo ya luṇwalo lwu si lwa fomaḽa • U shumisa fureme • U shumisa tshitaela tshi si tsha fomaḽa • U ṅwala pharagirafu dzi si fhasi ha 2 • U shumisa ḓivhaipfi ntswa na ndongazwiga zwo gudwaho • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala vhukati ha pharagirafu **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṇekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṯhalusamaipfi ya vhuṇe **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa tshivhumbeo tsho ḓoweleaho tsha ḽiiti tsumbo: tshimbila • U shumisa zwivhumbeo zwa maiti • Maiti a mafurase tsumbo, u eḓela • U shumisa ḽiḓadzisi ḽa tshivhalo (tsumbo: kanzhi.'). • U shumisa maipfi a maṱanganyi u sumbedza phambano (fhedzi) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṯhe • Mafhambanyi (maipfi ane a fhambana kha ṯhalutshedzo) tsumbo: nṯha/fhasi

GIREIDI 6				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
15-16		**U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli **U vhala zwibveledzwa zwa vhuṋe na zwa matshilisano sa, dayari ya vhuṋe kana vhurifhi** • U amba nga ha muhumbulo muhulwane • U vhalela u wana zwidodombedzwa na u dzhiela nzhele tshitaela tshi si tsha fomaḽa • U fha mahumbulwa awe nga ha fomete na ndumeliso **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U ṱumanya zwe a vhala na vhutshilo hawe	**U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	
1 7-18	**U ita ṱhoḓisiso ya kiḽasi** tsumbo: u inthaviwa vhagudi ngae kiḽasini), u rekhoda phindulo kha tshati na kha girafu • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U kona u fara inthaviwu nga nḓila i no sumbedza vhulenda • U rekhoda mafhungo nga vhuronwane • U shumisa fomete zwavhuḓi • U shumisa maipfi a ndeme na mafurase **U kona u isa phanḓa na u haseledza nga ha ṱhoho yo ḓoweleaho** • U thetshelesa, na u ṋea vhaṅwe vhagudi tshikhala tsha u amba • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ṋea muhumbulo wa kuvhonele kwawe kwa zwithu, tsumbo: ndi ngani ni tshi humbula….?	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo kha zwine zwa tou vhonwa sa. mbekanyatshifhinga** na nzudzanyo dza televishini/tshati/thebuḽu/ dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mimapa/ zwifanyiso/girafu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u ita nyambedzano nga ha ṱhoho na u ita ndovhololo ya ḓivhaipfi/ maipfi a ndeme • U vhala pharagirafu na u topola muhumbulo mihulwane na ṱhoho yo itwaho sa fhungo • U fhindula mbudziso kha tshibveledzwa na zwa u tou vhonwa • U vhala nga u fhirisa maṱo nga u ṱavhanya hu tshi sedzwa mafhungo a ndeme	**U bveledza khweshineya i sa konḓi** • U ṅwala mbudziso zwavhuḓi • U sia zwikhala zwa u ṅwalela phindulo • U shumisa tshivhumbeo tsha kuvhudzisele zwavhuḓi **U ṅwala pharagirafu u bvisela na u ṱalutshedza muhumbulo wa kupfesesele kwawe kwa zwithu** • U ṅwala mafhungo a 3 u ya kha 4 • U nanga mafhungo o teaho • U ṋea muhumbulo wa ene muṋe wa kuvhonele kwawe kwa zwithu • U ṱalutshedza nga mbavhalelo	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • Maipfi re na mibvumo ya pfalandoṱhe ndapfu: u dzhenisa e – yo fhumulaho mafheloni tsumbo. khekhe **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa mitshila ya maiti –ela, isa • U fhaṱa kha u shumisa tshifhinga tshi ḓaho • U thoma u shumisa “tea”, u sumbedza u kombetshedzea • U thoma u shumisa maḓadzisi a digirii, tsumbo: nga maanḓa, nga ngoho,

GIREIDI 6				
THEMO YA 2				
Vhege	**U thetshelesa na u Amba (ORAḽA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
1 7-18		**U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli • U shumisa ḓivhaipfi yone yone • U peleṱa maipfi nga nḓila yone • U ṱalutshedza zwine maipfi a amba zwone/ na u a shumisa mafhungoni • U shumisa ṱhalusamaipfi **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U vhambedza bugu na zwibveledzwa zwo vhalwaho	**U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṉekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo dza u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe • Mafhambanyi (maipfi ane a fhambana kha ṱhalutshedzo) tsumbo: nṱha/fhasi
19-20	**U LINGA HA FOMAḽA**			

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
21-22	**U thetshelesa ṱhalutshedzo dza zwithu/ zwipuka/ zwimela/ fhethu** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U ṱalusa fhethu • U wanulusa mafhungo o teaho, tsumbo: kha tshati/thebulu • U topola zwi no fana na zwi sa fani **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe). • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṉea na u tevhedza ndaela/masia • U anetshela tshenzhemo kana zwiwo nga mutevhe wone, hu tshi shumiswa maipfi a maṱanganyi	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U ṱalutshedza zwiteṅwa zwa tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala tsumbo: u shumisa ludungela lwa nyimele u wana ṱhalutshedzo, u humbulela • U fhindula mbudziso nga ha tshiṱori • U topola na u ita nyambedzano nga ha fhethuvhupo na vhaaṉewa • U ṱalutshedza zwiitisi kha tshiṱori, tsumbo: ho bvelela mini musi….? Kana ndi ngani ni tshi humbula...? **U vhala vhurifhi ha vhuṉe vhu sa konḓi u engedza nḓivho** • U topola mihumbulo mihulwane • U fhindula mbudziso dza ḽitherala • U topola zwiteṅwa zwa zwibveledzwa tsumbo: datumu, ndumeliso	**U ṅwala; u dzhenisa mafhungo kha dayari** • U nanga magudiswa o teaho ṱhoho • U shumisa tshivhumbeo tsho teaho, tsumbo: fureme • U anetshela zwiwo nga mutevhe wone • U shumisa malungekanyi • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo, ndongazwiga na zwikhala vhukati ha pharagirafu U shumisa maitele a u ṅwala • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṉekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo ya u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṉe • U engedza u vhumba vhunzhi **U shuma na/nga mafhungo** • U fhaṱa na shumisa madzina vhukuma sa, u shumisa maḽeḓere danzi • U fhaṱa kha u shumisa thukhufhadzo ya madzina na u titilidza madzina • U shumisa “ḓo” u sumbedza uri zwithu zwi ḓo itea tshifhingani tshi ḓaho sa. Mvula i ḓo ṉa • U thoma u shumisa malungekanyi (u itela uri) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe • Mabulazwithihi (maipfi ane a fana kha ṱhalutshedzo tsumbo: ṅwethuwa/ṅweṅwela

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
23-24	**U thetshelesa u ambo hu sa konḓi nga ha ṱhoho** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi konḓaho • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U fha muhumbulo • U ṱhonifha vhaṅwe vhagudi nga u vha thetshelsa U amba nga ha ṱhoho ya mafhungo murahu ha u ita ndugiselo • U nanga ṱhoho ya magudiswa yo teaho • U sa bva nnḓa ha ṱhoho • U dzudzanya magudiswa nga nḓila i pfalaho	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo** na zwifanyiso sa, tshati/ thebuḽu/dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mimapa/ zwifanyiso/girafu. Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • Thangela u vhala: u vhala nga u fhirisa maṱo nga u ṱavhanya hu tshi sedzwa zwidodombedzwa zwa ndeme • U vhudzisa mbudziso • U nanga zwidodombedwa zwo teaho u fhindula mbudziso • U ita manweledzo a tshibveledzwa / zwibveledzwa zwo nanguludzwaho nga u shumisa mapa wa muhumbulo **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli	**U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo hu tshi shumiswa** zwa u tou vhonwa sa, tshati/thebuḽu/ dayagiramu/mapa wa muhumbulo/mimapa/ zwifanyiso/girafu Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U vhala zwibveledzwa zwo nangiwaho • U shumisa mafhungo a bvaho kha tshibveledzwa u itela u ola na u ḽebuḽa zwifanyiso, tsumbo: thebuḽu, tshati kana girafu **U fhirisela tshibveledzwa u yak ha tshivhumbeo tsha girafiki, tsumbo: u shumisa mafhungo a notsi dzo kuvhanganywaho** • U fhirisela mafhungo kha girafiki, tsumbo: girafu kana thebuḽu • U sengulusa mafhungo **U ṅwala muvhigo mupfufhi wa mafhungo o kuvhanganyaho kha fureme** • U lingulula mafhungo hu na thikhedzo • U shumisa tshivhumbeo tshone tsho teaho u shumiswa hu tshi ṅwalwa muvhigo	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa zwiduna na zwisadzi kha maṅwe a madzina, tsumbo: mboho-tsadzi • U fhaṱa nḓivho ya kushumisele kwa maṱaluli kha madzina, tsumbo: mmbwa ntswu • U fhaṱa kha kushumisele kwa ḽiimela tsumbo Kholomo i khou fula/ kholomo dzi khou fula • U fhaṱa kha u shumisa zwifhinga **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe • Maipfi ane a wanala kha mutevhe muthihi wa ḽema tsumbo, khavara na siaṱari a wanala kha mutevhe muthihi wa ḽema dza bugu

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
25-26	**U thetshelesa luimbo/ tshirendo tshi sa konḓi** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U elelwa muhumbulo muhulwane • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṋe • U topola pfanapheledzo • U bvisela vhuḓipfi khagala ho ṱuṱulwaho nga tshirendo • U imba luimbo/mitaladzi yo nangwaho **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala tshirendo** • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala tsumbo, u shumisa ludungela lwa nyimele • U fhindula mbudziso nga ha tshirendo • U bvisela vhuḓipfi khagala ho ṱuṱulwaho nga tshirendo • U ita nyambedzano nga pfanapheledzo • U ita nyambedzano nga ha mbambedzo i bvaho kha tshirendo **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli • U vhalela nṱha hu tshi shumiswa mubulu wone, luvhilo lwone na voḽumu **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili-vhavhili** • U vhambedza tshibveledzwa na vhutshilo ha ene muṋe	**U ṅwala tshiṱori tshi, tsumbo: konḓi, hu tshi shumiswa maitele a u ṅwala tshoṱhe hu na thikhedzo** • U nanga magudiswa a takadzaho • U shumisa tshivhumbeo tsha zwiṱori, tsumbo: muhangarambo/fureme • U shumisa mathomele, vhukati na mafhedziselo • U anetshela zwithu nga mutevhe wone • U shumisa makhathi o teaho na mafhungo o farekanywaho nga maṱanganyi a ngaho ‘na’ ‘fhedzi’ • U shumisa ndongazwiga • U shumisa zwikhala zwone zwo teaho kha pharagirafu U shumisa maitele a u ṅwala • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa sa, mapa wa muhumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U wana muvhigo kha magudiswa na u shumisa girama na ḓivhaipfi • U sedzulusa mupeleṱo • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela **U engedza nḓivho:** **U ṅwala zwa miswaswo tsumbo:** mitaladzi ya 4, tshirendo kana pfanapheledzo, mafhungo • U ṅwala maipfi a re na pfanapheledzo (nga ṱhoho) • U shumisa mbambedzo **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi ya vhuṋe • U pfufhifhadza tsumbo: television/TV **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa madzina guṱe • U fhaṱa kushumisele kwa masala a vhuṋe (tsumbo: nṋe, ene, tshone, riṋe, vhone) • U shumisa maḓadzisi • U thoma u shumisa masala **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe • U ṱumanya thangi na mitshila kha tsinde ḽa ipfi

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
27-28	**U thetshelesa na u tevhedzela ndaela** sa, maitele • U humbulela zwine zwa nga tevhela • U ita nyambedzano nga ha zwidodombedzwa zwo khetheaho zwa tshibveledzwa • U ita nyambedzano ya thevhekano dza ndaela • U ita nyambedzano nga ha tshivhumbeo tsha ḽiiti ḽo shumiswaho henefho **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala zwibveledzwa zwa u tevhela maga a maitele** tsumbo: risipi/ ndaela dza maedza, tsumbo: u peta bammbiri ḽa bogisi)Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: U humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na u ṱhohwana u ṱalutshedzela zwi no tou vhonwa • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa • U haseledza zwine zwa tea u itwa • U haseledza u tevhekana ha maga a ndaela • U tevhela ndaela **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U ṱalutshedza zwiteṅwa zwa zwiṅwe zwibveledzwa zwo vhaliwaho	**U ita/ṅwala mapa wa muhumbulo/ maṅweledzo a tshibveledzwa tshipfufhi hu na fureme** • U topola mihumbulo mihulwane miraru • U dzudzanya fhungo zwavhuḓi nga mutevhe wone • U shumisa simboḽo/ dayagiramu/ na dziṅwe girafiki dzo teaho • U shumisa ḓivhaipfi yo teaho • U sedzulusa mupeleṱo • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedzulusa mupeleṱo wa maipfi na zwine a amba **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa sa, mapa wa muhumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U sedza mupeleṱo • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • Maipfi ane a kanganyisa (tsumbo, Ḽara/Lara) **U shuma na mafhungo** • U pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha masala a vhuṋe (tsumbo maṱo aṋu) • U shumisa tshaka dzo fhambanaho dza maṱaluli • U pfesesa na u kona u shumisa maiti u bula nyito • U fhaṱa kha u shumisa zwifhinga **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 3				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na u Ṱalela**	**U ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
2 9-30	**U shela mulenzhe kha therisnao nga ha ṱhoho yo ḓoweleaho (sa. Mutsho)** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U vhudzisa mbudziso dzo teaho na u fhindula mbudziso • U lapfisa nyambedzano • U bvisela khagala muhumbulo wa kuvhonele kwa zwithu • U ṱhonifha mihumbulo ya vhaṅwe • U ṱuṱuwedza vhaṅwe vhagudi u amba luambo lwa nyengedzedzo **U tamba matambwa a sa konḓi** • U shumisa magudiswa o teaho na luambo • U shumisa maambiwa • U bveledza muṱodo u pfalaho • U shumisa ipfi na mbonalo (tsedzeo) yone na u shumisa luambo lwa muvhili u fhirisa mulaedza • U bula maipfi nga nḓila yone i pfalaho	**U vhala ḽitambwa** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala nga u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala • U topola muṱodo wa tshiṱori • U amba nga vhabvumbedzwa, fhethuvhupo na nyito • U bvisela khagala vhuḓipfi ho ṱuṱulwaho nga tshiṱori • U ita nyambedzano nga ha zwiṱaluli zwa tshibveledzwa nga maanḓa dongazwiga na tshivhumbeo **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli • U vhalela nṱha hu tshi shumiswa mubulu wone, luvhilo lwone na voḽumu. **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili-vhavhili** • U ṉea muvhigo mupfufhi nga ha bugu zwi na zwi re ngomu na tshivhumbeo zwo teaho • U ṉea muhumbulo wawe nga ha kuvhonele kwawe	**U ṅwala mufhindulano mupfufhi**, hu tshi shumiswa tshitaela tsha u ṅwala tshipfufhi tshi si tsha fomaḽa (kha fureme) • U nanga vhabvumbedzwa vho teaho • U bveledza nyambedzano na nyito nga mutevhe wone • U shumisa maambiwa • U shumisa ndongazwiga dzo teaho kholoni, tshigarukela na zwiga zwa mbudziso **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo hu tshi shumiswa mapa wa muhumbulo • U bvisa mvetomveto ya u thoma • U wana muvhigo na u ita ndovhololo • U vhalulula • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṉekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho ho siwa zwikhala zwo teaho **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṉe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo a u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • U fhaṱa kha nḓivho ya mibvumo u konou peleṱa maipfi. Tsumbo: u fhaṱa miṱa ya maipfi zwi tshi bva kha mibvumo kana mbonalo **U shuma na/nga mafhungo** • U thoma u shumisa maḓadzisi a mbalo tsumbo: nthihi, mbili, nz. na tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisela • U shumisa tshaka dza maṱaluli hu tshi katelwa na a elanaho na themparetsha **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na Ṯalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
31-32	**U thetshelesa tshiṱori** (U nanga kha fikishini dza musalauno/ swiṱori zwasialala/nganetshelo dza vhuṋe/bugu dza nyendo dza u guda/ miswaswo/ miloro /zwiṱori zwa vhutshilo /fikishini ya ḓivhazwakale) Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzo teaho • U fhindula na u thoma u vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi konḓaho sa, Ndi ngani ni songo ….?, Mini….? Ni zwi humbula hani…? **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṯhoho	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela u bva kha ṯhoho na kha zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: hu tshi shumiswa ludungela lwa nyimele u wana zwine ipfi ḽa amba zwone • U ita nyambedzano nga ha puloto, fhethuvhupo na vhabvumbedzwa (vhaanewa) • U ita nyambedzano nga ha u tevhekana ha zwiwo, u fhindula mbudziso dza zwo iteaho u thoma, lwa vhuvhili, n.z • U fhindula na u thoma u vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi konḓaho, tsumbo: Ndi ngani ni songo ….?, Mini….? Ni zwi humbula hani…	**U ṅwala tshiṱori tshi sa konḓi** • U shumisa tshivhumbeo tsha tshiṱori, tsumbo:, muhangarambo (fureme) • U shumisa luambo lwa khumbulelwa nga maanḓa ḓivhaipfi nzhi yo fhambanaho/ vanganaho • U ṱumanya mafhungo kha pharagirafu i pfalaho i re na ndunzhendunzhe hu tshi shumiswa masala, maipfi a maṱanganyi na ndongazwiga dzone • U shumisa girama yo teaho, mupeleṱo na ndongazwiga • U shumisa makhathi o teaho tshifhinga tshoṯhe • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṯhalutshedzo dza maipfi **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṋekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi nga nḓila yone, hu tshi shumiswa ṯhalusamaipfi • U fhaṱa ndivho ya maipfi o ḓoweleaho nga tshivhumbeo na a vhuyaho lunzhi kha tshibveledzwa **U shuma na/nga mafhungo** • U pfesesa na u shumisa thangi dza madzina u wana tshivhalo tshao (tsumbo bugu - dzibugu) • U fhaṱa kha u shumisa masala masumbi (tsmbo: hetshi, hetsho, havhala, hezwi) • U fhaṱa kha u shumisa maṱaluli kha madzina tsumbo: mmbwa ntswu • U shumisa ndaela i re kha tshivhumbeo tsha ḽiiti, tsumbo: ima! • U shumisa maḓadzisi a tshifhinga (tsumbo matshelo, mulovha) • U shumisa thangeladzina dzi no sumba masia (dubo dza), tshifhinga (nga) **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṯhe • Mafhambanyi (maipfi ane a fhambana kha ṯhalutshedzo, tsumbo: mudenya/musekene)

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na Ṭalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
31-32		**U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U vhala vhurifhi ha vhuṋe (u engedzedza nḓivho)** • U rangela u vhala: u humbulela ho ḓisendeka nga zwo vhalwaho nga u tou fhirisa maṱo kha tshibveledzwa • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala: hu tshi shumiswa ludungela lwa nyimele u wana ṯhalutshedzo ya maipfi • U topola muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho • U ita nyambedzano nga ha ndivho ya vhurifhi • U ita nyambedzano ya fomete ya vhurifhi **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli • U vhalela nṱha hu tshi shumiswa mubulu wone, luvhilo lwone na voḽumu		

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
33-34	**U thetshelesa na u ita nyambedzano nga ha zwo ambiwana** • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa • U rekhoda mafhungo makene kha tshati kana mapa wa muhumbulo **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala zwibveledzwa zwa mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u vhala na u ita nyambedzano nga ha (dzi)ṱhoho na zwifanyiso • U ḓivha ndeme ine zwifanyiso na zwinepe zwa ita kha u fha ṱhalutshedzo • U fhindula mbudziso nga ha tshibveledzwa • U ita manweledzo a pharagirafu hu na u thusedzelwa **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli • U vhalela nṱha hu tshi shumiswa mubulu wone, luvhilo lwone na voḽumu	**U shumisa mafhungo a tshi bva kha zwa u tou vhona, tsumbo:** tshati/ thebuḽu/ dayagiramu/ mapa ya mihumbulo/ mapa/zwifanyiso/ girafu dza u ṅwala tshibveledzwa • U ṅwala paragirafu 2 kana 3 • U shumisa mupeleṱo na ndongazwiga zwi so ngo khakheaho **U ṅwala tshibveledzwa tsha mafhungo tsha u tou vhona** • U ṅwala mapa wa muhumbulo u ṅweledza tshibveledzwa tshipfufhi hu na thikhedzo • U dzudzanya mafhungo nga u vhekanya vhuḓi na vhuvhi kha thebuḽu U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi **U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṱhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṱhalutshedzo dza maipfi • U shumisa ndivho ya mutevhe wa aḽifabethe na maḽeḓere a u thoma kha ipfi u itele u wana maipfi kha ṱhalusamaipfi **U shuma na/nga fhungo** • U thoma u pfesesa na u shumisa vhunzhi ha madzina a zwithu zwi sa vhalei • U thoma u shumisa masala a vhuṋe (tsumbo: tshanga, tshau, tshawe, tshashu, zwavho) • U fhaṱa kha u shumisa tshifhinga tsha zwino • U shumisa malungekanyi u sumbedza nyengedzedzo (na) na thevhekano (nga murahu, phanḓa ha) • U saukanya fhungo ḽi sa konḓi ha vha na ṋefhungo, ḽiiti na tshiitwa tsumbo “Rungani/u vhala/ bugu yawe” • U pfesesa na u shumisa maambelwa • U shumisa fhungodavho ḽa vhushaka (tsumbo: ‘Musuku u no bwiwa Gauteng, u rumelwa mashangoḓavha.’) • U shumisa khoma kha u khethekanya madzina kha mutevhe • U shumisa zwiḓevhe kha maambiwa **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
35-36	**U thetshelesa tshiṱori** (U nanga kha fikishini dza musalauno/zwiṱori sialala/ nganetsheli dza vhuṋe/ bugu dza nyendo dza u guda/miswaswo/ miloro /zwiṱori zwa vhutshilo ha stories/fikishini ya ḓivhazwakale Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzo teaho • U ita manweledzo a tshiṱori • U fhindula na u thoma u vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi konḓaho, tsumbo: Ndi ngani ni songo ….?, Mini….? Ni zwi humbula hani? • U bvisela khagala muhumbulo wa kuvhonele kwawe kwa zwithu a tshi fha zwiitisi, tsumbo: zwi ṱanganedzeaho, matshilisano, na mafhungo a ndeme kha tshiṱori, u shumisa luṅwe luambo arali zwo fanela • U shumisa makhathi o funzwaho kha Gireidi dzo fhiraho, tsumbo: makhathi a ‘ndo’ na ‘ḓo’	**U vhala tshiṱori** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela u bva kha ṱhoho na kha zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, u shumisa ludungela lwa nyimele, u wana ṯhalutshedzo dza maipfi maswa • U ita nyambedzano nga ha puloto, fhethuvhupo na vhabvumbedzwa (vhaanewa) • U ita nyambedzano nga ha thevhekano ya zwiwo, u fhindula mbudziso nga zwo iteaho u thoma, lwa vhuvhili, nz. • U vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi konḓaho, tsumbo: Ndi ngani ni songo ….?, Mini….? Ni zwi humbula hani… • U bvisela khagala na u ṱalutshedza muhumbulo wawe	**U ṅwala tsedzuluso ya bugu** • U nanga magudiswa o teaho na tshivhumbeo • U bvisela khagala muhumbulo wa kuvhonele kwawe kwa zwithu a tshi fha zwiitisi (ngani) • U katela ṱhoho, vhaanewa, na manweledzo **U ṅwala vhurifhi ha vhuṋe** • U nanga magudiswa o teaho • U shumisa fureme arali zwo fanela • U ṉea mulaedza nga nḓila yone • U vhekanya mafhungo nga ndunzhendunzhe • U ṅwala dzina ḽau mafhedziseloni • Shumisa tshitaela tsha u ṅwala tshi si tsha fomaḽa tsho teaho ndivho ya u ṅwala **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṱuṱula mihumbulo • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṉekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho U shumisa ṯhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṯhalutshedzo dza maipfi **U rekhoda maipfi na ṯhalutshedzo dzao kha ṯhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṯhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	**U shuma na/nga maipfi** • U shumisa ṯhalusamaipfi u sedza mupeleṱo na ṯhalutshedzo dza maipfi • Maipfi ane a wanala kha mutevhe muthihi wa ḽema tsumbo, khavara na siaṱari a wanala kha mutevhe muthihi wa ḽema dza bugu” **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa zwivhumbeo zwa mbudziso, tsumbo: nnyi, mini, lini, tshifhio, ngani • U alusa u shumisa malungekanyi vha tshi sumbedza vhungani (tsumbo: zwo itiswa nga) ndivho • U thoma u shumisa malungekanyi u sumbedza u nanga/ khetha (tsumbo:kana) • U shumisa tshifhinga tshi ḓaho • U fhaṱa kha u pfesesa na u shumisa tshifhinga tsho fhelaho **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḼA)**	**U Vhala na Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṇekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
35-36	**U thetshelesa tshirendo** Tshibveledzwa tshine tsha bva kha bugupfarwa kana kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U elelwa muhumbulo mihulwane • U ita nyambedzano nga ha muhumbulo muhulwane • U vhambedza na tshenzhemo ya ene muṋe • U topola pfanapheledzo na maipfi ane a thoma nga mubvumo u no fana, pfanabvumo (alliteration) • U topola na u ita nyambedzano ya u vhambedza (tsumbo: mafanyisi) • U bvisela vhuḓipfi khagala ho ṱuṱulwaho nga tshirendo • U imba luimbo/mitaladzi yo nangwaho **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba** U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho • Nganetshelo ya zwiwo kana tshenzhemo nga thevhekano yone, u fhindula mbudziso nga ha zwo iteaho u thoma, lwa vhuvhili, lwa vhuraru nz.	**U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** U vhala zwirendo • U rangela u vhala: u humbulela zwi tshi bva kha ṱhoho na zwifanyiso • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala, tsumbo: u shumisa ludungela lwa nyimele • U fhindula mbudziso nga ha tshirendo • U bvisela vhuḓipfi khagala ho ṱuṱulwaho nga tshirendo • U ita nyambedzano nga pfanapheledzo, pfanabvumo (alliteration) • U ita nyambedzano ya u vhambedza zwo itwaho kha tshirendo (mafanyisi) **U ita nḓowenḓowe ya u vhala** • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli • U vhalela nṱha hu tshi shumiswa mubulo wone, luvhilo lwone na voḽumu **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili** • U ṱalutshedza zwiteṅwa zwa zwiṅwe zwibveledzwa zwo vhaliwaho vha ṋetshelwa lwa oraḽa		

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
37-38	**U shela mulenzhe kha nyambedzano (tsumbo: Muthu o sedzwaho khae kha u bvelela)** • U vhudzisa na u fhindula mbudziso • U ṱhonifha vhaṅwe vhagudi • U thetshelesa vhaṅwe vhagudi na u vha ṱuṱuwedza uri vha ambe **U shela mulenzhe kha nyambedzano** • U humbulela na u ṱalutshedza khonadzeo • U shumisa nyimele • U sielisana • U ṱhonifha mihumbulo ya vhaṅwe • U ṱuṱuwedza vhaṅwe uri vha ambe **U ita nḓowenḓowe ya u thetshelesa na u amba u engedza nḓivho** (U nanga tshithihi tsha u ita nḓowenḓowe ngatsho ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe) • U renda tshirendo • U tamba mutambo wa luambo • U ṋea na u tevhedza ndaela/masia • U ita nyambedzano nga ha ṱhoho	**U vhala tshibveledzwa tsha midia, tsumbo: magazini, athikili/ muvhigo wa mafhungo** Tshibveledzwa tshi bvaho kha bugupfarwa kana bugu dza u vhala u bva kha Faela ya Zwishumiswa zwa Mudededzi (FZM) • U rangela u vhala: u humbulela zwine tshiṱori tsha vha zwone nga u thoma u ṱolela uri tshi na mini • U shumisa zwiṱirathedzhi zwa u vhala zwo fhambanaho, tsumbo: u vhala nga nṱha nga u ṱavhanya u tshi sedza muṱoḓo wa tshiṱori na u vhala nga u ṱavhanya u tshi sedza zwa ndeme • U fhindula mbudziso • U ita nyambedzano nga ha mihumbulo mihulwane na zwidodombedzwa • U ita nyambedzano nga ha kuvhetshele na u ola tshibveledzwa • U vhambedza kuvhetshele na nyolo dza gurannḓa **U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** U ita nḓowenḓowe ya u vhala • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli	**U ṅwala pharagirafu ya mafhungo a sa konḓi hu tshi shumiswa fureme** • U katela na mafhungo o teaho • U vhambedza kuvhetshele na nyolo dza gurannḓa • U bveledza mafhungo nga nḓila ya ndunzhendunzhe • U shumisa malungekanyi na u dzudzanya paragirafu zwavhuḓi • U shumisa fomete yone • U shumisa girama yo teaho, ḓivhaipfi, mupeleṱo na ndongazwiga **U dizaina phosiṱara u engedza nḓivho** • U katela na mafhungo o teaho • U katela na zwifanyiso • U shumisa fomete yone • U shumisa na zwiṱaluli zwa nyolo, tsumbo: mivhala na saizi dzo fhambanaho kana tshaka dza khanḓiso (fonto) • U ṋea mvetomveto ya u khunyeledza yo kunaho i vhaleaho **U shumisa maitele a u ṅwala** • U ṅwala mvetomveto ya u thoma • U ita ndovhololo • U vhalulula • U ṅwala mvetomveto ya u fhedzisela • U ṋekedza mvetomveto yavhuḓi yo kunaho	**U shuma na/nga maipfi** • U peleṱa maipfi zwavhuḓi, hu tshi shumiswa ṱhalusamaipfi • U shumisa nḓivho ya mutevhe wa aḽifabethe na maḽeḓere a u thoma kha ipfi u itele u wana maipfi kha ṱhalusamaipfi **U shuma na/nga mafhungo** • U shumisa “tea” u sumbedza u kombetshedzea • U thoma u shumisa malungekanyi u sumbedza nyimele • U shumisa mbambedzo (tsumbo: sa ... no nga) • U shumisa zwiga zwivhudzisi • U shumisa zwigarukela **Ḓivhaipfi kha nyimele** • Maipfi a bvaho kha maṅwalwa a u ṱanganela kana mugudi e eṱhe • U vhambedza maipfi, tsumbo: madzinambumbano, tsumbo: tshiivhamuronzhe

GIREIDI YA 6				
THEMO YA 4				
Vhege	**U Thetshelesa na u Amba (ORAḶA)**	**U Vhala na Ṱalela**	**U Ṅwala na u Ṋekedza**	**Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo**
37-38		**U ita nyito dza kupfesesele kha tshibveledzwa (oraḽa kana u ṅwala)** U ita nḓowenḓowe ya u vhala • U vhalela nṱha nga mubulo wone wo teaho, u elela na vhuḓinyanyuli **U vhala na u pfesesa tshibveledzwa tsha girafiki tsha midia, tsumbo: phosiṱara na khunguwedzo** • U rangela u vhala: u ita nyambedzano nga ha zwifanyiso • U ṱalutshedzela mafhungo • U ita nyambedzano nga ndivho ya tshibveledzwa • U ita nyambedzano nga ha mashumisele a luambo • U topola na u ita nyambedzano nga ha zwiṱaluli zwa nyolo, tsumbo: mivhala na saizi dzo fhambanaho kana tshaka dza khanḓiso (fonto) • U ita nyambedzano nga ha kuvhetshele • U vhambedza zwibveledzwa zwi sa fani, tsumbo: phosiṱara na khunguwedzo **U vhuisa muhumbulo kha zwibveledzwa zwo vhalwaho nga mugudi e eṱhe/vhavhili-vhavhili-vhavhili** • U kovhekana mihumbulo nga ha tshibveledzwa	**U rekhoda maipfi na ṱhalutshedzo dzao kha ṱhalusamaipfi ya vhuṋe** • U ṅwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi kana ṱhalutshedzo u sumbedza zwine ipfi ḽa amba zwone, nz.	
39-40	**U LINGA HA FOMAḶA**			

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

4.1 MARANGAPHANḐA

U linga ndi maiitele o pulaniwaho a bvelaho phanḓa a u ḓivha, kuvhanganya na u ṱalutshedzela mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi. Zwi dzhia maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha tswikelelo; u ṱalusa vhuṱanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u ḓo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga ndi maiitele o pulaniwaho a bvelaho phanḓa a u ḓivha, kuvhanganya na u ṱalutshedzela mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi. Zwi dzhia maga maṋa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṱanzi ha tswikelelo; u ṱalusa vhuṱanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u ḓo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oṱhe mavhili ane a si vhe fomaḽa (U linga ha vhugudisi) na a fomaḽa (U linga ha u guda). Kha nzulele dzoṱhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa murahu tshifhinga tshoṱhe u khwaṱhisedza tshenzhemo ya u guda.

U bvelela ha mugudi wa Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili ho ḓisendeka kha u linga hu si ha fomaḽa na u vhiga murahu kha vhagudi nga mugudisi zwa tshifhinga tshoṱhe musi vhagudi vha tshi ṅwala dzithesiṱe na u ita dzinyito. Ndugiselo ya ngudo i sumbedza magudiswa, zwikili na zwiṱirathedzhi zwa u funza na u guda zwa ṅwaha. Hezwi ndi zwone zwine zwa ḓo lingiwa kha vhuimo ha u bvelela vhu no khou aluwa (u bvelaphanḓa). A si zwithu zwoṱhe zwo funziwaho zwine zwa tea u lingiwa lwa fomaḽa. Hone-ha, ndi zwa ndeme uri kushumele kwa vhagudi hu tea u lingiwa u ya nga ha mbekanyamushumo ya u linga lwa fomala na lu si lwa fomala, sa izwi zwi tshi kwama dzindugiselo.

Zwikili zwa u thetshelesa zwa vhagudi, vhukoni ha oraḽa, u kona u fhindula mbodziso, u dzhenelela kha nyambedzano na zwikili zwa u rekhoda zwo tou ṅwalwaho ho teaho zwi tea u sedzwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Ndi zwa ndeme-vho, uri u pfesesa ha vhagudi kha zwine vha khou vhala hu lingwe nahone hu si tou vha vhukoni ha u ḓivha kana u humbula maipfi. U linga ha u vhala hu teaha u itwa tshifhinga tshoṱhe nahone hu si tou vha u linga ha tshifhinga tshithihi fhedzi. U linga ha u vhala ha fomaḽa hu tea u sedza kha u vhalela nṱha khathihi na nyito ine ya u thusa u vhona uri vhagudi vho pfesesa zwingafhani, tsumbo, u dovha u anetshela tshiṱori kana u fhindula mbudziso.

U linga ha mushumo wa u ṅwala hu ḓo sedza nga maanḓa kha vhukoni ha vhagudi ha u wana ṱhalutshedzo, na u vhona uri vho kona u ṅwala u gumafhi, tsumbo, u shumisa zwivhumbeo zwa luambo na kushumisele, mupeleṱo na ndongazwiga. U linga hoṱhe hu tea u vhona uri u guda luambo ndi maitele nahone vhagudi vha nga si bveledze tshibveledzwa tshi re tshone tshoṱhe nga luthihi. Ngauralo, maga o fhambanaho a maitele a u ṅwala a tea u lingiwa.

Musi hu tshi ṉewa mushumo wa fomaḽa, hu ḓo vha na u sedza kha tshikili tsho khetheaho, tsumbo, U thetshelesa na U amba kana U vhala kana U ṅwala. Hone-ha, ngauri u guda luambo ndi maitele o ṱanganelanaho/vanganaho, zwikili zwi fhiraho tshithihi zwi ḓo shumiswa. Zwivhumbeo zwa luambo zwi tea u lingwa zwi kha nyimele. Zwi tea u khwaṱhisedzwa uri u linga a hu itwi kha mushumo wa u ṅwala fhedzi, honeha hu tendelavho na mushumo wa u tou ita na wa oraḽa. Ndi zwa ndeme u linga zwine vhagudi vha zwi pfesesa, hu si zwine vha nga tou zwi rwela ngomani, ngauralo kha hu lingwe zwikili zwi re kha nyimele nga hune zwa konadzea, tsumbo: vhagudi vha nga peleṱa maipfi avho oṱhe nga nḓila yone nga tshifhinga tsha thesite nga Ḽavhuṱanu, hone-ha vha a kona na u shumisa eneo maipfi mathihi e vha peleṱa nga nḓila yone musi vha tshi ṅwala/rekhoda mafhungo kana tshiṱori tsha vhone vhaṉe?

U funza na u lingwa ha nyambo hu tea u ita mbetshelwa ya u katela vhagudi vhoṱhe, na zwiṱirathedzhi zwi tea u wanala u itela u thusa vhagudi vhoṱhe u swikelela kana u bveledza zwibveledzwa zwa luambo. Vhaṅwe matshudeni vha re na zwithithisi vha nga kundelwa u swikelela dziṅwe dza ndivho sa zwe dza ṋekedziswa zwone kha Tshitatamennde tsha Phoḽisi ya Kharikhuḽamu na u Linga.

4.2 U LINGA HA ḐUVHA ḽIṄWE NA ḽIṄWE KANA HU SI HA FOMAḼA

U linga ha u guda hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṱhe nga ha vhukoni ha mugudi vhune vhu nga konwa u shumiswa u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḽa ndi mushumo wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe wa u lavhelesa mvelephanḓa ya vhagudi. Izwi zwi itwa nga u lavhelesa, nyambedzano, tsumbedzo dza phurakhithikhala, khoniferentsi dza vhadededzi na vhagudi, u ṱangana hu si ha fomaḽa kiḽasini, n.z. U linga hu si ha fomaḽa hu nga leluwa u fana na u ima u isa phanda na u funza nga tshifhinga tsha ngudo a lavhelesa kushumele kwa vhagudi kana u amba na vhagudi uri u guda hu khou bvela hani phanḓa. U linga vhukoni ha luambo hu ḓo vha nga tshivhumbeo tsha u lavhelesa, mishumo ya u ṅwala, nyito dza orala na u ṋekedza, thesithe dza u tou ṅwala, u vhalela nṱha na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u linga. U linga hu si ha fomaḽa hu tea u shumiswa u ṋekedza mavhigo kha vhagudi na u thusa mugudisi kha kupulanele kwa u gudisa, fhedzi a zwi tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwo fhambana na u nyito dza u guda dzi iteaho kiḽasini na uri hu nga shumiswa vhunzhi ha nyito dza u gudisa u linga vhukoni ha vhagudi dzi si dza fomaḽa. Kanzhi, hu nga ṱoḓea u ta lushaka lwa u linga lushaka lwa nyito u ṱuṱuwedza vhagudi u guda, sa zwibveledzwa zwa mupeleṱo zwo ḓoweleaho. Vhagudi kana vhadededzi vha nga koreka iyi mishumo ya u linga.

Zwa khwine, ndi uri kha vhege mbili dza u thoma dza themo dzi shumiswe u ita u linga ha muteo ha vhagudi. Hu tea u shumiswa nyito dzo ṋekedzwaho kha vhege mbili dza u thoma dza pulane ya u funza u itela u linga uhu. Izwi zwi ḓo thusa u karusa vhagudi kha zwine vha ḓo zwi ṱoḓa musi hu tshi bvelwa phanḓa.

U ḓilinga na u linga mugudingae zwi dzhenisa vhagudi kha u linga. Izwi ndi zwa ndeme sa izwi zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha kushumele kwavho. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi rekhodiwi lwa fomaḽa nga nnḓa ha musi arali mudededzi a tshi ṱoḓa u ita nga u ralo. Vhadededzi vha nga takalela u vha na rekhodo dzavho dza mushumo u si wa fomaḽa u sumbedzaho uri mugudi muṅwe na muṅwe u khou bvelela hani kha zwikili na u pfesesa. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḽa dza ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe a dzi shumiswi/dzhielwi nṱha kha ndivho dza u phasisa na kha u wana ṱhanziela.

4.3 U LINGA HA FOMAḼA

Mishumo yoṱhe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo ya fomaḽa ya u linga ya ṅwaha i dzhiwa sa u Linga ha Fomaḽa. Mishumo ya u linga ha fomaḽa i korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḽa nga mudededzi ndivho i ya uri mugudi a bvele phanḓa. Mishumo yoṱhe ya u Linga ha Fomaḽa i tea u modarethiwa ndivho i ya u vhuṱanzi ha uri mushumo u kha vhuimo ho teaho na uri zwitandadi zwo teaho zwi a tevhelwa.

U linga ha fomaḽa hu thusa vhadededzi kha u ṱhaṱhuvha ha sisimetiki u itela u vhona uri vhagudi vha khou bvela hani phanḓa kha gireidi na thero yeneyo. Tsumbo dza u linga ha fomaḽa dzi katela thesite, milingo, mishumo ya u tou itwa, phurodzhekiti, mukumedzo wa oraḽa, u ita nga u sumbedza (sa u dovha u anetshela tshiṱori, u vhambedza), u edzisela (u tamba ḓirama/fiḽimu), maanea, u dzhenela kha mishumo ya oraḽa (i ngaho sa mufhindulano, khaseledzo, nyambedzano), mishumo ya u ṅwala (i ngaho sa u ḓadza bammbiri ḽa u shumela, u ṅwala pharagirafu kana dziṅwe tshaka dza zwibveledzwa), n.z.

Mushumo wa u linga wa fomaḽa u ita tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya u Linga ya ṅwaha woṱhe kha gireidi na thero iṅwe na iṅwe.

Mishumo ya u linga ya fomaḽa a i tei u linga nḓivho na zwikili zwa vhagudi fhedzi i tea u linga na kushumisele kwavho kwa luambo kha nyimele.

Kha u linga ha fomaḽa, hu shumiswa memorandamu, ruburiki, mutevhe wa u esdzulusa, na zwikalo zwa phimo khathihi na zwiṅwe zwishumiswa zwo teaho u itela u sedza, u linga na u rekhoda vhuimo ha u pfesesa na zwikili zwa vhagudi. Kha hu nangiwe tshishumiswa tsha u linga tsho teaho tsha lushaka lwa mushumo wo tewaho. Tsumbo, rubiriki i khwine kha memorandamu kha u linga maanea a vhusiki. Memorandamu wo tea kha thesite ya mupeleṱo kana kha nyito ya tholokanyonḓivho ya u vhala.

Ṱhoḓea dza u linga ha fomaḽa dza Luambo lwa Engedza lwa Vhuvhili ndi dzi tevhelaho:

- Mushumo muthihi wa u linga ya fomaḽa i tea u vha yo fhedzwa kha themo ya u thoma nay a vhuraru NA muthihi kha themo ya vhuṋa. Muthihi wa mishumo u tea u vha mulingo wa vhukati ha ṅwaha. Tshivhalo tsho fhelela tsha mishumo ya fomaḽa tshi tea u vha tharu (3). Iyi mishumo ya u linga miraru i vhumba 75% dza maragaguṱe Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili kha Gireidi 4, 5, na 6. Maraga idzi dza u linga ha fomaḽa dzi katela mulingo wa vhukati ha ṅwaha.

- Mushumo wa u linga wa fomaḽa wa themo iṅwe na iṅwe u tea u itwa hanefha vhukati ha themo. Mushumo wa u linga wa fomaḽa wa vhukati ha ṅwaha u tea u itwa u ya mafheleloni a themo ya vhuvhili.

- Hu ḓo vha na mulingo mafheloni a ṅwaha une wa ḓo ita 25% ya maraga.

- Mushumo wa u linga muṅwe na muṅwe u tea u itwa nga nyito dzi lingaho U thetshelesa na U amba, U vhala na U ṱalela, U ṅwala na U ṋekedza, na Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo, nahone zwi tea u itwa maḓuvha o vhalaho. Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo zwi tea u lingwa zwi kha nyimele.

- Mishumo ya u linga ya fomaḽa i tea u linga zwikili zwa luambo zwo vhalaho u itela uri zwipiḓa zwa ndeme zwa zwikili zwi konou u lingwa kha themo na ṅwaha. Hu tea u vhonwa uri zwipiḓa izwi zwo ranga u lingwa lu si lwa fomaḽa na muvhigo wo hone wa ṋewa mugudi musi hu sa athu lingwa lwa fomaḽa.

- U linga hoṱhe kha Vhuimo ha Vhukati ndi ha ngomu tshikoloni.

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u yelana na vhuimo ha murole na mveledziso ya vhagudi. Nḓila ine mishumo iyi ya dizainiwa ngayo i tea u katela magudiswa a thero nahone ya katela mishumo yo fhambanaho yo dizainiwaho u swikelela ndivho-tiwa dza thero.

4.3.1 Tshaka dza u linga ha fomaḽa dza magudiswa a Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma

Mushumo muṅwe na muṅwe wa u linga ha fomaḽa u tea u angaredza zwiteṅwa zwi tevhelaho wa dovha wa vha na ndeme i tevhelaho. U tea u sendekwa kha nḓivho na zwikili zwo itwaho vhukati ha themo yeneyo. Tsumbo dzo ṋewaho afho fhasi dzo itelwa fhedzi u sumbedza fhedzi lushaka lwa nyito dzine dza nga vhudziswa/sethiwa. Kha hu shumiswe pulane dza themo ya gireidi iṅwe na iṅwe u nanga lushaka lwa nyito na tshigwada tsha zwikili zwi ṱoḓeaho kha tshipiḓa tshiṅwe na tshiṅwe tsha mushumo ya u linga ha fomaḽa.

Thoḓea ya u lunda mishumo i avhelwa u ya nga phesenthe. Hune phesenthe dza furaru dza zwikili zwa luambo dza sumbedzwa, zwi amba uri u avhelwa ha maraga dza tshikili tsha luambo hu tea u vha phesenthe dza furaru dza maraga dza gumofulu, hu si maraga dza fumaru. Zwikolo a zwo ngo thivheliwa kha u avhela maraga dza tshikili

tsha luambo nga hune vha kona, tenda tshikalo tsha tshikili tshiṅwe na tshiṅwe tsha luambo tsha dzhielwa nṱha kha mushumo muṅwe na muṅwe u ya nga ha phesenthe yo avhelwaho. Kha gireidi ya vhuṋa, sa tsumbo, thesite ya u linga nḓivho ya luambo i nga sethiwa/dzudzanyiwa ya avhelwa maraga dza fumi kana u fhira, tenda tshikalo tsha maraga tsha sa fhire itsho tsho tiwaho.

Kha u ṅwala tshipiḓa tsha maitela a u pulana kana maitele nga u pfufhifhadza a tea u lingiwa luthihi nga themo. Vhulapfu ha tshibveledzwa tsha u ṅwala sa zwe zwa sumbedziswa kha Khethekanyo 3.4 i tea u tevhelwa yo tou ralo kokotolo.

Kudzudzanyele kwa mushumo wa u linga wa fomaḽa (FAT)		**Gireidi 4**	**Gireidi 5**	**Gireidi 6**
U thetshelesa na u Amba		**40 %**	**40 %**	**40 %**
U thetshelesa	Nyito ya u sumbedza uri mugudi o thetshelesa a pfesesa, tsumbo: U thetshelesa na u tevhela ndaela/ u thetshelesa tshibveledzwa na u fhindula mbudziso nga hatsho, lwa oraḽa kana nga u tou ṅwala	20 %	20 %	20 %
U amba	Nyito ya u sumbedza uri mugudi u a kona u ḓiambela lwa oraḽa, tsumbo: u dzhenelela kha u davhidzana kana mufhindulano/nyambedzano nga ha ṱhoho kana tshibveledzwa/u fha ndaela kana masia/u renda tshirendo/ u amba mafhungo mapfufhi	20 %	20 %	20 %
	Kana			
	Nyito nthihi kana mbili dzo ṱanganelanaho u thetshelesa na u amba u sumbedza vhukoni ha u pfesesa na u amba lwa oraḽa, tsumbo: u thetshelesa na u dovha u amba tshiṱori/u thetshelesa mafhungo a ita nyambedzano nga hao	40%	40%	40%
U vhala		**30%**	**30%**	**30%%**
U vhalela nṱha	Nyito dzi no sumbedza uri vhagudi vha a kona u vhala nga u elela, tsumbo: u vhalela nṱha tshibveledzwa tsho ḓoweleaho (themo 1 u swika 4)/u vhalela nṱha u bva kha tshibveledzwa tsho ḓoweleaho (Themo 3 u swika 4). Hu tea u katelwa na mbudziso dzi si gathi u sumbedza uri vhagudi vho pfesesa zwe vha vha vha tshi khou vhala.	10%	10%	10%
U vhala na u pfesesa	Nyito mbili kana dzi no fhira u sumbedza uri mugudi u a kona u pfesesa zwine tshibveledzwa tsha amba nga hazwo na u ḓivha mbumbo yatsho, tsumbo: u fhindula mbudziso/ a dovha a amba tshiṱori/ u fha phendelo yawe/ u fha maṅweledzo/ u fha muhumbulo wawe/ u ṱaluso mbumbo ya tshibveledzwa. Hu nga shumiswa zwibveledzwa zwiṱuku zwa mafhungo kana mafhungo maṱuku o bviswaho kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo vhalwaho tshifhinga tsha u vhala mugudi e eṱhe. Nyito dzi tea u yelana na tshibveledzwa tsho nangwaho	20%	20%	20%

U ṅwala		**20%**	**20%**	**20%**
Maṅwalwa a vhusiki	Nyito nthihi u sumbedza uri vhagudi vha a kona u bvisela khagala mihumbulo yavho nga kha u ṅwala ha vhusiki, tsumbo: u ṅwala tshibveledzwa tsha vhusiki (kana pharagirafu pfufhi) kana tshipiḓa tshayo kana mafhungo. Nyito dzi tea u kona u shumisa zwivhumbeo zwa luambo kha nyimele	10%	10%	10%
Zwibveledzwa zwa mafhungo/ vhudavhidzani	Nyito nthihi u sumbedza uri vhagudi vha a kona u fha mafhungo nga u tou ṅwana, tsumbo: u ṅwala tshibveledzwa tsha matshilisano kana tsha vhusiki, tsumbo: (muvhigo, phosiṱara/ u ḽebula/dzidaigiramu/ mafhungo/ mufhindulano u sa konḓi) kana tshipiḓa tshawo. Nyito dzi tea u sumbedza u shumisa luambo kha nyimele.	10%	10%	10%
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo		**10%**	**10%**	**10%**
Kushumisele kwa luimbo kwa fomaḽa	Nyito nthihi kana nzhi dzi no sumbedza uri mugudi u na nḓivho ya zwivhumbeo zwa luambo na kushumiselwe, tsumbo: u shumisa ndongazwiga nga nḓila yone/ mupeleṱo/u shumisa thinwaipfi dza luambo, u zwivhumbeo na milayo nga nḓila yone	**10%**	**10%**	**10%**
Thanganyelo guṱe kha nyito nthihi		**100%**	**100%**	**100%**

4.4 MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA

Mbekanyamushumo ya u Linga yo dizainiwa u itela u paḓaladza mishumo ya u linga ya fomaḽa kha thero dzoṱhe tshikoloni kha themo yoṱhe. Mbekanyamushumo ya u linga i tea u itwa nga tshikolo i tshi sumbedza datumu ine mushumo wa ḓo itwa ngayo.

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḓea

Thebuḽu i tevhelaho i ṋea ṱhoḓea dza Mbekanya Mushumo dza u Linga ha ṱhemo iṅwe na iṅwe ha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili:

Thebuḽu 4.1: Gireidi 4 – 6

	Themo 1	Themo 2		Themo Term 3	Term 4	
Gireidi 4	FAT 1	FAT 2	FAT 3 / Mulingo wa vhukati ha ṅwaha	FAT 4	FAT 5	Mulingo wa mafheloni a ṅwaha
Gireidi 5	FAT 1	FAT 2	FAT 3 / Mulingo wa vhukati ha ṅwaha	FAT 4	FAT 5	Mulingo wa mafheloni a ṅwaha
Gireidi 6	FAT 1	FAT 2	FAT 3 / Mulingo wa vhukati ha ṅwaha	FAT 4	FAT 5	Mulingo wa mafheloni a ṅwaha
Tshivhumbeo tsha maraga dza u fhedzisa	U linga ha tshifhinga tshoṱhe 75%					Mulingo wa mafheloni a ṅwaha

4.4.2 Mulingo

Magudiswa a mulinga wa mafheleloni a ṅwaha a tea u bviswa kha mushumo wo itwaho kha ṅwaha nahone hu tea u ṋangiwa zwikili na nyito dzine dza ḓo ita uri mugudi a sumbedze uri o lugela u shuma mushumo wa ṅwaha u tevhelaho

Mulingo u ḓo angaredza zwi tevhelaho:

- U vhala tholokanyoṋḓivho, u katela mushumo wa ḓivhaipfi
- U ṅwala tshibveledzwa tsha vhusiki, u angaredza kushumisele ku re kwone kwa fomethe, luambo, girama, ndongazwiga na mupeleṱo
- U ṅwala maṋwalwa a tshumiso, u angaredza kushumisele kwone kwa fomethe, girama, ndongazwiga na mupeleṱo
- Nḓivho na u pfesesa girama, ndongazwiga na mupeleṱo
- Zwikili zwa u thetshelesa na u amba a zwi nga lingiwi sa tshipiḓa tsha mulingo sa izwi zwi tshi lingea zwavhuḓi kha tshifhinga tshilapfu.

U kala ha maraga dza mulingo ndi hu tevhelaho:

	Gireidi 4	Gireidi 5	Gireidi 6
U vhala thohokanyoṋḓivho	60%	60%	50%
U ṅwala	25%	25%	35%
Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo	15%	15%	15%
Phesenthe ya guṱe	100%	100%	100%

4.5 U REKHODA NA U VHIGA

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṅwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nḓivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhulamu na Tshitatamennde tsha Phoḽisi tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṋea vhuṱanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugela u aluwa kana u fhirela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṱhisedza mvelaphanḓa yo itwaho nga mudededzi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhaṅwe vhafaramikovhe. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nḓila nnzhi dzo fhambanho. Izwi zwi dzhenisa garaṱa dza mivhigo, miṱangano ya vhabebi, maḓuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhadededzi, u foinela, marifhi, bambiri ḽa mafhungo a kiḽasi kana tshikolo, nz. Vhadededzi vha gireidi dzoṯhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Vhuimo ha sumbe ha vhukoni ho ṱaluswa kha thero iṅwe na iṅwe i re kha mutevhe wa Gireidi ya Ṱ-12. Vhuimo ha tswikelelo na bennde dza phesenthedzhi dza hone zwo sumbedzwa kha thebuḽu i re afho fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U KALA	ṰHALUSO YA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhuswikeleli ha ṋaledzi	80 – 100
6	Vhuswikeleli ha nṱhesa	70 – 79
5	Vhuswikeleli ha nṱha	60 – 69
4	Vhuswikeleli hu fushaho	50 – 59
3	Vhuswikeleli ho linganelaho	40 – 49
2	Vhuswikeleli ho linganelahonyana	30 – 39
1	U sa swikelela	0 – 29

Vhadededzi vha ḓo rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bambiri ḽa u rekhodela; vha vhiga phesenthedzhi u ya nga thero kha garaṱa ya u vhiga ya mugudi.

4.6 U MODEREITHA U LINGA

U modereitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuḓi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa kha vhuimo ha tshikoloni, tshiṱirikini, vunḓuni na kha vhuimo ha lushaka. Maitele a u modereitha o anganyelaho na o teaho a tea u itwa u itela uri mushumo u vhe wa vhuimo ha nṱha kha thero dzoṯhe. Izwi zwi tea u itwa lu si ho fhasi ha luthihi nga themo.

Vhamodareithi kha vhuimo ha tshikoloni vha tea u ṋea maambiwa a ndeme o sendekwaho kha ṯhoḓea dzi re afho nṱha u itela uri u ita nḓowenḓowe ya u linga tshikoloni hu khwaṱhiswe. Modaresheni a i tei u tou vha ya u sedzulusa uri nomboro ya mishumo ya vhagudi yo swikelelwa fhedzi, kana uri memorandamu wo shumiswa nga nḓila yone.

Kha Nyambo zwi amba uri mumodareithi u ḓo ṋea maambiwa (khomenthe) ya vhuḓi, vhukati ha zwiṅwe zwinzhi, kha vhuimo ha kuvhudzisele kha u linga kupfesesele; u itwa ha mishumo ya u ṅwala ya nyengedzedzo tshifhinga tshinzhi; maimo a zwishumiswa zwa u linga na tshikhala tsha mveledziso tsho ṋewaho, na u dzhenelela ha mudededzi kha bugu dza u shumela dza vhagudi na vhuṱanzi ha kushumele kwa vhagudi.

Maitele a modaresheni a tea u vhona uri zwikalo zwo ṋewaho a zwi shanduki kha kiḽasi dzoṱhe kha gireidi, nahone kha gireidi dzoṱhe kha vhuimo. Tsumbo, tshikalo tsha u pima tsha 3 tsho ṋewaho nga muṅwe mudededzi tshi tea u imela vhuimo vhu fanaho ha zwikili na nḓivho sa zwe zwa neiswa zwone nga muṅwe mudededzi. Ngauralo, ndi zwa ndeme kha ṱhoho dza mihasho u dzulela u ita modaresheni wa tshikoloni tshifhinga tshoṱhe.

4.7 NYANGAREDZO

Ḽiṅwalwa iḽi ḽi tea u vhalwa na:

4.7.1 *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R – 12*;

4.7.2 *National Protocol for Assessment Grades R – 12.*

GUḽOZARI

a ṱanganedzaho mafhungo- --- ndi muvhali, muthetshelesi kana muṱaleli wa zwibveledzwa

akhironimi ---- pfufhifhadzo i buleaho sa tshikevha (tshikhriste, kereke, vhagudi)

aḽithieresheni - --- U ita ndovhololo ya themba dzi fanaho, kanzhi dza mathomoni

anaḽodzhi — u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḓoweleaho u vhonala zwi sa fani

animesheni - ndi thekiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi ṋeaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila

cliché ---- fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga nḓila yo kalulaho lune wa xedza ṱhalutshedzo (sa lushaka lwa musengavhadzimu (*rainbow nation*))

figara dza muambo ---- maipfi kana mafurase a shumiswaho nga nḓila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa ḽifanisi, ḽiedzamuthu, ḽimethafore

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeleṱele. Foniki i shumiswa kha u vhala na u ṅwala.

fonimi ---- ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“tala” na “pala” ndi fonimi dza tshivenḓa)

fonto --- muelo kana lushaka lwa maipfi o shumiswaho hu tshi thaiphiwa

u tamba (*foregrounding*) — ipfi iḽi ḽi tshi shumiswa kha luambo lwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa

homonimi ---- ipfi ḽi fanaho mubvumo na tshivhumbeo na ḽiṅwe hone ḽi tshi amba zwi sa faniho naḽo (tsumbo, o “fula” ḽinngo na ḽiṱo ḽawe ḽi khou “fula”)

khanganyiso (***ambiguity***) --- ṱhalutshedzo mbili dzi ḓiswaho nga kushumisele kwa ipfi

kharikhatsha ---- u ola mubvumbedzwa nga u tou ṅwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

khepisheni ---- ṱhoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, n.z

khuḓano --- khakhathi i re hone vhukati ha vhaanewa kana vhukati ha vhathu na vhulombo ho vha livhaho

kuhumbulele kwa vhusiki ---- maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga nḓila ya vhusiki na nḓila i so ngo ḓoweleaho hu na muhumbulo wa u ṱoḓou zwi pfesesa khwine na u ḓidzhenisa khazwo nga nḓila ntswa nahone ya u khwaṱhisa

kuimele ---- nḓila ine muthu a ima ngayo kana u ḓihwala ngayo musi a tshi amba

ḽiedzamuthu --- afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

ḽifanyisi --- u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiṅwe, *o hula sa nḓou.*

ḽimethafore ---- ndi musi hu tshi shumiswa tshiṅwe tshithu u amba nga ha tshiṅwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

Ḽimudi — ipfi ḽi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ṅwala. Ḽi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḓipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Ḽimudi ḽi dovha ḽa amba fhethuvhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho

Ḽinakisedzi ---- u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga nḓila ya u zwi nakisa

Ḽiṉaṉedzi --- u pima zwithu nga nḓila yo fhiraho mpimo

Ḽiṅwalo ḽa girafiki/zwifanyiso (*graphic text*) – ḽiṅwalo ḽine mafhungo a ṉekedzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, n.z.)

Ḽishandi ---- ndi ipfi ḽine ḽa shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iṅwe nḓila maipfi kana mutaladzi wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutaladzi wa u thoma

Ḽiṱanganyi --- ipfi ḽi shumiswaho u ṱanganya mataṽhi a mafhungo kha mutaladzi

luambo lu nyanyulaho ---- luambo lu karusaho zwipfi zwihulwane

luambo lwa hayani (kha hu sedzwe na luambo lwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha ḓi shumiswa nga nḓila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha ḓi vha na nyambo dza hayani dzi fhiraho luthihi.

luambo lwa u engedza ---- luambo lu gudiwaho lu tshi engedza lwa hayani

luambo lwa u fhuredzela ---- ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

luambo-tavhi ----- ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lune lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

lushaka lwa tshishumiswa tsha ḽitheretsha --- lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha ḽitheretsha tsha wela khalwo

luvhengela mbiluni---u sa kona u konḓelela kana u dzula wo ṉea khaṱhulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi. U sa konḓelela kana u ṱavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo ḓi dzula wo mu fara nga mbilu

maaravhi --- maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u ḓidzhenisa kha zwithu

mafhambanyi ---- maipfi a re na ṱhalutshedzo dzi hanedzanaho

maimo a u linga ---- ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḓi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi.

maipfi mavhumbwa ---- maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha maṅwe kana kha midzi

maipfi o ḓoweleaho (*sight words*) – maipfi ane muvhali a a ḓivha nga u tou vhona.

tshibveledzwa a u pfukisela --- lushaka lwa zwi ṅwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṱa, maambiwa)

maṱhakheni ----- tshipiḓa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḓa magumoni.

maṱhakhe-shandwa ---- musi zwo lavhhumbula ho zwa nṱhesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikhumbula kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenhumbula nga zwa madakalo kana mafhungo o bvaho kha muṱoḓo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

mapa wa muhumbulo---- ndi girafu i imelaho thero kana ṱhoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga nḓila ya girafu

milayo –---- maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

miswaswo (***anecdotes***) --- u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

moudu/nḓila—ndi ngona, maitele ane ngawo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u ṅwala, u amba, u vhona(u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uḽa, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

muhoyo ---- ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou ṱoḓou ambiwa

muhoyo wa ḓirama ---- afha ndi musi vhaṱaleli vha tshi ḓivha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa ḓo bvelela khae ngeno ene muṋe a sa zwi ḓivhi

muṅwalo wa u pomba (*cursive writing*) – u ṅwala hu sa ṱhukhuwi hune maḽeḓere a ṅwalwa tshanḓa tshi so ngo takulwa

mutaladzi wa u thoma nganetshelo ---- ndi u anetshela kana tshiṱori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwe a humbula uri zwi vhe zwone zwa u vula tswinga

mutevhetsindo ---- mibvumo i re na vhushaka hone i na ṱhalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi)

nḓivho ya mibvumo (*phonological awareness*) – vhukoni ha u ṱalusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na ṱhalutshedzo

ndunzhe-ndunzhe –--- mihumbulo mihulwane i re na vhushaka yo ṱumekanaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musi mitaladzi yoṱhe yo ṱumekana nga nḓila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

nganetshelo ---- u anetshelwa ha zwiwo nga nḓila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ṅwala

nyedziselo ya zwiitwana (*caricuture*) ----musi mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa muṅwe nga nḓila yo kalulaho a na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

nyimele --- tshibveledzwa tshi shumiswa kana u ṱanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

nyolo --- zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

onomatopia—u shumiswa ha maipfi nga nḓila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

oxymoron – ndi u ṱanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole u ri hu bvelele zwi ṱoḓwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḽiḓadzisi ḽi tshi khou ṱalula dzina ḽi ambaho zwo fhambanaho

pfanywa ---- ipfi ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i fanaho kana i ṱoḓaho u fana na ya ḽiṅwe tsumbo, vheula - palula .

pfufhifhadzo - tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauledza ipfi

phambana –---- u sedza nḓila ine zwithu zwa fhambana ngayo

phani ---- u tamba nga maipfi ane a fana kana u elana kha mibvumo

pharanomi ---- maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

phoḽisemi ---- maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ṱhalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka

puloto ---- ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanḓa kha ḓirama kana nganea.

puloto ṱhukhu ---- ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya ḓirama kana nganea.

raimi (*rhyme*) – maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo i no fana hu tshi dzheniswa na pfalandoṱhe (*tsumbo,* ine. dzine. vhane)

raimi (*rime*) – tshipiḓa tsha silabulu u bva kha pfalandoṱhe ya u thoma u ya phanḓa (*tsumbo,* m-**apa**), tshine tsha konou raima.

raimi/pfanapheleledzo ---- maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfala-ndoṱhe.

sinthekisi –---- nḓila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwi hulwane zwa girama

ṱhanganedzo nga vhoṱhe ---- mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhoṱhe khathihi na vhaholefhali

ṱhanganyiso (*blends, blending*) – tshipiḓa tsha foniki hune vhagudi vha guda u ṱanganyisa maḽeḓere mavhili kana mararu u bveledza mubvumo (*tsumbo,* ‘fr*’* kha ‘Afrika*’*)

u rangelapfalandoṱhe (*onset*) – tshipiḓa tsha silabulu tsho rangelaho pfalandoṱhe ya u thoma (*tsumbo,* **m** –apa)

theo (*appropriacy*)- -- arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi elana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

thero ---- muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

thoni/khalo ---- thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani

Ṱhumanyo --- u ṱumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa malungekanyi zwi fanaho na maṱanganyi, masala na U ita ndovhololo.

tshifanyiso tsha muhumbulo ----- maipfi ane musi o shumiswa a ḓisa tshiṅwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

tshiga ---- ndi tshithu tshine tsha imela tshiṅwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

tshigoḓo ---- ṱhalutshedzo dzo dzumbamaho kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muṅwe vhuṱungu kana u ita muṅwe tshiḓahela.

u dzhia sia (u sedza sia ḽithihi) ---- nḓowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho u ri muthu a sa ṋee khaṱhulo yo teaho

u linga (*assessment*) – u wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga nḓila ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa

u linga ha muteo (*baseline assessment*) – u linga ha mathomoni ha u ṱoḓou ḓivha zwine vhagudiswa vha zwi ḓivha

u linga ha u bvela phanḓa(*continuous assessment*) – u linga zwine zwa vha tshipiḓa tsha u funza na u bveledza vhagudi nga vhukwamani vhu sa gumi

u ṅwala na tshigwada (*guided writing*) – u ṅwala hune ha vha hone nga murahu ha musi mudededzi o thoma a ṋea pfunzo nga ha zwipiḓa zwa kuṅwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṅwalele.

u simuwa ha vhuṅwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) – zwi amba uri vhagudi vha vha na nḓivho ya maipfi o ganḓiswaho. Vhagudi vha vhona khanḓiso vha konou ḓivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṱori nga u vhalelwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṅwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani ḽa vhuṅwali.

u vhala na vhagudi (*shared reading*) – nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḽasini. Mudededzi u vhala na kilasi yoṱhe. Hu nga shumiswa ḽiṅwalo ḽihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi muṅwe na muṅwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) – u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanḓa.

u vhambedza --- u linga hu u ṱoḓou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

vhuḓivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho ---musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou engedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo engedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho ṱoḓou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa upfi thuso ya vhuḓivhi ha nyambo mbili

vhuḓi (***aesthetic***)- --- zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

vhuḓivhi-nyengedzo ha nyambo nnzhi (*additive multilingualism*) - u guda dziṅwe nyambo nga nṱha ha luambo lwa hayani

zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho --- zwibveledzwa zwine zwa shumiswa kha ḽifhasi ḽa vhukuma, sa magazini na dzigurannḓa.

zwiko zwa mafhungo zwinzhi---Ṱhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṅwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṅwe-vho.

zwiko----hu wanalaho mafhungo kana zwithu